

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Door accoort ofte beleggh: De diplomatieke strategie van gouverneur- generaal Antonio van Diemen

Bons, Enzo

Citation

Bons, E. (2024). *Door accoort ofte beleggh: De diplomatieke strategie van gouverneur-
generaal Antonio van Diemen*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4175129>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Door accoort ofte beleggh

De diplomatieke strategie van gouverneur-generaal Antonio van Diemen

Enzo Bons

e.g.l.t.bons@umail.leidenuniv.nl

MA Scriptie

Dr. T. Mostert

7-10-2024

25590 Woorden

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Antonio Van Diemen	4
New diplomatic history.....	5
Verdragen en de VOC.....	6
De diplomatieke strategie van Van Diemen	9
Hoofdstuk 1: Van Diemen en de VOC - Diplomatie en expansie	11
De gevluchte bankroetier	12
Het monopoliestreven van de compagnie	13
Verdragen met Hitu en Banda.....	14
Inheemse strijd in de archipel.....	15
Strijd op Java.....	18
Het specerijenmonopoliedebat	19
Concurrentiestrijd met de Engelsen.....	21
Verdragen met Banda	22
Het afscheid van Coen	24
Pieter de Carpentier	25
Van Diemen als beleidsadviseur	29
De rechterhand van de gouverneur-generaal.....	31
Conclusie.....	32
Hoofdstuk 2: Oorlog met Portugal: het speerpunt van de regering-Van Diemen.....	34
Ten strijd?	35
De instructie van de Heeren XVII aan Brouwer	37
Diplomatie en strijd: Van Diemen en de strijd met Portugal.....	39
De blokkade van Goa.....	40

De verovering van Ceylon	42
Blokkades en bondgenoten	44
Het beleg van Malakka	46
Conclusie.....	50
Hoofdstuk 3: De gouverneur-generaal als diplomaat: Van Diemen als onderhandelaar	53
Onrust in de archipel.....	55
Van Diemen grijpt in	56
Het verdrag met Hitu	57
Onderhandelen met Makassar	59
Het vredesverdrag met Makassar van 1637	61
Hoog overleg: Van Diemen en de Sultan	63
Hoog spel in Hila.....	66
Het contract met Ternate.....	68
Conclusie.....	70
Conclusie	72
Oorlog en diplomatie	72
Van Diemen, diplomaat?	73
Ideologie en pragmatisme	74
Literatuur	77
Primair bronmateriaal	77
Secundaire literatuur	78

Inleiding

In september 1640 stond Gouverneur-generaal Antonio van Diemen in dubio. Hij was per brief op de hoogte gesteld van de vorderingen van het beleg van Malakka. De verovering van deze Portugese vestingstad op het Maleisische schiereiland zou het sluitstuk van zijn jarenlange strijd tegen de Portugezen moeten zijn, maar er diende zich een groot probleem aan: de jarenlange strijd tussen de inheemse bondgenoten Johor en Atjeh was weer ontvlamd. Hoewel de compagnie eerst poogde zich afzijdig te houden in dit conflict, werd dat steeds lastiger. De sultan van Atjeh had uitgesproken dat hij graag zelf de stad zou willen betrekken om na het beleg een uitvalsbasis te hebben om Johor te kunnen verslaan. Het was aan de gouverneur-generaal om dit conflict te beslechten. Hij koos er voor om niet in te gaan op dit verzoek. Hij hechtte belang aan het voortbestaan van Johor en weigerde hulp. De focus zou in zijn ogen juist moeten liggen op het verzoenen van de twee sultanaten.

Antonio van Diemen was de achtste gouverneur-generaal van de VOC. Zijn ambtsperiode kenmerkt zich door zijn agressieve en expansionistische beleid: onder zijn bewind intensiverde de strijd in de Molukken om het specerijenmonopolie en hij startte een wapenwedloop met de Portugese concurrent. Hier wist hij, door de verovering van Malakka, de VOC definitief als machtigste Europese partij in de archipel neer te zetten. Door deze focus op zijn expansionisme is zijn diplomatieke beleid relatief onderbelicht. In de literatuur stond hij lange tijd, net als zijn mentor Coen, bekend als een man van ijzer die met veel machtsvertoon regeerde.¹ Hij zou een machiavellistische machtspoliticus zijn. Een nadere analyse van de verschillende brieven, reisverslagen en verdragen die door of namens Van Diemen zijn geschreven laat echter een ander beeld zien: zijn diplomatiek beleid wordt eerder door pragmatisme dan door ideologische gedrevenheid ingegeven. Om dit verschil te duiden, richt ik mij in deze scriptie opnieuw op het diplomatieke beleid van Van Diemen. Hoe zag dit er uit en hoe is dit door de jaren heen gevormd?

---

¹ Klaas Norel, *Anthony van Diemen: van bankroetier tot landvoogd* (Wageningen 1942) 121-122.

Antonio Van Diemen

Hoewel Van Diemen in naamsbekendheid moet onderdoen voor zijn voormalige mentor Jan Pieterszoon Coen, is zijn leven reeds meermaals beschreven. Al in de jaren 1940 verschenen een kinderboek en een roman over zijn periode als gouverneur-generaal.² Dat is ook niet eigenaardig, want zijn levensverhaal leest zelfs in de wetenschappelijke literatuur als een avonturenboek. Na een mislukt avontuur als koopman in Amsterdam vluchtte hij bankroet en onder een valse naam naar Indië, waar hij binnen een paar jaar carrière wist te maken.

Door de jaren heen zijn er verschillende artikelen en boekwerken beschreven waarin zijn leven wordt beschreven.³ Deze zijn in 2004-2005 samengebracht door Alfons van der Kraan in zijn tweedelige biografie.⁴ Deze twee artikelen vormen de basis voor een project wat (nog) niet is afgerond: *Anthony van Diemen: His Life and World*. Met dit project probeerde hij door middel van verschillende artikelen over deelonderwerpen het volledige leven van de gouverneur-generaal te beschrijven.⁵ Het werk aan een vijfde deel van deze gefragmenteerde biografie, dat de titel *Anthony van Diemen and the Siege of Portuguese Malacca, 1636-41* zou moeten dragen, heeft tot op heden het licht nog niet gezien, maar stelt wel een aantal belangrijke vragen om het compagniebeleid in deze jaren te begrijpen: Waarom wilde Van Diemen Portugees Malakka veroveren en – misschien nog wel belangrijker – wat was de significantie van het bondgenootschap dat van Diemen sloot met de sultan van Johor? Vragen die nog steeds bijzonder relevant zijn.

Helaas worden deze vragen nog niet beantwoord in het proefschrift van Menno Witteveen uit 2011, dat geldt als het meest complete werk over zijn leven.⁶ Zijn onderzoek naar Van Diemen en de bedrijfsstrategie van de VOC heeft geleid tot een uitstekende geschiedschrijving van de

---

² Norel, *Van Bankroetier tot Landvoogd*; Daniël van der Zee, *Van Diemens roode vlucht: roman uit het Hollandsche koloniale verleden*. Bouwers van Indië 2 (Deventer 1944).

³ Zie voor een uitgebreid overzicht van de verschillende werken over het leven van Van Diemen: W. Ph. Coolhaas, 'Gegevens Over Antonio Van Diemen', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 103 (1946) 469-546; Holden Furber, *Rival empires of trade in the Orient, 1600-1800. Europe and the world in the age of expansion*; vol. 2 (Minneapolis 1976); N. MacLeod, *De Oost-Indische compagnie als zeemogendheid in Azië* (Rijswijk 1927); Frederik Willem Stapel, *Geschiedenis van Nederlandsch Indië Dl.3* (Amsterdam 1939).

⁴ Alfons van der Kraan, 'Anthony Van Diemen: From Bankrupt to Governor-General, 1593-1636 (part I)', *The Great Circle* 26 (2004) 3-23; Alfons van der Kraan, 'Anthony Van Diemen: Patron of Discovery and Exploration, 1636-45', *The Great Circle* 27 (2005) 3-33.

⁵ Zie voor een uitleg van het project en de andere delen: Alfons Van der Kraan, *Curriculum Vitae*; Chris Baker e.a., *Van Vliet's Siam* (Chiang Mai: Silkworm Books 2005); Alfons Van der Kraan, *Murder and mayhem in seventeenth-century Cambodia: Anthony van Diemen vs. King Ramadhipati I* (Chiang Mai: Silkworm Books 2009).

⁶ W. M. Witteveen, *Antonio van Diemen: de opkomst van de VOC in Azië* (Amsterdam 2011).

compagnie, maar het verliest zich in de economische details. Daardoor is er maar weinig aandacht voor de oorlogen die onder zijn bewind zijn gevoerd. Hoewel ze wel worden genoemd, ontbreekt het aan diepte als de oorlog met Portugal en de compagnie in de Molukken worden besproken. Dat is een gemiste kans, want juist de afgelopen jaren is de wetenschappelijke interesse voor de rol van diplomatie voor de VOC sterk toegenomen.

New diplomatic history

Bijna 25 jaar geleden sprak Leonard Blussé bij het aanvaarden van zijn hoogleraarschap aan de Universiteit Leiden uit dat de focus van het onderzoek naar de VOC zou moeten liggen op de diplomatieke en militaire geschiedenis van de Compagnie. Zijn voornemen was om nieuw licht te werpen op de diplomatieke betrekkingen die de VOC en Nederland hadden met de verschillende Aziatische rijken. Hij riep daarmee op tot een *new diplomatic history*, die aandacht zou schenken aan de politieke, economische en sociale context van deze internationale betrekkingen.⁷

Al vrij snel na de oratie van Blussé ontstonden verschillende initiatieven die de diplomatieke geschiedenis vanuit verschillende perspectieven analyseerden.⁸ Centraal staat de focus op het diplomatieke proces: door naar het proces zelf te kijken en weg te bewegen van diplomatie als een formeel proces tussen natiestaten, kan men meer inzicht vergaren in de werking van diplomatie.⁹ Dat bleek ook uit de conferentie ‘Schenkagie en conqueste’ die enkele jaren na de oproep van Blussé werd belegd. Door bijvoorbeeld de rol van Aziatische hulptroepen in het leger van de compagnie of de Europees-inheemse oorlogvoering te bestuderen, hebben de verschillende auteurs bijgedragen aan het verscherpen van het beeld van de compagnie.¹⁰ Haar macht was soms maar beperkt en zij moest zich aanpassen aan haar omgeving.

---

⁷ Leonard Blussé, *Tussen geveinsde vrunden en verklaarde vijanden* (Amsterdam 1999) 5-6.

⁸ Dit culmineerde in 2018 tot het ontstaan van het tijdschrift *Diplomatica* aan de Universiteit Leiden.

⁹ Albertine Bloemendal, Maurits Ebben en Giles Scott-Smith, ‘Diplomatie buiten haar boekje: New Diplomatic History door de eeuwen heen’, *Leidschrift* 34 (2019) 7-13, aldaar 8-9.

¹⁰ G. J. Knaap en G. Teitler, *De Verenigde Oost-Indische Compagnie: tussen oorlog en diplomatie*. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 197 (Leiden 2002).

Verdragen en de VOC

Dat beeld sluit aan bij een bredere ontwikkeling in de historiografie van de compagnie.¹¹ De afgelopen jaren is de aandacht voor verdragen als diplomatiek middel sterk toegenomen. Zodoende is er een uitgebreid debat ontstaan over de vraag naar de aard van verdragen en de diplomatieke strategie van de compagnie. Al in 1978 tekent Leonard Andaya bezwaar aan bij het eurocentrische idee dat het sluiten van de verschillende verdragen tussen de Europeanen en de inheemse volkeren van Azië op gelijke voet gebeurde.¹² De verschillen in de (verdrags)cultuur maakten dat de concepten van het recht en het begrip van verdragen niet *commensurable* of vergelijkbaar waren. Door de verdragen die in de zeventiende eeuw op zuid-Sulawesi te bestuderen, concludeerde hij dat zij een instrument waren voor de Europese partij om voordelen te vergaren ten opzichten van de inheemse partij.¹³

Dat beeld zien we ook in de bundel die Saliha Belmessous in 2014 uitbracht.¹⁴ Het centrale thema van deze bundel is het verdrag als imperialistisch instrument: door net als Andaya naar het onderhandelingsproces zelf te kijken, laten de verschillende auteurs zien dat ze – ondanks de mogelijkheden voor lokale partijen om een vorm van acht uit te oefenen – vooral een vorm van juridische fictie zijn.¹⁵ In de bundel ziet Arthur Weststeijn Nederland als een schoolvoorbeeld van een *empire by treaty*. In tegenstelling tot haar concurrenten was de Republiek veel minder geneigd om land te veroveren en op die manier direct invloed uit te oefenen. In plaats daarvan sloot zij, via haar handelscompagnieën, verdragen met lokale heersers om haar invloed uit te oefenen.¹⁶ In zijn studie richt Weststeijn zich vooral op de manier waarop deze verdragen het Nederlands koloniaal gezag rationaliseerden en legitimeerden. Hierin ziet hij een duidelijke rol voor koloniale ideologie: de verdragen zijn geen uiting van pragmatisme, maar meer van een ideologische dimensie.¹⁷ Door deze verdragen konden de Nederlanders claimen dat hun expansie in het gebied was gebaseerd op wederzijds

---

¹¹De historiografie van het gebruik van verdragen in vroegmodern Zuidoost-Azië is zeer recent op uitstekende wijze uiteengezet door Stefan Eklöf Amirell. Zie: Stefan Eklöf Amirell, 'Tools of imperialism or sources of international law? Treaties and diplomatic relations in early modern and colonial Southeast Asia', *History Compass* 21 (2023)

¹² Leonard Y. Andaya, 'Treaty conceptions and misconceptions; A case study from South Sulawesi', *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde* 134 (1978) 275-295.

¹³ *Ibid.*, 278.

¹⁴ Saliha Belmessous, *Empire by treaty: negotiating European expansion, 1600-1900* (New York 2014).

¹⁵ Saliha Belmessous, 'The Paradox of an Empire by Treaty', in: Saliha Belmessous ed., *Empire by Treaty: Negotiating European Expansion, 1600-1900* (Oxford 2014), aldaar 15.

¹⁶ Arthur Weststeijn, 'Love Alone is not Enough', in: Saliha Belmessous ed., *Empire by Treaty* (New York 2014), aldaar 19-20.

¹⁷ *Ibid.*, 20.

goedkeuren. De Nederlanders boden lokale heersers bescherming tegen de Europese tegenstanders en assistentie in hun oorlogen, tegen voordelige handelscontracten. Weststeijn ziet hier echter een probleem ontstaan. Door de onevenwichtige machtsbalans waren de contracten niet heel veel meer dan legitimaties van de Nederlanders om geweld te plegen als ze hun zin niet kregen.¹⁸

Het idee dat er een oneerlijk voordeel uit dit soort verdragen kon worden gehaald, is niet nieuw. Al in de jaren 1920 beschreven Chinese nationalistische historici de verdragen tussen China en het westen als ‘unequal’, als ongelijkwaardig van aard. Deze typering sloeg aan: via het gebruik door Mao Zedong en het communistische regime in China, raakte hij ook populair onder marxistische historici. De verdragen, die zij zelf eerder ‘Koloniale verdragen’ noemden, waren in hun ogen per definitie ongelijkwaardig. Onder hun invloed heeft dit idee ook aan populariteit gewonnen onder andere historici.¹⁹

Dit idee is voor de VOC wellicht het meest duidelijk uitgewerkt in het werk van Martine van Ittersum.²⁰ Verdragen zijn in haar ogen de bouwstenen van het imperialisme van de VOC. Deze waren volgens haar nooit bedoeld als verdrag tussen gelijken, maar als machtsmiddel. Dat bleek des te meer in de Banda-archipel, waar de verdragen in 1621 uitmondten in een ontvolkingscampagne onder Jan Pieterszoon Coen.²¹ Hierin is ze ook kritisch op juristen als Grotius, die in haar ogen het imperialisme mogelijk maakten. Het waren manieren om de niet-Europese bevolking te onteigenen en de eigen claims op de handel of gebied te bewerkstelligen.²²

Dit beeld, waarin macht de centrale drijfveer van de geschiedenis lijkt en de *agency* van de lokale bevolking wordt afgezwakt, wordt genuanceerd door de andere kant van het debat. Lange tijd gold het juridisch-historisch overzichtswerk van Charles Henry Alexandrowicz uit 1967 als de belangrijkste bron om de aard van deze koloniale verdragen te begrijpen.²³ Het is dan ook

---

¹⁸ Ibid., 20-21.

¹⁹ Amirell, ‘Tools of imperialism or sources of international law?’, 2.

²⁰ Martine van Ittersum, ‘Debating Natural Law in the Banda Islands: A Case Study in Anglo-Dutch Imperial Competition in the East Indies, 1609-1621’, *History of European ideas* 42 (2016) 459-501; Martine van Ittersum, ‘Empire by Treaty?: The role of written documents in European overseas expansion, 1500-1800’, in: *The Dutch and English East India Companies* (Amsterdam 2019) 153-178; Martine van Ittersum, ‘Profit and Principle: Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power in the East Indies, 1595-1615’, in: *Profit and Principle* (Leiden 2006).

²¹ Ittersum, ‘Debating Natural Law’, 463.

²² Ittersum, ‘Empire by Treaty?’, 153.

²³ Charles Henry Alexandrowicz, *An Introduction to the History of the Law of Nations in the East Indies* (Oxford 1967).

dit boek waar Andaya zich in 1976 tegen verzette. Alexandrowicz betoogde in zijn boek juist dat er wel degelijk overeenkomsten bestonden tussen de rechtssystemen van de Europeanen en de inheemse volkeren, waardoor verdragen wel degelijk met hetzelfde begrip gesloten konden worden. Het verschil zat vooral in de manier waarop het recht bekeken werd: de Europeanen focusten zich op het institutioneel niveau, terwijl de Aziaten zich meer op het persoonsniveau focusten. Het was in zijn ogen juist de interactie tussen het westen en Azië waardoor Hugo de Groot zich liet beïnvloeden bij het schrijven van zijn werk.²⁴

Dit beeld is een belangrijke basis voor latere ontwikkelingen in dit veld. Zo betoogde Somers in zijn proefschrift dat de diplomatieke strategie van de VOC zich langzaam heeft ontwikkeld.²⁵ Toen zij hun intrede deden in het gebied, bestond er al een systeem van internationaal recht tussen de verschillende staten. Zij konden niet direct hun eigen Europese rechtssysteem gebruiken, maar moesten zich aanpassen aan de bestaande gebruiken. Dit beeld werd gedeeld door Jur van Goor, die betoogde dat de compagnie in een bestaand systeem stapte en daar eigenlijk niet van afweek totdat de omstandigheden of economische belangen van de compagnie daar expliciet om vroegen. Als nieuwe actor in het gebied moesten zij zich aanpassen. Deze flexibiliteit noemde Carl Fredrik Feddersen in zijn proefschrift een vorm van pragmatisme.²⁶

Dit pragmatisme vormt de basis van het werk. In zijn proefschrift zet hij zich expliciet af tegen de ideeën van Andaya en Van Ittersum. In zijn ogen maak Andaya zich schuldig aan het anachronistisch gebruiken van negentiende-eeuwse concepten van verdragen in de zeventiende eeuw en is het te kort door de bocht om te stellen dat er geen onderling begrip bestond. Ook hekelt hij het cynisme van Van Ittersum, die Grotius tot vijand bombardeert en verdragen als een vorm van fraude ziet.²⁷ In zijn proefschrift laat hij aan de hand van onder andere de instructies van de Heren XVII overtuigend zien dat de diplomatieke strategie van de VOC zeer pragmatisch was. Deze richtte zich op twee principes: het monopolie moest beschermd worden en de diplomatieke strategie moest aangepast worden aan de kracht van anderen. De belangen moesten verdedigd worden en dat kon vaak het beste door jezelf aan te passen en de ander te accommoderen. Dat blijkt in zijn ogen bijvoorbeeld uit de onderhandelingen tussen Van

---

²⁴ Amirell, 'Tools of imperialism or sources of international law?', 3.

²⁵ J. A. Somers, *De VOC als volkenrechtelijke actor* (Deventer 2001).

²⁶ Carl Fredrik Feddersen, *Principled Pragmatism: Voc interaction With Makassar 1637-68 and The Nature of Company Diplomacy* (Oslo 2017) 58

²⁷ *Ibid.*, 75-77.

Diemen en Makassar in 1637, waar juist succes werd gevonden door te onderhandelen en niet door te eisen.²⁸

Dat is een interessante conclusie, die niet volledig rijmt met het beeld van Van Diemen als imperialist en als de man onder wiens gezag de VOC de strijd in de Molukken en tegen de Portugezen verstevigde. Hoewel de geschiedenis van zowel Van Diemen als het gebruik van verdragen in de koloniale context reeds uitvoerig zijn onderzocht, biedt het werk van Feddersen handvatten om nieuw licht te werpen op deze periode. In dit werk gebruik ik zijn werk als raamwerk voor een preciezer duiding van de diplomatieke strategie van Van Diemen. Door deze in de bredere context van de politiek-diplomatieke betrekkingen van de compagnie in haar eerste jaren te plaatsen en een analyse te maken van het beleid in theorie en in de praktijk, betoog ik dat er inderdaad sprake is van een zeker pragmatisme in zijn beleid.

De diplomatieke strategie van Van Diemen

Om dit beleid te duiden, is deze scriptie opgedeeld in drie hoofdstukken die elk een aspect van de totstandkoming en de uitvoering van het diplomatieke beleid uitdiepen. Het eerste hoofdstuk schetst een uitgebreide context bij de persoon van Diemen en de diplomatieke realiteit waarin de compagnie zich de eerste jaren bevond. Aan de hand van een analyse van de verdragen die in de eerste dertig jaar werden gesloten met verschillende inheemse vorsten en staten wordt een beeld geschetst bij de manier waarop de compagnie verdragen gebruikte om haar doelen te bereiken. Ook worden de diplomatieke interacties met de Europese concurrenten besproken. Dat is in mijn ogen de context waarin men de generale missive van 1632 moet zien, waarin Van Diemen zijn visie op de verschillende diplomatieke uitdagingen in het octrooigebied van de compagnie uiteen zet.

Daarmee is een fundament gebouwd voor de volgende twee hoofdstukken. Om de diplomatieke strategie van Van Diemen te begrijpen, is het belangrijk om de plannen uit zijn generale missive naast het gerealiseerde beleid te leggen. Om deze zo precies mogelijk te analyseren wordt deze gesplitst in twee deelonderwerpen: zijn strategie tegen Europese concurrenten en zijn strategie tegenover de verschillende inheemse partijen. Het tweede hoofdstuk bespreekt aan de hand van de oorlog met Portugal hoe Van Diemen gebruik maakte van diplomatie om zijn doelen te

---

²⁸ Carl Fredrik Feddersen, *Principled Pragmatism: VOC Interaction with Makassar 1637-68, and the Nature of Company Diplomacy* (2017) 361.

bereiken. Voor een beter begrip van de stappen die Van Diemen in deze periode zet, blikt het stuk terug op de Generale instructie die de Heeren XVII in 1632 opstelden voor gouverneur-generaal Hendrik Brouwer. Deze instructie en zijn generale missive van dat jaar vormen de basis voor het beleid wat later wordt gevoerd. Via een analyse van de verschillende verdragsteksten, diplomatieke brieven en militaire verslagen laat dit stuk zien dat inheemse bondgenoten een onmisbare schakel waren in de strijd tegen de Portugezen.

Het derde hoofdstuk zoomt in op de wijze waarop Van Diemen zelf diplomatie bedreef. Via de verschillende reisverslagen en de afgesloten verdragen volgt dit stuk de diplomatieke missies die Van Diemen in 1637 en 1638 ondernam in de Molukken. Na het uitbreken van onrust door het beleid van de compagnie tegenover inheemse handelaren, aangevoerd door de Ternataanse Stadhouders Leliato moest van Diemen zelf ingrijpen in het gebied. Door ontmoetingen met de Hituezen, de sultan van Ternate en de sultan van Makassar wist van Diemen in korte tijd vele contracten te sluiten en de grip op het monopolie vanuit de VOC te versterken. Dat deed hij echter wel ten koste van potentiële bondgenoten in het gebied. Is dit een vorm van pragmatisme, of juist een vorm van ideologische gedrevenheid van een ‘man van ijzer’?

Hoofdstuk 1: Van Diemen en de VOC - Diplomatie en expansie

*Een man uit de school van Coen, een man van ijzer, is noodig om op de fundamenten, door den sterken gouverneur gelegd, het grootsch gebouw der Nederlandse macht in het oosten op te trekken. Met vreugde en goeden moed aanvaardt Van Diemen zijn ambt. Zijn volmachten zijn ruim, zijn kracht is frisch na de rustpoos in het moederland, zijn vrouw staat naast en achter hem.*²⁹

Deze tekst is afkomstig uit één van de eerste publicaties over Van Diemen, een kinderboek van de hand van Klaas Norel dat ten tijde van de Tweede Wereldoorlog verscheen. Hoewel dit boek telt als kind van zijn tijd – 's lands glorie en de heldendaden van hoofdpersonen Coen en Van Diemen zijn onderwerp van gesprek – is het exemplarisch voor de herinnering aan de ambtsperiode van Van Diemen. Door zijn agressieve stijl en zijn goede verstandhoudingen met zowel Coen en Brouwer wordt van Diemen vaak beschouwd als iemand die deel uitmaakt van een traditie van imperialistische gouverneurs. In hoeverre klopt dit beeld, en wat betekent dit voor de manier waarop hij diplomatie bedreef?

Dit hoofdstuk analyseert hoe de compagnie in het reeds bestaande Aziatische diplomatieke systeem paste. Om dat te doen, volgt het de belangrijkste militaire en diplomatieke keerpunten in haar eerste jaren. Welke politieke beslissingen namen de verschillende bestuurders ten opzichte van de bondgenoten en vijanden om de compagnie verder te laten groeien? Om dat te analyseren maakt dit hoofdstuk gebruik van zowel militaire verslagen als verdragsteksten: door deze teksten te analyseren krijgt men een beter beeld bij de verschillende belangen en machtsverhoudingen in de archipel.

Hiermee krijgen we ook een beter beeld bij Van Diemen: het zijn precies deze jaren waarin hij betrokken raakte bij de compagnie. Hij maakte bij aankomst in de archipel snel carrière en leerde veel van de hoofdrolspelers in deze jaren goed kennen naarmate zijn invloed in het kasteel Batavia groeide. Binnen een paar jaar zat hij aan tafel bij de hoogste bestuurders van de compagnie en trad hij op als belangrijke adviseur van de gouverneur-generaal en Heeren XVII.

---

²⁹ Norel, *Van Bankroetier tot Landvoogd*, 121-122.

Juist door de documenten te analyseren uit deze tijd, wordt het mogelijk om een beeld te schetsen bij de beleidsdoelen van Van Diemen in zijn periode als gouverneur-generaal. Dat hij die functie zou bekleden was echter geen vanzelfsprekendheid: zijn aanmonsteren bij de VOC kwam niet voort uit ambitie, maar was een vlucht van een mislukt leven als koopman.

De gevluchte bankroetier

Afb. 1. Portret van Antonio van Diemen (1593-1645). Anoniem, 1750-1800.

Van Diemen werd geboren in 1593 als zoon van de calvinistische Burgemeester Bartholomeus van Diemen.³⁰ Al vroeg werd duidelijk dat hij carrière zou gaan maken in de handel: al op jonge leeftijd begon hij aan een opleiding aan de Latijnse school in Culemborg, waar hij leerde

---

³⁰ Coolhaas, 'Gegevens Over Antonio Van Diemen', 472.

boekhouden en zich bekwaamde in de wiskunde en de theologie.³¹ Daarna ging het snel: al in 1609 verschijnt hij voor het eerst in de Amsterdamse archieven als koopman.³² Zelf schrijft Van Diemen echter dat hij pas op zijn 23^e is begonnen als koopman in Amsterdam. Gelet op de levenslopen van zijn voorgangers, is de kans groot dat hij hiermee het moment bedoelde dat hij voor zichzelf begon.³³

Van Diemen investeerde als zelfstandig koopman rijkelijk in de speculatieve handel, maar na een paar maanden bleken zijn investeringen zich niet uit te gaan betalen.³⁴ Ook als verzekeraar had hij maar weinig geluk. Nadat een schip met diamanten werd beroofd op zee, bleek dat van Diemen met slechts één ander ingetekend had als verzekeraar.³⁵ In een paar maanden had hij een schuld van 20.000 gulden opgebouwd, omgerekend ruim 332.000 euro.³⁶ Dit liet hem geen andere keus dan zichzelf failliet te laten verklaren. Uit wanhoop monsterde hij een jaar later aan bij de VOC, onder de valse naam Thonis Meeuwiszoon van Utrecht.³⁷

De VOC die van Diemen na acht maanden op zee aantrof stond nog in de kinderschoenen. Aan het hoofd van de organisatie stond Jan Pieterszoon Coen. Zijn beleid laat zich het best kenmerken door zijn ijzeren vuist en zijn imperiale ambities: de macht van de VOC moest door geweld en machtsvertoon groeien en zich gaan richten op het importeren van kolonisten. Daarmee zette hij zich sterk af tegen zijn voorgangers: vooral tegen zijn directe voorganger Laurens Reaal. Daarmee zette hij zich af tegen een diplomatieke traditie van koopmannen, die begon met de eerste tocht van Steven van der Haghen.

Het monopoliestreven van de compagnie

In haar eerste jaren was het vergaren van een monopolie in de specerijenhandel het belangrijkste streven van de compagnie. Na een eerste handelsvloot onder Wybrant van Warwijck in 1602, vertrok in 1603 een vloot onder admiraal Steven van der Haghen. Hoewel zowel admiraal als bemanning hadden gerekend op een vergelijkbare handelsmissie, waren de geheime instructies van der Heren 17 duidelijk: de vloot moest zich vooral richten op het onderscheppen van

---

³¹ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 32.

³² *Ibid.*, 38.

³³ Nationaal archief, VOC OBP 1069, Brief van Diemen aan de heren 17, 15 augustus 1619

³⁴ Coolhaas, 'Gegevens Over Antonio Van Diemen', 472.

³⁵ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 42.

³⁶ Van der Kraan, 'Anthony Van Diemen', 6.; IISG, 'Waarde van de gulden versus de Euro' (Rekentool, 2019), via <https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php>

³⁷ Coolhaas, 'Gegevens Over Antonio Van Diemen', 473; Van der Kraan, 'Anthony Van Diemen', 7.

Portugese schepen en het sluiten van bondgenootschappen met de inheemse bevolking.³⁸ Daarmee was voor de compagnie een nieuwe praktijk geboren. Deze aanpak was echter niet nieuw: de voorcompagnieën die in 1602 fuseerden tot de VOC hadden al contacten met de inheemse bevolking, die men na de fusie zo veel mogelijk weer aan probeerde te halen. Het is dan ook geen toeval dat ook de eerste verovering van de VOC in samenwerking met een inheems volk gebeurde. Toen Van der Haghen aankwam op Bantam, ontmoette hij daar een gezantschap van het islamitische Hitu, een sultanaat op Ambon. Die naam moet Van der Haghen bekend voor zijn gekomen, want vijf jaar eerder had hij ditzelfde sultanaat als vlootvoogd van de Oude Compagnie al geholpen in hun strijd tegen de Portugezen. Net als toen werd hem verzocht ten strijd te trekken tegen de Iberiërs en hij stemt daarmee in. Met een vloot van drie Europese schepen en vele inheemse Kora-Kora voer hij richting het Portugese fort en wist hij het door de snelle overgave zonder één schot te lossen te veroveren.³⁹

Verdragen met Hitu en Banda

Van Van der Haghen is vooral bekend hoe hij functioneerde als admiraal, gouverneur en raad van Indië. Minder bekend zijn de contracten die hij sloot. Zijn eerste contract voor de VOC sloot hij in 1604 met de ‘Keijzer’ van Malabar, maar interessanter is het contract dat hij na de verovering van het latere fort Victoria op Ambon sloot. Dit contract is afgesloten tussen de Kapitan Hitu en de admiraal. De invloed van de Nederlanders op deze versie van het verdrag is groot. In het stuk lijken de Hituezen zich uit dankbaarheid direct te onderwerpen aan de Compagnie.

“Allsoo de Hollanders met de hulpe Godes, ende den admiraell Steven van der Hagen ende sijnen raedt van de schepen ons verlost heeft uijt de handen van de Portugusen onse vijanden, cap. Hitoe ende alle de hoofden ende ingezetenen van Hitoe [...] sweeren, de Staen Generaell van de Verenigde Nederlanden, zijn Princelijcke Excellentie ende de gouveneur van amboyna gehouw en getrouw te zijn, zolang als wij leven.”⁴⁰

Het stuk vervolgt met een zestal bepalingen, die de relatie tussenbeide zou moeten bepalen. Zo zou een ieder volgens zijn eigen geloof mogen leven in het gebied, werd bescherming tegen

---

³⁸ G. J. Knaap, *Oorlogen overzee: militair optreden door compagnie en staat buiten Europa 1595-1814*. (Amsterdam 2015) 57.

³⁹ M. A. P. Roelofs, *Steven van der Haghen (1563-1624)* (1973) 35.

⁴⁰ ‘Contract tussen de VOC en Hitu, februari 1605’, in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerlandico-Indicum* (1907) 31-35, aldaar 31-32.

dreigingen van buiten op papier gezet en ontstond er een ‘uitleververdrag’ tussen het gouvernement en de Hituezen. De belangrijkste bepaling was echter de tweede, die er op toezag dat de Hituezen “Niemandt eenige nagelen zullen verkoopen als aen de Hollanders”.⁴¹ Hiermee trad op papier het monopolie van de compagnie op de kruidnagel in werking.

Enkele maanden later sloot hij een contract met een groot deel van de bevolking op de Banda-Eilanden. Dit contract kent een heel andere vorm. Het is meer beschrijvend en minder puntsgewijs opgesteld. Het vertelt ons bijvoorbeeld dat het is opgesteld onder de grote boom, bij de algemene vergadering. Het is minder dankbaar en laat op meer expliciete wijze wederkerigheid zien. Zo verteld de tweede alinea hoe de inwoners van (de meedoende volkeren van) de Banda-archipel de Nederlandse opperkoopman zullen beschermen tegen geweld vanuit de Bandanezen of van buiten.⁴² De derde alinea bevestigt vervolgens dat de Nederlanders de Bandanezen zullen behouden voor geweld vanuit de Hollanders of van buitenaf.⁴³ Ook zullen de Bandanezen hun nootmuskaat en foelie voor een vaste prijs verkopen en zullen zij geen handel drijven met andere partijen. De enige uitzondering daarop is voor producten die de Nederlanders niet kunnen leveren.⁴⁴

Met deze eerste contracten wordt een belangrijk precedent gezet. De verdragen die later worden gesloten hebben bijna allemaal een vergelijkbare vorm. Ondanks de verschillen hebben beide stukken hetzelfde doel: het garanderen van het monopolie op de specerijenhandel. Om de verschillen tussen deze verdragen te kunnen duiden, is een goed begrip van de diplomatieke context waarin ze zijn gesloten nodig.

Inheemse strijd in de archipel

De VOC stapte volgens van Goor in haar eerste jaren in een al bestaand diplomatiek systeem.⁴⁵ Terwijl in de Molukken een machtsstrijd woedde tussen de sultanaten Tidore en Ternate, werd de Maleisische archipel gedomineerd door drie andere machten.⁴⁶ Tegenover het Portugese Malakka stonden de sultanaten van Johor en Atjeh. Na een Portugese aanval op het sultanaat Malakka in 1518, werd de sultan gedwongen om zich in het naburige Johor te vestigen. Toch

---

⁴¹ Ibid., 32.

⁴² ‘Contract tussen de VOC en Banda, 13 juli 1605’, in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerlando-Indicum* (1907) 36-41, aldaar 39.

⁴³ Ibid., 40.

⁴⁴ Ibid., 40-41.

⁴⁵ Zie inleiding

⁴⁶ Leonard Y. Andaya, *The World of Maluku: Eastern Indonesia in the Early Modern Period* (Honolulu 1993).

gaf hij zich niet gewonnen. Vanuit Johor bouwde hij een groot leger op en wist hij de stad meermaals te belegeren. Hij wist de stad echter nooit terug te veroveren: in 1536 verloor de sultan Alauddin Riayat Syah zelfs zo veel mensen dat hij werd gedwongen tot een verdrag met de Portugezen. Het doel van dit verdrag was eenvoudig: de Johorezen en Portugezen zouden vanaf dat moment samen optreden tegen de derde macht in de regio: Atjeh. Het onderlinge vechten stopte echter niet. Hoewel het tempo van de belegeringen daalde, bleven de Sultans proberen om hun oude stad terug te veroveren. Dat leidde in 1587 tot de vernietiging van de hoofdstad van de Johorezen.⁴⁷

De verovering van Malakka door de Portugezen luidde ook het begin in van de groei van het sultanaat Atjeh. Door de verovering van Malakka verhuisden veel handelaren naar de andere kant van de zeestraat. Hierdoor nam haar economische macht snel toe en intensiverde de strijd. Beide islamitische krachten vochten tegen de Portugezen, maar ook tegen elkaar. Malakka was van oudsher de belangrijkste handelsplaats in het gebied, en beide sultanaten wouden profiteren van die positie. Op het moment dat de Nederlanders in het gebied arriveerden, haakten zij net op Ambon in op dit bestaande conflict. Ze sloten een bondgenootschap met Johor.⁴⁸

Het idee voor dit bondgenootschap was afkomstig van Van der Hagen. Op de terugreis naar Nederland ontmoette hij de volgende admiraal van de VOC, Cornelis Matelieff de Jonge. Van der Hagen had gehoord dat het Johor op dat moment onder vuur lag van de Portugezen. Hoewel dit niet het geval was, wist Matelieff toch een alliantie te smeden met het sultanaat. In ruil voor steun bij de belegering van Malakka tekenden de Johorezen een verdrag met de Nederlanders.

Het contract werd getekend op het schip Oranje, dat op 17 mei 1606 voor de rede van Malakka lag.⁴⁹ Direct in het eerste artikel beschrijven ze de steun die de compagnie geeft tegen de Portugezen:

In den eersten beloofft den zelven admiraell uijt den name als boven ten versoecke van den zelven koningh, hem te helpen jnnemen en overweldigen de stadt van Malacca uyt handen van de Portugesen⁵⁰

---

⁴⁷ M. C. (Merle Calvin) Ricklefs, *A history of modern Indonesia, c. 1300 to the present* (Bloomington 1981) 29.

⁴⁸ *Ibid.*, 29-31.

⁴⁹ 'Contract tussen de VOC en Johor, 17 mei 1606', in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerlandico-Indicum* (1907), aldaar 41-42.

⁵⁰ *Ibid.*, 42.

Ze stellen vast dat het hele land het eigendom van Johor zal worden, maar dat de compagnie de stad mag versterken en wat land mag gebruiken voor andere versterkingen. Daarnaast mag ze in het gehele gebied hout kappen voor de bouw van schepen en mogen alle onderdanen van de compagnie vrij handelen in de stad. Daar staat tegenover dat volgens artikel vier geen Europeanen – ook geen Nederlanders – zonder toestemming van de gouverneur handel mogen drijven in het gebied van de sultan.

Na de verovering zou ook de macht in het gebied anders verdeeld worden. De compagnie krijgt de stad Malakka en De Johorezen moeten de afgebrande voorstad Kampong Kling bewonen en verdedigen. Na de verovering mag de compagnie de helft van de wapens in de stad meenemen en zal de buit eerlijk verdeeld worden tussen beiden.

Het negende artikel is het meest interessant in de context van dit onderzoek. Dat stelt dat beide partners elkaar zullen bijstaan en helpen met alle macht en naar het uiterste van hun vermogen tegen de Portugezen en Spanjaarden. Mocht er oorlog komen met een andere partij, hoeven beiden enkel te helpen met verdedigingen. Daarbovenop komt dat ze geen handel mogen drijven met de Spanjaarden. Het contract sluit, net als eerder, af met enkele bepalingen die er voor zorgen dat misdadigers uitgeleverd worden en dat beide landen de ander mogen vervolgen voor religieuze schandalen.

Na de bepalingen volgt een ander, algemeen stuk dat inzicht geeft in hoe de onderhandelingen tot stand waren gekomen. Volgens deze bijlage twijfelde de broer van de sultan, zijn medeheerser, over het vergeven van het kasteel Malakka. Dit kon de compagnie echter niet accepteren, waarna ze hem een tegenvoorstel deden. De koning van Johor zou toegang krijgen tot een ruim vertrek in het kasteel, waar hij met 17 man kon overnachten. Dit stemde de koning tevreden.⁵¹

Een tweede contract, dat ook door Matelieff werd afgesloten op 23 september 1606, is een vervolg op het eerste contract. Het begin met de mededeling dat de bepalingen van het contract van 17 mei opnieuw bevestigd worden. Omdat het niet gelukt was om de stad te veroveren zouden enkele bepalingen – zoals het betrekken van de steden in het gebied en het land – niet doorgaan. Dit wordt daarom tot nader orde uitgesteld. Om toch handel te kunnen drijven in het

---

⁵¹ Ibid., 44.

gebied, wordt met dit contract bevestigd dat zij in Johor zelf een kleine nederzetting te mogen bouwen met woningen voor ambachtslieden en gezinnen en opslag voor de handel.⁵²

Een paar maanden later wist Matelieff via zijn vice-admiraal Olivier de Vivere ook een verdrag af te sluiten met Atjeh. Dit contract lijkt heel erg op het contract met Johor, maar is anders ingedeeld. Het begint met een bijna letterlijke kopie van de bepaling voor een kleine vesting zoals die ook in het tweede contract met Johor stond. Daarna stelt het stuk vast dat de vazallen van de compagnie altijd toegang hebben tot de handel in het gebied, ook met vreemde handelaren. Daarnaast werd vastgesteld dat de Nederlanders geen tol hoeven te betalen.

Daartegenover staat wel dat de Nederlanders niet in zijn grondgebied mogen handelen. De bepaling voor bescherming komt pas op het einde van het contract. Met precies dezelfde bewoordingen spreken de partijen af dat de VOC Atjeh zal beschermen tegen de Portugezen en Spanjaarden, en dat men elkaar bij een andere oorlog enkel defensief zal ondersteunen.⁵³

In deze tijd bleef de macht van Atjeh echter groeien. Onder sultan Iskandar Muda bouwden ze binnen korte tijd een enorme vloot en een groot leger op, waarmee ze de steden Deli en Aru wisten te veroveren op de Johorezen. Dat culmineerde in 1613 in de verovering van de Johorese hoofdstad. Ze ontvoerden de sultan en enkele VOC-handelaren. Al snel wisten de Johorezen de staat echter te heroveren, waarna zij samen met hun bondgenoten aan een eigen grote leger werkten. Enkele jaren duurde de strijd door, totdat de hoofdstad van Johor in 1623 opnieuw werd veroverd. Pas in 1629 werd de expansie gestopt door ingrijpen van de Portugezen. Muda poogde definitief de machtigste te worden in het gebied door Malakka te veroveren, maar zijn beleg mislukte. In de strijd verloor hij negentienduizend man en zonken al zijn schepen, waardoor de macht van Atjeh voorlopig beperkt was.⁵⁴

Strijd op Java

In 1613 kwam de VOC voor het eerst in contact met het rijk Mataram op Java. Sultan Krapyak stuurde in 1613 een ambassadeur naar gouverneur-generaal Pieter Both in de Molukken. Dat deed hij hoogstwaarschijnlijk omdat hij op zoek was naar een sterke bondgenoot in zijn strijd

---

⁵² ‘Contract tussen de VOC en Johor (II), 23 september 1606’, in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerlandico-Indicum* (1907).

⁵³ ‘Contract tussen de VOC en Atjeh, 17 januari 1606’, in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerlandico-Indicum* (1907).

⁵⁴ Ricklefs, *A history of modern Indonesia, c. 1300 to the present*, 31.

tegen het naburige Surabaya. Dat bracht de VOC in een bijzondere positie: door het accepteren van dit voorstel hadden ze zowel een handelspost in Jepara, Mataram en in Gresik, Surabaya. Na het sterven van Krapyak werd de situatie echter ingewikkelder. Onder zijn zoon Agung groeide het rijk binnen tien jaar uit tot de machtigste factor op Oost- en centraal Java. Daarom richtte hij zijn aandacht steeds meer op de VOC.⁵⁵

De band tussen de VOC en Agung was stroef. Al meteen toen de VOC in 1614 de sultan feliciteerde met zijn benoeming, benoemde hij dat dat er geen vriendschap mogelijk was tussen het volk en de compagnie als zij van plan was territoriale bezittingen te veroveren op Java. Dat leidde tot een probleem: de VOC hoopte juist de banden met het rijk aan te halen om vanuit daar rijst te kunnen importeren. Nadat deze uitvoer in 1618 verboden werd door de sultan, kwam het tot een oorlog tussen de post in Jepara en het rijk. Enkele maanden later sloeg de VOC terug door de stad in brand te steken.

Dat gebeurde opnieuw toen Coen in 1619 vanuit de Molukken naar Java voer om de stad Batavia te stichten. Daarmee had de VOC haar langverwachte rendez-vous en veranderde het evenwicht op het eiland. Hoewel Coen overwoog een bondgenootschap te sluiten met Surabaya in 1619-20, werd besloten om dat niet te doen. Ook bleef hij afzijdig ten opzichte van Agung, die in de loop der jaren meermaals zou proberen om Batavia te veroveren op de Nederlanders.⁵⁶

Het specerijenmonopoliedebat

In de jaren na de eerste veroveringen werd de vorm van het specerijenmonopolie een punt van discussie tussen de koopmannen in Azië en de bestuurders in de republiek. Ondanks het contract dat Van der Haghen in 1605 sloot, kwam in die periode ook de Engelse handel op de Banda-archipel op. Eerst op Nera en Lontor, na het bouwen van een fort op Ai en Roen, bleef de handel door andere partijen op de eilanden bestaan.⁵⁷ In mei 1612 schrijft Hendrik Brouwer, dan via de Molukken op weg naar Japan om daar opperhoofd van de factorij Hirado te worden, een brief naar de Heren 17. Deze *Brouwernotitie* was een reactie op de instructie die de bewindhebbers naar hun eerste gouverneur-generaal Pieter Both stuurden. In de brief is Brouwer fel: om het monopolie te beschermen zou de compagnie alle vreemde handel, zowel

---

⁵⁵ Ibid., 40-41.

⁵⁶ Ibid., 42.

⁵⁷ Pieter Anton Tiele, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel: Deel I*. VI

van andere Europeanen als van lokale handelaren, tegen moeten gaan en met geweld moeten bestrijden.⁵⁸

Niet iedereen was dezelfde mening toebedeeld. Gouverneur-Generaal Laurens Reaal, de opvolger van Both, verzette zich tegen de brieven van de Heren 17. Onder andere gesteund door Steven van der Haghen in de raad van Indië, pleitte hij er voor om de handel open te houden naar Portugees voorbeeld.⁵⁹ In zijn ogen was het niet rechtvaardig en zelfs wreed om de handel in bijvoorbeeld voedsel af te sluiten. De compagnie zou nooit kunnen concurreren met de lokale handelaren en zo veel geld verliezen.⁶⁰ Tegenover de pragmatische koopmannen stonden meer imperialistisch ingestelde bestuurders. Brouwers had de Heren 17 al weten te overtuigen om een agressiever beleid te voeren, maar het was Jan Pieterszoon Coen die deze ideeën in de praktijk wist te brengen. Sinds hij zich in de hoogste kringen van het Aziatische deel van de compagnie bevond, had hij zich kritisch uitgelaten over het beleid. Dat leidde in 1614 tot zijn *discoers*, zijn lange brief naar de Heren 17 met daarin zijn alomvattende visie. Hij verzette zich tegen de onbetrouwbare bondgenoten, die alsmaar braken met hun contracten.⁶¹ In zijn ogen moesten zij uitgeschakeld worden. Dat kon bijvoorbeeld door kolonisten naar Azië te halen, meer kapitaal beschikbaar te stellen voor een vloot, of door de Aziaten te bekeren.⁶² Het belangrijkste achtte hij echter dat de compagnie geweld zou gebruiken om het monopolie te handhaven. ‘Het recht op de uitvoering van nagelen moeten wy wel met ghewelt staende houden.’⁶³

Deze kwestie is meermaals een punt van discussie geweest onder historici. Onder andere in haar proefschrift en in haar biografie van Steven van der Haghen toont M.A.P. Meilink-Roelofsz zich overtuigd van het bestaan van dit debat. Daarvoor voert ze onder andere de Brouwernotitie en de vele brieven tussen de hoofdrolspelers en de Heeren XVII aan.⁶⁴ Daarin wordt ze gesteund door C.R. Boxer, die deze strijd ook benoemd in zijn *The Dutch Seaborne Empire*.⁶⁵ Dit beeld wekt af van een consensus die lange tijd bestond: het nuanceert het heldhaftige beeld dat in de negentiende eeuw rond Coen is ontstaan. De bronnenpublicaties

---

⁵⁸ Ibid., 1-3.

⁵⁹ M. A. P. Roelofsz, *Asian trade and European influence in the Indonesian archipelago between 1500 and about 1630* (Den Haag 1962) 208.

⁶⁰ Ibid., 209-210.

⁶¹ Coen, ‘Discoers’, in: H.T. Colenbrander, *Jan Pietersz. Coen - Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië*, aldaar 461.

⁶² Ibid., 465-478.

⁶³ Ibid., 463.

⁶⁴ Roelofsz, *Asian trade and European influence*, 197-208.

⁶⁵ C. R. Boxer, *The Dutch seaborne empire, 1600-1800*. (Hutchinson 1977) 109-110.

van De Jonge en Tiele uit die tijd, die slechts gedeelten van het bronmateriaal hebben gepubliceerd, besteden maar weinig aandacht aan de zaak. Ook het proefschrift van L. Kiers, dat de daden van Coen op Banda analyseert, besteedt maar weinig aandacht aan de pogingen van Reaal en Van der Haghen om deze imperiale tegenbeweging te stoppen.⁶⁶

Recenter is dit debat weer opgelaaid door het werk van Martine van Ittersum. In haar werk betoogt zij juist dat men Coen te belangrijk maakt in het grote narratief van de VOC door hem persoonlijk verantwoordelijk te stellen voor deze imperiale cultuuromslag. In haar ogen was er geen sprake van debat: ook onder reaal probeerde de compagnie in haar ogen de lokale bevolking onder de duim te krijgen en een territorium op te bouwen.⁶⁷ Dit lijkt mij echter te kort door de bocht: zoals Meilink-Roelofs en Van Goor al aantoonde geeft het bronmateriaal meer dan genoeg aanleiding om wel degelijk van een conflict te spreken. De stijl van Coen was veel agressiever en imperialistischer dan die van Reaal.

Concurrentiestrijd met de Engelsen

Dat blijkt ook uit het beleid dat Coen voerde tegenover de Engelsen. Net als Brouwer verzette hij zich stevig tegen de Engelse ondermijning van het monopolie van de compagnie. Hoewel Coen de Engelsen volgens zijn *discoers* graag bestreed, dacht men daar in de Republiek anders over. De concurrentie met de Engelsen kwam bovenop de concurrentie met de Iberiërs, en men vreesde voor een volledige oorlog. Daarom werd vanaf 1613 aangestuurd op een defensief bondgenootschap, zodat de Nederlanders en de Engelsen samen op konden trekken tegen de Engelsen. Dat akkoord kwam, onder druk van het aflopen van het twaalfjarig bestand, in 1619 tot stand. Beide landen zouden defensieve werken bouwen en met een gezamenlijke raad van defensie optreden tegen de Iberiërs. Daar stonden wel concessies op het monopolie tegenover: vanaf dat moment maakten de Engelsen aanspraak op een derde van de handel in Banda en de Molukken.⁶⁸

In haar werk stelt Van Ittersum dat de verschillende verdragen die de compagnie in deze periode sloot vooral een poging waren om claims te leggen op andere gebieden ten koste van andere Europese partners.⁶⁹ Daarin ziet ze onder andere bewijs in de felle reactie van Coen op de

---

⁶⁶ Lucas Kiers, *Coen op Banda: de conquiste getoetst aan het recht van den tijd* (1943)

⁶⁷ Ittersum, 'Debating Natural Law', 484.

⁶⁸ Knaap, *Oorlogen overzee*, 74.

⁶⁹ Ittersum, 'Debating Natural Law'.

wapenstilstand met de Engelsen. Dat begon al toen Coen op de hoogte werd gesteld van het bondgenootschap. Meteen nadat hij het nieuws ontving, stuurde hij een vloot naar de specerijeneilanden om zo snel mogelijk zoveel mogelijk specerijen uit het gebied te gaan halen. Zo probeerde hij het derde deel van de Engelsen zo klein mogelijk te maken.⁷⁰ Ook de excessen in de Banda-archipel waren een ondermijning van het verbond. Coen stelde zijn strafexpeditie uit, zodat hij zou arriveren wanneer de Engelsen niet aanwezig waren in het gebied.⁷¹

Verdragen met Banda

Afb. 2. Kaart van de Banda-eilanden, Johannes Vingboons 1665-1668. Van links naar rechts: Roen, Ai, Gunung Api (Boven), Neyra (Boven), groot-Banda en Rosengain.

In januari 1621 vertrok Coen naar Banda – welbewust zonder Engelse hulp. Hij had, met steun van de Heeren XVII, zijn plan voor zijn expeditie naar Banda ingebracht op de vergadering van de raad van defensie. Tot hun eigen ontsteltenis moesten de Engelsen aangeven geen steun te kunnen bieden aan de actie: het plan van Coen was gelukt. Hoewel zij dit zagen als het misbruiken van het verdrag, moesten ze akkoord gaan.⁷²

De reden voor deze expeditie was voor Coen het feit dat de bevolking van Banda zich niet hield aan de verdragen en de monopoliebepalingen door hun met vreemde handelaren, voornamelijk

⁷⁰ Roelofs, *Asian trade and European influence*, 202.

⁷¹ J. van Goor, *Jan Pieterszoon Coen (1587-1629): koopman-koning in Azië* (Amsterdam 2015) 433.

⁷² *Ibid.*, 434.

met de Engelsen. Hier zit echter wel een bezwaar: het contract dat Van der Haghen sloot met groot-Banda en het contract van 1616, dat werd getekend na de verovering van de eilanden Ai en Roen, waren formeel enkel afgesloten met de steden in het noorden van Lontor. Intern was de archipel verdeeld over Oeli Siwa- en Oeli Lima. De VOC had enkel contracten met de Oeli Siwa.⁷³

Begin maart arriveerde de vloot in Banda. Onderweg waren zij in Ambon geweest, waar de kapitan Hitu op de hoogte kwam van de expeditie. Deze vroeg of hij een bemiddelingspoging mocht doen, maar Coen weigerde. Toch mocht hij uiteindelijk meevaren. Terwijl Coen zijn leger klaarmaakte, probeerde de Kapitan Hitu toch om te bemiddelen. Hij voer af naar Lontor, waar hij in het noorden in gesprek ging met de heren van Selama. De Bandanezen waren zeker bereid om hun nagelen aan de Nederlanders te verkopen, maar konden zich niet vinden in de wens om forten te bouwen. Een tweede overleg op 1 maart kwam niet veel verder. Hier werd geëist dat de Nederlanders vertrokken uit de archipel. De krijgsraad reageerde zeer negatief op de voorstellen, en besloot op 6 maart om over te gaan op een aanval.⁷⁴

Na een paar dagen vechten, waarin de VOC het op momenten moeilijk had door de wapens die de Engelsen net aan hun bondgenoten in Lontor hadden gegeven, wist de compagnie de strijd te beslechten. Binnen een paar dagen wisten zij de stad Lontor te veroveren. De andere steden gaven zich hierna snel over, waarna een contract werd opgesteld.

Dit contract mist veel van de stijlelementen van de voorgaande contracten. Zo missen onder andere de aanhef en een lijst met ondertekenaars. Het bestaat enkel uit een negental bepalingen over de omgang tussen de compagnie en het gebied. Ook de toon is anders. Het begint meteen met de mededeling van de inwoners van Banda de Staten Generaal en daarmee de gouverneur-generaal en zijn vertegenwoordiger op het eiland zullen erkennen als hun meerdere. Dat heeft in de rest van de artikelen vergaande gevolgen: Alle nootmuskaat zou vanaf dat moment verhandeld worden met de Nederlanders, zij geven één tiende van alle producten standaard aan de Nederlanders als recognitie. Ze zullen geen forten bouwen, als de gouverneur hulp nodig heeft geven zij die aan hem.⁷⁵

---

⁷³ Ibid., 435.

⁷⁴ Ibid., 433.

⁷⁵ 'Contract tussen de VOC en Banda, maart 1621', in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerlandico-Indicum* (1907) 160-161.

Een week later bleek echter dat de Bandanezen zich niet konden vinden in het contract. Weer braken gevechten uit, maar na een dag staakten zij hun poging. Zij werden overrompeld door Coen en gaven zich over. Daarop werd een nieuw contract opgesteld, dat op 9 mei 1621 werd ondertekend. Het spitst zich vooral op het eiland Roen. Het begint met een bepaling dat alle Orangkaya van het eiland trouw zweren aan de staten generaal en de bewindhebbers van de compagnie. Ook zullen zij dezelfde voorwaarden als het vorige contract accepteren met betrekking op hun grond, steden en vruchten. Zij mochten aan niemand anders meer verkopen en zouden voortaan een tiende van hun productie aan de Nederlanders even. Ook mochten ze geen nieuwe forten bouwen en nooit in de bergen gaan wonen. Ook hier werd bepaald dat de gouverneur hen om hulp mocht vragen.⁷⁶

Bijgevoegd is echter een geschrift van de Orangkaya aan de gouverneur-generaal, met enkele bepalingen van hun kant. Zo vragen zij de gouverneur te beloven om een vorm van religieuze vrijheid aan te houden, de vrouwen en kinderen met rust te laten, niet de huizen van de inwoners in te gaan, geen geweld met willekeur te gebruiken, geen gedwongen werk op te leggen en ze niet vragen om mee te doen aan een aanvallende oorlog. Met een kleine paragraaf onder aan de brief bevestigt Coen dat hij en al zijn gouverneurs zich aan deze artikelen zullen houden.⁷⁷

Deze twee contracten vallen zeer uit de toon met de andere contracten. Het laat dan ook duidelijk de verschillen zien in de diplomatieke stijl tussen Coen en zijn voorgangers. Waar onder Van der Haghen en Verhoeff redelijk wederkerige contracten werden opgesteld, zien we dat dit contract van Coen bijna imperiaal aanvoelt. Dit verdrag leest dan ook niet als handelsverdrag, maar als verdrag ter onderwerping van een ander volk. Niet alleen in inhoud maar ook in vorm sluit het daarmee goed aan bij de theorievorming van Van Ittersum.

Het afscheid van Coen

De ontvolking van Banda en het veiligstellen van het monopolie aldaar was één van Coens laatste wapenfeiten voordat hij repatrieerde. Coen was de gedroomde gouverneur-generaal voor de Heren XVII. Hij wist hun imperiale ambities, ingegeven door zijn eigen *discoers* en de notitie van Brouwers binnen een paar jaar te verwezenlijken. Toch verlangde hij na acht jaar in functie naar een terugkeer naar de Republiek. Dat leverde weerstand op: ondanks verschillende

---

⁷⁶ ‘Contract tussen de VOC en Banda, 9 mei 1621’, in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerlandico-Indicum* (1907) 162-166, aldaar 162-163.

⁷⁷ *Ibid.*, 164-166.

pogingen van Coen om al voor het einde van zijn termijn naar Nederland terug te mogen keren, waren zij niet snel overtuigd. Het duurde tot februari 1623 voor hij naar Nederland terug kon keren. Ondanks zijn bezwaren moest hij dus actief meewerken aan het verbond met de Engelsen.

In december 1622 stuurde Coen zijn afscheidsbrieven. Opvallend is dat hij, ondanks zijn houding tegenover de inheemse handel, ook aandacht had voor de inheemse partners in de regio. Aan het hof van Ternate schreef hij bijvoorbeeld een excuus omdat hij er zelf nooit was geweest en gaf hij aan dat de compagnie hen zou blijven steunen in hun strijd tegen de Spanjaarden.⁷⁸ Bondgenootschappen zoals deze waren van groot belang voor de compagnie. Het getuigt van een bepaalde vorm van pragmatisme dat deze banden, ondanks de persoonlijke overtuigingen, aangehaald bleven worden.

Nog voordat Coen vertrok uit Batavia, veranderde de toon van de bewindhebbers in de Republiek. Hun brief uit april 1622 is een keerpunt. Coen las deze brief pas toen hij al onderweg was naar de Republiek, maar de boodschap was duidelijk. Waar de Heren eerst meegingen in zijn imperiale ambities, gaven ze via deze brief aan dat de raad vanaf dat moment juist moest matigen. Zij hekelden – waarschijnlijk ingegeven door druk van aandeelhouders en de druk die Engeland uitvoerde op de Republiek – de machtspolitiek die door Coen en leden van zijn raad werd gevoerd. De prioriteit moest in hun ogen terug naar de handel en zij moesten zich meer schikken naar de anderen in de regio. Ook Dedel en de Carpentier, vertrouwelingen van Coen werden aangesproken op hun gedragingen.⁷⁹ Volgens Van Goor lieten zij Coen hiermee niet vallen, maar was duidelijk dat ze schrokken van de gevolgen van het beleid. Het bondgenootschap dat ondertussen ook tussen De Republiek en Engeland in Europa gold, kwam onder druk te staan.⁸⁰

Pieter de Carpentier

Bij het vertrek van Coen stond zijn opvolger al klaar. Op 23 januari 1623 besloot de raad van Indië om Pieter de Carpentier naar voren te schuiven als gouverneur-generaal. Als rechterhand van Coen was hij een van zijn vertrouwelingen en genoot hij een groot vertrouwen in de raad.⁸¹

---

⁷⁸ Goor, *Jan Pieterszoon Coen*, 426-427.

⁷⁹ *Ibid.*, 428-429.

⁸⁰ *Ibid.*, 430.

⁸¹ *Ibid.*

Hoewel De Carpentier maar kort aan het roer stond, kreeg ook hij te maken met verschillende uitdagingen. Het fort in het Chinese Pehu viel na een bestorming, waarna de VOC zich terugtrok naar het hedendaagse Taiwan. Ook arriveerde de Nassause vloot, de gecombineerde vloot van de VOC en de Republiek die als doel had om de Iberiërs aan te vallen in het gebied.⁸²

Onder zijn bewind voer deze vloot naar Ambon, waar de weerstand vanuit de verschillende staten op het eiland toenam. Naast de christelijke bevolking rond het fort van de VOC namen de spanningen met het onafhankelijke Hitu en de Ternataanse vazal Haomal toe. Onder stadhouder Leliato braken schermutselingen uit, die de compagnie hoopte te stoppen door het sturen van de vloot. Langs de oostkust van het eiland werden verschillende aanvallen op de beplanting uitgevoerd. De strijd werd beslist nadat zij de vesting van de stadhouder met succes wisten te belegeren, maar het kwam pas tot vrede toen de Sultan van Ternate ingreep in 1628.⁸³

De Carpentier volgde de lijn van Coen. Zijn ambtstermijn startte op 1 februari 1623. Ook in zijn ambtsperiode speelden de Engelsen een grote rol. Al in de eerste maand vond de Ambonse moord plaats.⁸⁴ Nadat een Japanse soldaat werd opgepakt vanwege diens vragen over de verdediging van het fort, sloeg paniek toe in het fort. De soldaat werd in opdracht van gouverneur van Speult gemarteld en gaf – in paniek – toe dat er complot van een groep Engelsen bestond om het fort en het eiland over te nemen. Meteen werden alle Japanse soldaten gevangen genomen, die na eenzelfde martelgang toegaven deel waren van het complot. Ook de gearresteerde Engelsen gaven hun betrokkenheid onder druk toe. Na een kort, geïmproviseerd tribunaal werden 21 mannen ter dood gebracht door onthoofding met het zwaard.⁸⁵ Dit incident zou jarenlang blijven hangen in de relatie tussen de compagnie en de Engelsen. Tot aan Londen aan toe werd fel geprotesteerd tegen deze actie: hoe had de compagnie op basis van geruchten en tijdens martelingen afgenomen verklaringen over kunnen gaan op zo'n heftige veroordeling? Dit voerde zelfs zo ver dat Cromwell na de eerste Engelse oorlog afdwong dat de Nederlanders zich verontschuldigen voor hetgeen was voorgevallen.⁸⁶

Dit was een grote diplomatieke uitdaging voor de Carpentier. Hij koos ervoor om van Speult te blijven verdedigen. Ook dichterbij Batavia zette de diplomatieke strijd tussen de Europese

---

⁸² Knaap, *Oorlogen overzee*, 81.

⁸³ *Ibid.*, 99.

⁸⁴ Deze is enkele jaren geleden uitvoerig omschreven in: Adam Clulow, *Amboina 1623: Fear and Conspiracy on the Edge of Empire* (New York 2019).

⁸⁵ *Ibid.*, 1-3.

⁸⁶ *Ibid.*, 4.

machten zich voort. Door de jaren heen wist het vorstendom Mataram steeds meer macht op het eiland te vergaren. Door de snelle verovering van het eiland Sebasia wist Carpentier te voorkomen dat de Engelsen een eigen vesting bij de straat Soenda zouden krijgen. Hierdoor werden zij gedwongen om zich in Bantam te vestigen.⁸⁷ Hierdoor werd de concurrentiestrijd op Java steeds meer een driestrijd tussen de VOC, Bantam en Mataram.⁸⁸

De benoeming van De Carpentier betekende ook dat de samenstelling van de raad van Indië veranderde. Net als Coen stelde de Carpentier vertrouwelingen aan. Eén van die vertrouwelingen was Antonio van Diemen. Toen van Diemen in 1618 aankwam in Batavia, duurde het niet lang voordat hij werd gesommeerd op het kantoor van de gouverneur-generaal. Waarom Coen besloot een soldaat uit te nodigen op zijn kantoor is niet duidelijk. Hij zou de jonge adelborst hebben kunnen ontmoet bij het inspecteren van de nieuwe troepen of hij zou onder de indruk kunnen zijn geweest van de brieven en petitie die hij binnenkreeg van de hand van de soldaat.⁸⁹ Eenmaal op kantoor besloot Van Diemen om open kaart te spelen: hij vertelde Coen dat hij onder een valse naam naar Indië was vertrokken. Na een gesprek waarin hij vertelde over zijn opleiding, zijn kortstondige carrière als koopman en zijn faillissement, mocht hij aan de slag als klerk in het secretariaat.⁹⁰

Binnen een paar maanden maakte hij zichzelf daar onmisbaar. Dat blijkt ook uit een brief die de bewindhebbers in maart 1618 naar Coen stuurden en die hem in mei 1619 bereikte. Hierin waarschuwden zij voor mogelijke oplichters die door hun vaardigheden of opleiding per abuis zouden kunnen worden gepromoveerd. Dit was niet geheel toevallig, want later in de brief waarschuwden zij voor een zekere Anthonie van Diemen, die onder de valse naam Thonis Meeuwisz van Utrecht zou zijn aangemonsterd.⁹¹ In augustus 1619 stuurde Coen zijn respons: mannen met de kwaliteiten van Van Diemen waren schaars in Indië en de omstandigheden noodzaakten om af te wijken van de regels. Daar voegde hij, zoals hij vaker deed, ook zijn eigen oordeel aan toe. “Maer een mensche, die gevallen is ende geerne opstaen soude, sal men die

---

⁸⁷ F.W. Stapel, ‘Pieter de Carpentier’, in: P.J. Blok en P.C. Molhuysen ed., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek - Deel 6* (Leiden 1924), aldaar 273.

⁸⁸ Knaap, *Oorlogen overzee*, 81.

⁸⁹ Coolhaas, ‘Gegevens Over Antonio Van Diemen’, 475; Witteveen, *Antonio van Diemen*, 77.

⁹⁰ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 78.

⁹¹ Coolhaas, ‘Gegevens Over Antonio Van Diemen’, 479.

onder houden?”⁹² – Waarom zou hij deze ambitieuze, capabele jonge man die niets anders verlangt dan eerherstel aan zijn lot overlaten?⁹³

Deze brief, samen met het verweerschrift dat Van Diemen meestuurde, waren voldoende voor de Heren XVII om de zaak te laten varen.⁹⁴ Binnen twee maanden na het schrijven van zijn weerwoord werd zijn tot dan toe informele rol als assistent geformaliseerd. Twee jaar later werd hij, net voordat Coen naar de Banda-archipel vertrok, benoemd tot onderkoopman.⁹⁵ Binnen een jaar stroomde hij door tot opperkoopman en lid van de Raad van Defensie en mocht hij aanwezig zijn bij de vergaderingen van de gouverneur-generaal en zijn raden. Hierdoor maakte hij kennis met het hoogste orgaan van de organisatie in de archipel.⁹⁶ Nog geen half jaar later, in november 1624, was het dan eindelijk zo ver. De Carpentier benoemde hem tot lid van de raad van Indië en had daarmee zijn positie binnen het bedrijf geconsolideerd.⁹⁷

In 1627 keerde Coen terug in Azië voor zijn tweede termijn. Het vertrouwen in Van Diemen was nog steeds even groot, maar liep vlak voor zijn dood in 1629 een deuk op. Eerder dat jaar was Batavia in rep en roer toen via de vrouw van Coen een affaire tussen de dertienjarige dochter van Jacques Specx, Sarah, en de zoon van opperkoopman Cortenhoeff aan het licht kwam. Coen was furieus en zette flinke druk op de lokale rechterlijke macht om beiden ter dood veroordeeld te krijgen.⁹⁸ Hoewel Sarah door tussenkomst van de raad van justitie niet meer ter dood hoefde worden gebracht door verdrinking in een vat, werd zij wel publiek gezeseld in het stadhuis. Dat gebeurde pas nadat zij haar lotgenoot ter dood had zien gebracht worden naast het huis van de gouverneur-generaal. Het goedkeuren van deze straf was een splijtzwam in de raad van Indië, die op die bewuste dag maar drie aanwezigen telde. Coen en zijn stiefbroer Pieter Vlack waren voor en hadden ook gepleit voor strafverhoging. Van Diemen was verrassend genoeg tegen. Ondanks zijn loyaliteit aan Coen tekende hij de resolutie niet, waardoor de straffen slechts met een nipte meerderheid van twee tegen één werden uitgevoerd.⁹⁹ Dit was een principieel punt voor Van Diemen. Toen de kwestie tien jaar na dato werd aangehaald door een collega, noemde hij het een notoire leugen dat hij met een dergelijke gang van zaken

---

⁹² Ibid., 481.

⁹³ Van der Kraan, ‘Anthony Van Diemen’, 11.

⁹⁴ Coolhaas, ‘Gegevens Over Antonio Van Diemen’, 483.

⁹⁵ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 101-102.

⁹⁶ Coolhaas, ‘Gegevens Over Antonio Van Diemen’, 487.

⁹⁷ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 103.

⁹⁸ Coolhaas, ‘Gegevens Over Antonio Van Diemen’, 488-489.

⁹⁹ Van der Kraan, ‘Anthony Van Diemen’, 14.

ingestemd zou hebben.¹⁰⁰ Slechts een aantal dagen na deze gebeurtenissen werd Coen ziek. Na een ziekbed van drie maanden overleed hij op 42 jarige leeftijd.

Net voor het overlijden van de gouverneur-generaal arriveerde de nestor van de raad, Jacques Specx in Batavia. Bij aankomst leerde hij wat er allemaal was gebeurd en werd een raadvergadering bijeengeroepen om de opvolger van Coen te bepalen. Specx meldde zich als kandidaat en werd met een meerderheid van de dertien stemmen gekozen.¹⁰¹ Zijn periode als gouverneur-generaal begon met wraak. Hij sloot beide leiden van de raad van justitie uit van deelname aan religieuze ceremonies en blokkeerde alle ambities van Vlack. Van Diemen bleef een wraakpoging bespaard. Al snel werd hij een vertrouweling van Specx: door zijn ervaring en vaardigheden als boekhouder werd hem de functie van directeur-generaal aangeboden en werd hij de op één na machtigste man binnen het Aziatische deel van de compagnie.¹⁰² Als directeur generaal was hij verantwoordelijk voor het commerciële gedeelte van de VOC: vanaf zijn kantoor zag hij toe op alle handelsactiviteiten van de compagnie.

Van Diemen als beleidsadviseur

Specx wist echter niet te overtuigen. De bewindhebbers konden zich niet vinden in het beleid wat hij voerde. De uitgaven waren volgens hen tijdens zijn korte bewind te hoog en hij trad in hun ogen onvoldoende op tegen de particuliere handel. Ook regeerde hij met te weinig oog voor de leden van zijn raad, die hij volgens de Heeren XVII te vaak passeerde.¹⁰³ Daarom kozen zij er voor om zijn benoeming niet te bekrachtigen, maar om een vervanger te sturen. Hoewel zij uit hun midden eerst Pieter de Carpentier vroegen voor een tweede termijn, viel de keuze uiteindelijk op medebewindhebber Hendrik Brouwer. Hij had reeds ervaring in het gebied en had met zijn Brouwernotie al invloed gehad op de koers van de compagnie. Hij tekende voor een periode van drie jaar, de vaste termijn van de gouverneur generaal.¹⁰⁴

In zijn kielzog stuurden ze Antonio van Diemen mee. Slechts enkele maanden daarvoor was hij teruggekeerd naar De Republiek, waar hij rijkelijk werd beloond voor zijn diensten. Toch wisten ze hem te overtuigen om terug te keren naar Batavia. Hij werd aangesteld als Directeur-generaal en hem werd toegezegd dat hij daarmee de opvolger van Brouwer zou zijn. Zelfs als

---

¹⁰⁰ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 108.

¹⁰¹ Van der Kraan, 'Anthony Van Diemen', 15.

¹⁰² Ibid., 15-16.

¹⁰³ Coolhaas, 'Gegevens Over Antonio Van Diemen', 518.

¹⁰⁴ Ibid.

Brouwer zou overlijden voor het aanvaarden van het ambt, zou van Diemen gewoon Specx opvolgen.¹⁰⁵ Dat van Diemen hoog in het vaandel stond bij de Heren 17 was niet vreemd. Ook voor zijn benoeming was hij belangrijk voor de vorming van beleid.

De eerste keer dat van Diemen een uitgebreid beeld van de compagnie schetst – en daarmee zijn eigen visie - is als hij in 1631 aan boord van de retourvloot wordt geïnstrueerd om de Generale Missive van dat jaar af te maken. Dit grote document was de verantwoording die het bestuur in Indië ieder jaar aflegde aan de heren 17 en bevatte naast informatie over de inkomende en uitgaande schepen ook informatie over het reilen en zeilen van alle gebieden waar de compagnie actief was. Nadat een verkort eerste deel werd geschreven, voegde van Diemen een tweede deel toe. Dit deel wijkt flink af van het algemene deel en lijkt de nuance van de vergadering van de raad van Indië te missen. In de bijna 200 pagina's schrijft van Diemen over de handel en de politieke situatie in het gebied. Zelf achtte hij bijvoorbeeld de Engelsen, Portugezen en Spanjaarden geenszins gevaarlijk, terwijl deze in het eerste deel wél als grote oorzaken van de mindere tijd werden genoemd.¹⁰⁶ Het grootste gevaar waren werkloze koopmannen en lieden die enkel voor het eigen belang naar Indië waren afgereisd. Onder deze categorie telt hij ook een aantal van zijn directe collega's. Niemand was bekwaam genoeg om de hoogste ambten te vervullen. Om de grote problemen op te lossen, bood hij gelijk een aantal oplossingen. Zo zouden compagniebestuurders in zijn ogen niet in Nederland benoemd moeten worden, maar op basis van competentie in Indië. Ook het voorgestelde beleid in de Molukken moest het ontgelden. Volgens Van Diemen was van een monopolie geen sprake meer: door de particuliere handel vanuit Makassar konden de Europese concurrenten en andere Aziatische handelaren toch aan de zeldzame specerijen komen. Het plan om Makassar te belegeren en te verwoesten achtte hij onzinnig. Enkel door jaarlijks een vloot naar het gebied te sturen en daar alle Makassaarse schepen en de monopolieontwikkende dorpen te vernietigen, kon het monopolie worden gehandhaafd.¹⁰⁷

Na dit document werd hij in Nederland een graag geziene gast bij de vergaderingen van de Heren XVII en wist hij hen met zijn praktijkervaring van advies te voorzien. Dat ze zwaar tilden aan dit advies, blijkt uit het feit dat hij nog vlak voor zijn vertrek naar Indië per koerier werd gevraagd om te reflecteren een eventueel bestand met de Portugezen in Azië. Dit zou volgens van Diemen catastrofaal zijn. De VOC gedijde bij oorlog, omdat zij op die manier via contracten

---

¹⁰⁵ Ibid., 522.

¹⁰⁶ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 123.

¹⁰⁷ Ibid., 125.

handel kon drijven met de inheemse bevolking. In het geval van vrede zou een brede vrije handel moeten bestaan, waar de VOC onder zou lijden. Houdt het zwaard in de hand, was de boodschap van Van Diemen. Dit woog zo zwaar, dat de Heren XVII het advies direct over namen en naar de Staten-Generaal stuurden.¹⁰⁸

De rechterhand van de gouverneur-generaal

De relatie tussen Van Diemen en Brouwer was vanaf het begin goed. Of Brouwer zich de jonge Thonis Meeuwis die zijn echte naam in Amsterdam al bekend zou hebben gemaakt nog kon herinneren is onbekend, maar we weten vanuit de correspondentie tussen beide heren en de Heren 17 dat zij het goed met elkaar konden vinden. Zo schreef van Diemen in 1633 al dat hij de compagnie in 'beeter ordre' dan ooit had gevonden: Tegen de particuliere handel werd bijvoorbeeld strenger dan ooit opgetreden.¹⁰⁹ In 1635 schreef Brouwer eveneens een lofschrift. Hij richtte zich tot de Heren 17 en dankte hen 'Voor de goede hulpe, die UEd. mij in den persoon van den heer Antonio Van Diemen hebben gelieven toe te seynden.'¹¹⁰ Zonder hem en zijn arbeidsethos had de compagnie nooit kunnen staan waar ze nu stond. Ook op beleidsniveau konden ze elkaar goed vinden. De punten die Van Diemen inbracht in zijn missive werden direct aangepakt door Brouwer. Beide stonden daarmee in dezelfde traditie als Coen: Brouwer als architect en Van Diemen als tweede uitvoerder. Zo was Van Diemen in zijn schrijven een groot voorstander van oorlogvoering. "Die mayen wil dient eerst te sayen."¹¹¹ Militaire expedities, grote vloten en forten kosten veel geld, maar ze brengen ook de grootste winsten op. Op plekken waar de VOC geen directe macht had, kon men enkel zo gunstig handel drijven omdat men een sterke vloot had. Ook de dimensie van Europese en inlandse handelaren moest men niet vergeten. Zo kunnen we ook zijn latere strijd met de Portugezen zien. Het grootste verschil met Coen zit in het denken over het monopolie. In het handhaven van het monopolie gingen beide heren nog verder dan Coen dat deed. Coen was een groot voorstander geweest van het importeren van kolonisten, maar daar zagen beide opvolgers niets in. Vrije burgers brachten ook vrije, particuliere handel mee. Daarom vonden zij dit streven niet te verenigen met het streven om de particuliere handel te stoppen.¹¹²

---

¹⁰⁸ Ibid., 131-132.

¹⁰⁹ Coolhaas, 'Gegevens Over Antonio Van Diemen', 522.

¹¹⁰ Ibid., 524.

¹¹¹ Ibid., 530.

¹¹² Ibid., 531.

In 1636 kwam het einde van de regeerperiode van Brouwer in zicht. Daarom schreef Van Diemen aan de bewindhebbers dat hij in 1634 al aan Brouwer had gevraagd om langer te blijven. Brouwer was daartoe bereid was als de Heeren 17 hem daar voor vroegen. Zij deden dat echter niet. Zij vroegen zelfs expliciet om het aftreden van de gouverneur-generaal, zodat van Diemen het stokje over kon nemen. Zo ontving van Diemen de prestigieuze titel, terwijl Brouwer terug naar Nederland voer. Zijn periode in Azië werd hem niet in dank afgenomen: ondanks duidelijke instructies om corruptie te bestrijden, was het juist zijn anti-corruptie beleid dat hem het meest werd aangerekend. Eenmaal terug in De Republiek verloor hij zelfs zijn plek in de Heren XVII.¹¹³

Conclusie

Verdragen waren een essentieel onderdeel van het beleid van de VOC. Al vanaf het eerste moment zoekt de compagnie aansluiting in het diplomatieke systeem van de archipel door haar militaire middelen in te zetten in de zoektocht naar bondgenoten. De kern van de verdragen is het leveren van militaire steun tegen andere Europese partijen in ruil voor het alleenrecht op de handel. Het bewerkstelligen van het monopolie op de specerijenhandel is voor alle gouverneur-generaals in deze periode het belangrijkste doel, maar de invulling van het monopolie leverde in deze periode frictie op in de top van de compagnie. Sommigen, zoals Steven van der Haghen en Laurens Reaal, staan een zeer pragmatische aanpak voor. Zij staan in een traditie van koopmannen, die het beleidsdoel van de Heren XVII willen bereiken door het bouwen van goede relaties met de verschillende volkeren en door de vrije handel toe te staan op alle producten behoudens de specerijen.

Anderen, zoals Coen en Brouwer, streven naar een strikter monopoliebeleid. Hoewel er nuances bestaan in het toestaan van kolonisten, is hun lijn strikt en spelen militaire macht en aanzien een grote rol. Dat zien we het meest terugkomen in de verdragen die onder Coen zijn gesloten. De verdragen die Coen sloot met Banda zijn een uitzondering op de regel. In tegenstelling tot de andere contracten wordt met deze contracten gepoogd om een ander volk te onderwerpen en trouw te laten zweren aan de compagnie en de Staten-Generaal. Als leerling van zowel Coen als Brouwer staat Van Diemen zeker in deze traditie.

---

¹¹³ Ibid., 524-525.

Van Diemen bracht zijn hele vroege carrière door in het gezelschap van deze mannen. Aan boord van de retourvloot naar Amsterdam na zijn eerste periode in Azië kreeg hij de taak om de generale missive van 1631 af te maken. Hierin zien we duidelijk terugkomen hoe zijn jaren onder Coen hem gevormd hebben: Net als in Coens *discoers* zet van Diemen zich stevig af tegen de luie koopmannen en de incompetenten bestuurders in Azië. Ook vreest hij voor de ondergang van de compagnie als zij het monopolie niet beter zouden bewaken. Zijn oplossingen waren simpel: er moest meer macht komen naar de Hoge Regering in Batavia. Zij moesten zelf hun opvolgers kunnen kiezen op basis van competentie en zij zouden harder op moeten treden tegen het ondermijnen van het monopolie door de Europese- en inheemse concurrenten. Geweld schuwde hij niet: net zoals Coen had gedaan, moest de compagnie geweld gebruiken om opstandige dorpen te onderwerpen. Het vernietigen van deze dorpen was voor hem zonder meer een optie.

Als tweede man onder Hendrik Brouwer, die in zijn vroege jaren de zeer imperiale Brouwernotitie had geschreven, wist hij zich verder te ontwikkelen. Hij zette zich af tegen de langgekoesterde wens van Coen om kolonisten naar Azië te halen, omdat deze nog meer particuliere handel met zich mee zouden brengen. Juist door strijdbaar te blijven, ook tegenover de inheemse bevolking, kon men nieuwe verdragen sluiten en de handel reguleren. Zo kon het monopolie volgens hem het beste gewaarborgd worden.

Dat zou in het vervolg van zijn carrière nog moeten blijken. Op de vooravond van zijn benoeming tot gouverneur-generaal had hij al een duidelijk uitgedacht kader voor de ideale diplomatieke strategie van de compagnie. In de komende hoofdstukken wordt aan de hand van zijn militaire campagnes tegenover Europese en inheemse tegenstanders een beeld geschetst van de praktische uitwerking van zijn ideeën.

In de volgende hoofdstukken wordt aan de hand van de bestuursperiode van Van Diemen besproken in hoeverre hij op diplomatiek gebied in de voetstappen van zijn voorgangers trad.

Hoofdstuk 2: Oorlog met Portugal: het speerpunt van de regering-Van Diemen

Den tijt is gebooren om den Portugees uyt India te helpen. – Antonio van Diemen in zijn Generale Missive van 1638.¹¹⁴

Al sinds de aankomst van Vasco da Gama in Calicut in 1498 – een eeuw voordat de andere Europese machten arriveerden – waren de Portugezen vertegenwoordigd in Azië. Hoewel zij in deze jaren op papier een groot imperium wisten te bouwen met vele verschillende posten, forten en vestingssteden, was het Portugese gezag in Azië in de praktijk beperkt. Zowel geografisch als politiek was de *Estado da Índia* zeer gefragmenteerd: hoewel de Portugese koning via het benoemen van een onderkoning in de Aziatische gebieden en het uitvaardigen van decreten de machtigste bestuurder van de Portugese overzeese bezittingen was, werden de meeste belangrijke beslissingen op lokaal niveau gemaakt. Hierdoor lag de werkelijke macht bij fortcommandanten, comités of religieuze orden die de posten als eigen bezit bestuurden. Vaak waren deze bestuurders *fidalgo*, lage edelen die door een gebrek aan toekomstperspectief in Portugal overzee trokken om hun macht te vergroten. De onderkoning zou deze verschillende posten aan moeten sturen, maar was door zijn korte ambtsperiode van drie jaar vaak niet in staat om grip te krijgen op zijn lokale bestuurders. Hierdoor voerden zij hun eigen oorlogen en raakten zij geregeld in strijd met de verschillende Aziatische vorsten.¹¹⁵

Met bovenstaand citaat uit zijn generale missive van 1638 bezegelde Van Diemen de grootschalige oorlog met Portugal die hij in de jaren daarvoor had bepleit. Via blokkades, belegeringen en veroveringen van belangrijke strategische punten wist de compagnie de Portugese macht in een paar jaar te breken. Dat proces werd aanzienlijk versneld door de hulp van verschillende lokale bondgenoten. De compagnie maakte gretig gebruik van de hulp van inheemse volkeren die de Portugezen tegen zich in het harnas gejaagd hadden. Zo wist de compagnie de Portugezen in deze jaren te verzwakken op Ceylon door samen te werken met de

---

¹¹⁴ Johan Karel Jakob de Jonge e.a., *De Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie* (Den Haag 1890) 358.

¹¹⁵ George Winus, 'Luso-Nederlandse rivaliteit in Azië', in: G. J. Knaap en G. Teitler, *De Verenigde Oost-Indische Compagnie: tussen oorlog en diplomatie*. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 197 (Leiden 2002), aldaar 106-108.

koning van Kandy en wisten zij de Portugese vestingstad Malakka door een alliantie met de sultan van Johor.

Dit hoofdstuk onderzoekt hoe de compagnie onder Van Diemen gebruik maakte van diplomatie om haar militaire doelen tegen andere Europese machten te bereiken. Hoewel er nog steeds sprake was van concurrentie met andere Europese machten, zoals bijvoorbeeld de Engelsen, was de strijd met de Portugezen een prioriteit voor Van Diemen. Zodoende is het van belang om deze oorlog nader te analyseren om de aard van het diplomatieke beleid van Van Diemen te destilleren. Het hoofdstuk start met het in de context plaatsen van deze oorlog: waarom werd deze oorlog gevoerd en welke doelen had de compagnie in deze oorlog. Vervolgens worden drie grote acties van dichtbij bekeken: de blokkade van Goa, de verovering van Ceylon en het beleg van Malakka. Door het nader bestuderen van het totstandkomen- en de inhoud van de verschillende verdragen met bondgenoten naast verslagen van de militaire acties te leggen, hoop dit hoofdstuk nut en noodzaak van deze bondgenootschappen aan te tonen.

In de historiografie is deze strijd met de Portugezen regelmatig beschreven. Ernst van Veen betoogde in zijn proefschrift *decay or defeat* dat de oorlog die de VOC vanaf 1636 tegen de Portugezen voerde het definitieve begin van het einde inlaste voor de Portugese macht in Azië.¹¹⁶ Dat maakt de vraag waarom Van Diemen deze oorlog startte nog relevanter.

Ten strijd?

In zijn proefschrift besteedt Menno Witteveen enkele pagina's aan de historiografie van de Nederlands-Portugese oorlog in Azië, specifiek over de beweegredenen van Van Diemen om de oorlog met de Portugezen zo stevig voort te zetten als hij deed. Op basis van de agency-verklaring van Van Veen en de financieel-plantentechnische verklaring van Blussé en Winus – zij betoogden overtuigend dat het Japanse zilver essentieel was voor het uitvoeren van eerdere plannen – ontwikkelt hij zijn eigen theorie. In de jaren dat Van Diemen in Azie was, zou hij hebben ingezien dat de particuliere handel altijd sneller zou zijn dan de VOC.¹¹⁷ Daarmee lijkt Witteveen Van Diemen op ietwat anachronistische wijze af te schilderen als een hedendaagse marktfundamentalist: in zijn brieven hekeld van Diemen het gebrek aan efficiëntie bij de compagnie. Zij was te groot, te log en te bureaucratisch, waardoor particuliere handelaren

---

¹¹⁶ Ernst van Veen, *Decay or defeat?: an inquiry into the Portuguese decline in Asia 1580-1645* (Research School of Asian, African, and Amerindian Studies CNWS, Leiden University, 2000) 233-236.

¹¹⁷ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 255.

sneller en goedkoper handel zouden kunnen drijven. Dat ziet Witteveen bijvoorbeeld ook in de onderhandelingen tussen Van Diemen en de sultan van Ternate, waarbij Van Diemen weigert de kruidnagelprijzen te verhogen door de hoge kosten die gepaard gaan met het beschermen van de eilanden.¹¹⁸

Witteveen zet zijn conclusies kracht bij door het streven van Coen om Nederlandse particuliere handelaren toe te staan te noemen. Juist door de Portugezen uit te schakelen, die als concurrent vaak betrokken waren bij de handel in gesmokkelde goederen uit het octrooigebied, zou de door Coen gewenste vrijhandel van Nederlandse inwoners bewerkstelligd kunnen worden. Ten slotte ziet Witteveen ook een persoonlijk motief: het waren juist de Portugese verzekeringen onder welke druk Van Diemen failliet raakte.¹¹⁹

Persoonlijk acht ik deze verklaringen echter niet overtuigend. Hoewel de gouverneur-generaal machtig was binnen de compagnie, was hij geen alleenheerser. Factoren als de extra gelden uit Japan en de concurrentiepositie van de compagnie hebben zeker meegeteld in de beslissing om de strijd met de Portugezen verder uit te breiden, maar zij waren niet doorslaggevend. Om de beslissing te duiden moeten wij in discoursen denken: toen Van Diemen in 1618 voor het eerst richting de archipel voer, was de compagnie reeds jaren in strijd met de Portugezen. Al vanaf de tweede vloot van de compagnie, onder Van der Haghen, waren de Heren 17 duidelijk in hun instructies. De Portugezen waren net als de Spanjaarden een belangrijk doelwit in het gebied. Het is dan ook via deze strijd dat de compagnie in 1605 haar eerste verovering deed en haar eerste bondgenootschappen kon sluiten. Toen van Diemen aankwam in de archipel, was dit sentiment nog net zo negatief. Zelfs bij grote beleidsvraagstukken, zoals het interne conflict over de monopoliepositie van de compagnie, bleef de strijd met de Portugezen buiten kijf. Als leerling van zowel Coen als Brouwer, stond Van Diemen in een traditie van zeer imperialistisch ingestelde bewindhebbers. Het is in mijn ogen dan ook historisch nauwkeuriger om de grootschalige aanval die Van Diemen lanceerde op de Portugezen in dit licht te zien – als exemplarisch voor de manier waarop de VOC en Van Diemen diplomatie bedreven. Het was een voortzetting van het bestaande beleid - geen breekpunt.

De kritiek van de Heren XVII op dit beleid staat daarnaast ook niet op zichzelf. Er heerste altijd een bepaalde spanning tussen het dagelijks bestuur van de gouverneur generaal en zijn raad en het bestuur in de Republiek. Zowel Coen als Brouwer hadden met enige regelmaat kritiek

---

¹¹⁸ Deze onderhandelingen worden in het derde hoofdstuk in meer detail besproken.

¹¹⁹ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 256.

ontvangen op hun beleid, en hetzelfde gold voor van Diemen. Het grootste bezwaar dat de heren vonden waren dat hij afweek van hun lijn. Van Diemen wist dit telkens te pareren: juist zijn expertise en kennis van het gebied zou zwaarder moeten wegen. Dat blijkt ook uit zijn generale missive van 1640. Na een reeks klachten over het gevoerde beleid, waaronder het gebruiken van schepen van de blokkade van Goa voor de verovering van Ceylon, schrijft hij dat hij deze brief met ‘grote opmerkingen ende niet minder verwonderinge gelezen’ te hebben. Hij is verbaasd dat de Heren Bewindhebbers zich zo fel tegen hem uitspreken. In zijn antwoord is hij daarom ook resoluut: ‘Wy hebben geseyt, gelyck by desen confirmeren dat ons de saken van India moeten vertrouwt worden ende daerover geen ordre mogen inwachten’.¹²⁰ Door zijn benoeming zou hij een bepaald vertrouwen moeten hebben. Dit zagen de heren ook in: ondanks een aantal verzoeken om terug te keren naar de Republiek, bleven ze zijn ambtsperiode verlengen.¹²¹ Ze waren, behoudens enkele details, tevreden over hun vertegenwoordiger overzee.

De instructie van de Heeren XVII aan Brouwer

Het beleid van Van Diemen was gebouwd op twee fundamenten: zijn eigen overtuigingen en de instructies van de Heeren XVII. Hoewel deze soms botsten, is het van belang om beide documenten te bestuderen. In 1632, toen Brouwer uitvoer, stuurden zij hem een grote instructie mee, die voor de komende twintig jaar zou gelden. Ook van Diemen kreeg daarom te maken met de inhoud van dit document toen hij in 1636 aantrad als gouverneur-generaal. Het is onmiskenbaar dat de Heren bewindhebbers inspiratie haalden uit de generale missive die Van Diemen af had gemaakt.

Hoewel de instructie niet is opgedeeld in categorieën, is diplomatie een belangrijke leidraad in het stuk. Al in het derde artikel wordt bijvoorbeeld de Ambonse moord genoemd, die de compagnie volgens de Heeren bewindhebbers in grote verlegenheid had gebracht. De gouverneur-generaal en zijn raad moesten er op toezien dat alle grote rechtszaken en tribunalen met toestemming en goedkeuring van de hoge regering gebeurden, om de relatie met andere partijen in de archipel zo veel mogelijk te beschermen. Over de relatie met inheemse volkeren,

---

¹²⁰ Coolhaas, ‘Gegevens Over Antonio Van Diemen’, 528.

¹²¹ Ibid.

in het bijzonder de Chinezen, verwachten zij vriendelijkheid vanuit de compagnie. Zo kunnen de optimale resultaten in de handel gehaald worden.¹²²

Een groot deel van het document richt zich op de bedrijfskosten van de compagnie. Die waren in hun ogen de afgelopen jaren te fors toegenomen. Daarom moest worden bespaard op de pracht en praal en op het uiterlijk vertoon van de compagnie en zouden de kosten voor forten moeten dalen door onnodige forten af te stoten.¹²³ Voor de oorlogen speelde dit argument ook mee, hoewel de toon daar vooral matigend was. Zo moest, met het oog op de besparingen, bijvoorbeeld worden gelet op de kosten die het fort Batavia zou maken in de strijd tegen Mataram.¹²⁴

Hierna volgt een stapsgewijze bespreking van de verschillende gebieden. Vanaf artikel 46 werden bijvoorbeeld de instructies voor India en de Portugese gebieden benoemd. De strijd die tegen de Iberiërs werd gevoerd moest vooral doorgaan. De Heren hadden gehoord dat de Portugezen op dat moment hun forten aan het versterken waren en zich aan het voorbereiden waren op een grote oorlog. Hoewel zij al eerder hun macht hadden overdreven om de vijand onnodig op kosten te brengen, zagen zij wel degelijk een gevaar in deze opmars waar de hoge regering op moest letten.¹²⁵

Ook hier moest echter op het geld worden gelet. Zo hoorden zij bijvoorbeeld dat Atjeh de compagnie had gevraagd om mee te werken aan een nieuwe belegering van Malakka, maar dit raadden ze ten strengste af. Nog meer oorlog zou in hun ogen onverstandig zijn: het was ‘ongeraden, ondienstig en onkostelijk’. Zelfs als ze de stad veroveren, zou deze in hun ogen onmogelijk vast gehouden kunnen worden. Daarom suggereren zij om de stad met een vloot te blokkeren om de Portugezen elders te verzwakken.¹²⁶

Vanaf artikel 64 vervolgden ze hun instructie met hun gedachten over de Molukken. Ze benadrukten met klem het belang van het bondgenootschap met Ternate. Er moest geld vrijgemaakt worden om de forten in de Molukken te versterken zodat zij hen konden beschermen tegen de Spanjaarden. Dat was de enige manier om de kruidnagelhandel veilig te houden. Door een goede opperkoopman in het gebied aan te stellen, kon men de spanning in

---

¹²² Artikel 3-4, ‘Instructie voor Hendrik Brouwer, Gouverneur-Generaal, en de Raden van Indië.’, in: Pieter Mijer, *Verzameling van instructien, ordonnancien en reglementen voor de Regeering van Nederlandsch Indie* (1848) 47-70, aldaar 50-51.

¹²³ Artikel 7-10, *Ibid.*, 51-52.

¹²⁴ Artikel 19, *Ibid.*, 54.

¹²⁵ Artikel 46, *Ibid.*, 59.

¹²⁶ Artikel 51-52, *Ibid.*, 60.

het gebied minimaal houden. Met artikel 64 noemen zij dan ook expliciet dat het bondgenootschap aangehouden moet worden. De vijand krijgt een te groot voordeel op ons als ze dit bondgenootschap breken.¹²⁷

Over de handel op Ambon wijdden ze ook uit. Ook hier wezen ze expliciet op het belang van het monopolie. De compagnie moest koste wat kost voorkomen dat vreemde handelaren, zoals Makassar, de smokkel van de kruidnagelen faciliteerde. Volgens artikel 67 had Van Diemen al geadviseerd dat het nodig is om jaarlijks een vloot naar Ambon te sturen, om de handelaars uit Makassar te verjagen en hun schepen te vernietigen. Dit moest ook zo snel mogelijk gebeuren, en geld was hier geen probleem.¹²⁸ Zij hoefden echter geen moeite te doen om Makassar te vernietigen.¹²⁹

Diplomatie en strijd: Van Diemen en de strijd met Portugal.

Hoewel de instructie aan de gouverneur-generaal aanzette tot het matigen van de strijd met Portugal, zij moesten er op inzetten om minstens gelijkwaardig te blijven maar voorzichtig aan te doen, zette Van Diemen in zijn ambtsperiode de strijd tegen de Portugezen flink door. Slechts enkele jaren na zijn aanstelling stelde hij een vloot aan die jaarlijks naar de Portugese hoofdstad Goa voer om de toegang tot de stad vanaf het water te blokkeren. Dat was deel van een groter plan dat Van Diemen had opgezet: hij wou de Portugezen definitief gaan verslaan. Dat blijkt uit zijn generale missive van 1638, waarin hij zijn plannen voor de strijd met Portugal ontvouwt. Over Goa, de Portugese hoofdstad, zegt hij dat hij is begonnen aan de derde blokkade van de stad. Gelet op haar macht was het in zijn ogen noodzakelijk om deze voort te zetten en de ademruimte van de Portugezen in de archipel zoveel mogelijk in te perken.¹³⁰ Zo kon hij hen in korte tijd zoveel mogelijk schade toebrengen.

Dat was een succes. De ‘sombere toestand’ waar hun steden en handel in verkeerden was volgens de gouverneur-generaal ideaal. Dit was hun kans om de Portugezen definitief te verslaan. In slechts een paar jaar tijd hadden ze de Portugezen weten te verzwakken bij hun hoofdstad, hadden ze een eigen vestiging op Ceylon en hadden ze door de bondgenootschappen met Johor en Atjeh een groot voordeel ten opzichte van de Portugezen als zij de goed

---

¹²⁷ Artikel 63-65, Ibid., 62-63.

¹²⁸ Artikel 65-70, Ibid., 63-65.

¹²⁹ Artikel 80, Ibid., 66.

¹³⁰ ‘Originele generale missive in dato 22 december 1638’ 91, NA 1.04.02: 1119, 1-202.

verdedigde handelsstad Malakka wilden veroveren. Hij wist het nu zeker: *Den tijd is geboren om den Portugees uijt India te helpen.*¹³¹

De blokkade van Goa

Afb. 3. Zeeslag bij Goa tussen de Nederlandse en de Portugese vloot in 1638, Johannes Vingboons, 1665 – 1668. Achter het krijgsgeweld is het karakteristieke eiland voor de baai van Goa te zien.

De eerste stap in het offensief van Van Diemen was een blokkade van de Portugese hoofdstad Goa. Deze begon in 1637 en duurde tot 1644.¹³² In deze periode werden in totaal negen vloten uitgezonden om de stad via zee af te sluiten van de buitenwereld. Zo konden de Portugezen geen versterkingen meer sturen naar hun verschillende factorijen en konden schepen vanuit Lissabon de stad niet meer bereiken. Deze blokkade was logistiek moeilijk, maar functioneerde door het wisselen van de vloot. Naast de jaarlijkse nieuwe vloten, wisselden de schepen binnen de vloten elkaar af. Dat werd mogelijk door de factorij Wingurla, ongeveer 50 kilometer verderop, waar de schepen vers water en brandhout konden verzamelen.

De blokkade hield lang stand. Door deze strategie kon de VOC de stad bijna zeven jaar afsluiten. De Portugezen probeerden deze wel te onderbreken, bijvoorbeeld toen zij in 1637 met

¹³¹ Ibid., 93-94.

¹³² Voor de eerste blokkade, zie 'Originele generale missive in dato 9 dec. 1637.' 4, NA 1.04.02: 1122, 1-287.

zestien schepen naar buiten voeren om de blokkade aan te vallen of in 1641, toen zij probeerden een vredesverdrag te sluiten met het volk van Bijapur, in wier gebied de VOC hun factorij Wingurla hielden – maar het mocht niet baten. Ook een aangeboden wapenstilstand naar aanleiding van het scheiden van de Spaanse en Portugese kronen in 1641 kon de blokkade niet doorbreken.¹³³ Pas na het sluiten van het tienjarig bestand in 1644 werd besloten om af te zien van het sturen van nieuwe vloten. Op dat moment was het echter al te laat: door de blokkade van de stad had de compagnie de Portugese macht in het gebied fors weten te verzwakken. De inkomsten van de handel daalden fors en de Portugezen waren door de blokkade niet in staat om assistentie te bieden aan Ceylon en Malakka toen die werden aangevallen door de Nederlanders.¹³⁴

Afb. 4. Kaart van de baai en kust van Goa, Isaac de Graaff, 1695.

---

¹³³ Knaap, *Oorlogen overzee*, 86-87.

¹³⁴ Veen, *Decay or defeat?*, 200-201.

De verovering van Ceylon

Door het blokkeren van Goa verzwakte de mogelijkheid van de Portugezen om hun gebieden te verdedigen. De VOC wist flink te kapitaliseren op dit feit, bijvoorbeeld in de strijd om Ceylon. Het dichtbeboste eiland Ceylon, nu Sri Lanka, stond jarenlang onder controle van de Malabarkust. Toen de vorst van Malabar overleed, kreeg Ceylon in 1632 een nieuwe leider, Radja Singa II. Hij was een zoon van de vorige heerser, maar moest zijn positie met geweld verwerven. Als koning van Kandy, de grootste stad op het eiland, verzette hij zich fel tegen de Portugese aanwezigheid op het eiland. Daarom stuurde hij enkele jaren na zijn aantreden een interessant voorstel naar de VOC: zij zouden graag hulp ontvangen van de VOC tegen de Portugezen. De compagnie besloot te helpen en stuurde drie schepen, waarmee ze de Portugese uitvalsbasis in Baticaloa hielpen belegeren. Door het 14.000 mannen tellende leger van de Raja te steunen vanaf het water, wisten ze de druk op de Portugese commandant zo hoog op te voeren dat deze zijn fort nog voor het krijgsgeweld gewonnen gaf. Net als in Ambon in 1605 namen de Nederlanders het fort in, en sloten zij een verdrag met de lokale bevolking.¹³⁵

Dit contract werd gesloten tussen Extraordinair Raad van Indië Adam Westerwolff namens de compagnie en de *Hoogchgebooren radja Singua, Keijser ende Cöninck van Sejjlon ende Candien* en zou eeuwig voortduren.¹³⁶ Net als vele stukken heeft het een zeer duidelijke, puntsgewijze structuur waarin alle bepalingen los beschreven staan.

Het eerste punt beschrijft het bondgenootschap. De koning en zijn onderdanen zullen de compagnie als vrienden, vondgenoten en beschermers zien tegen de gezamenlijke Portugese vijand, tegen wier overlast, ontrouw en onheil zij beschermd zullen worden. Daarom zullen ze volgens het tweede punt alle Portugese forten in de regio na het veroveren ontmantelen, waarna de buit eerlijk verdeeld zal worden. Het derde punt laat een uitzonderingsmogelijkheid: als een fort in staat is om het gebied goed te beschermen, kunnen de Nederlanders het innemen. De radja moet in dat geval bijdragen aan het versterken van de vestiging en het betalen van het gage (punt 4). Het vijfde punt biedt daarnaast de mogelijkheid voor de compagnie om woonruimte en opslagplaatsen voor de handel bij een dergelijk fort te bouwen. Ook de oorlog met de Portugezen wordt besproken. Het zesde tot achtste punt zorgen ervoor dat de Koning altijd in conclaaf gaat met de compagnie als het om de oorlog gaat en dat hij schepen en roeiers

---

¹³⁵ Knaap, *Oorlogen overzee*, 87.

¹³⁶ J. E. (Jan Ernst) Heeres, *Corpus diplomaticum Neerlandico-Indicum: verzameling van politieke contracten en verdere verdragen door de Nederlanders in het Oosten gesloten, van privilegiebrieven aan hen verleend, enz* (Den Haag 1907) 309.

zal leveren voor eventuele volgende oorlogen. De onkosten betaalt de koning vervolgens zelf, in de vorm van handelsproducten zoals peper, indigo en kaneel.

De volgende paragrafen zijn economisch van aard. De vriendschap zal volgens bepaling 9 worden bezegelt met het recht voor de Nederlanders om overal en met iedereen in het gebied handel te drijven. Het contract staat 'ons [de VOC] volcomentlijk toe, omme allomme in Sijne Keijserlijke Maiju landen van Zeijlon een vrije handeling ende commercie te mogen obtineeren'.¹³⁷ Dat betekent in de praktijk dat geen enkele onderdaan van de VOC handelsmogelijkheden kan worden geweigerd en dat zij nergens tol hoeven te betalen. Ook kregen de Nederlandse handelaren het alleenrecht op de peper, was, ivoor en kaneel uit het gebied. Het 10^e artikel is nog explicieter in deze eis: geen enkele Europese of inheemse natie zal handel mogen drijven in het gebied en de wateren van de koning. In het stuk wordt wel een uitzondering gemaakt voor handel met de Danij van Tansjouwer, ofwel de Naik van Tanjore, een nabijgelegen vorst vanuit het kustgebied van het vaste land. Het was hen wel toegestaan om handel te drijven voor levensmiddelen en provisie met deze partner, hoewel de kaneelhandel hier niet onder zou gaan vallen. Dit is, gezien het monopoliestreven van de compagnie, een bijzondere bepaling. Deze lijkt toegevoegd te zijn na onderhandelen en laat de relatieve belangen van de koning goed zien.

Na enkele bepalingen over vrij reizen door het gebied bespreekt het vijftiende artikel een uitleveringsverdrag. Ook wordt de rivaliteit met de Portugezen sterker aangezet: het hof van de koning mag geen correspondentie aangaan met de Portugezen en zullen zij alle katholieken verjagen of uitroeien.¹³⁸

Dit verdrag vormde de basis voor de verdere samenwerking met Kandy, die eigenlijk maar een beperkt succes was. Zo probeerde de VOC onder Caen in 1639 de Portugese hoofdvestiging in het kaneelrijke Colombo te veroveren, maar moesten zij al snel opgeven omdat zij niet werden gesteund door het inheemse leger.¹³⁹ Pas een jaar later had de compagnie meer succes. Met een grotere vloot werden onder Philip Lucasz. en Willem Jacobszoon Coster nieuwe pogingen ondernomen om voet aan wal te krijgen tegen de Portugezen in het zuidwesten. Hoewel een aanval op Colombo geen doorgang kon vinden, wisten zij door het veroveren van Negombo

---

¹³⁷ Ibid., 311.

¹³⁸ Ibid., 315.

¹³⁹ Knaap, *Oorlogen overzee*, 87.

een bruggenhoofd in het gebied te krijgen. Samen met versterkingen vanuit Goa wist de compagnie op 13 maart vervolgens de stad Galle te veroveren.¹⁴⁰

Ondanks de ‘eeuwige gheldigheid’ van het contract dat de Nederlanders sloten met de koning van Kandy, bleek het verdrag tussen de twee machten in het gebied het slechts een paar jaar vol te houden. De Nederlanders waren, in de ogen van het vorstendom, geen verbetering ten opzichte van de Portugezen. De verhoudingen waren koel en afstandelijk – uiteindelijk zelfs bijna vijandig. Zelfs na de moord op Willem Jacobszoon Coster bleef de VOC echter doorvechten namens en met de Singalezen. Ondanks ontruiming van de compagnie bij Baticaloa en het veroverde Nagapatnam, bleef de vijandigheid vanuit Kandy. Dit had een averechts effect: toen de Nederlanders in 1644 ingingen op het bestand met de Portugezen, wisten de Europeanen Ceylon gezamenlijk in twee invloedssferen te verdelen, waarna zij elkaar – weliswaar aftastend – bijstonden in hun strijd tegen de macht van het koninkrijk.¹⁴¹

Blokkades en bondgenoten

Deze acties passen in een bredere poging om de Portugezen te verzwakken. Dat gebeurde ook bij hun sterke vesting in Malakka. Al sinds de jaren '20 voeren er schepen in de straat van Malakka om de Portugezen daar zo veel mogelijk te verzwakken en de Nederlanders toegang tot de handel te verschaffen. Dat intensiverde onder Van Diemen. De strategie werkte: onder Cornelis Simonsz. van der Veer wist men enkele brieven te onderscheppen waarin de Portugezen aangaven dat de stad zwaar te lijden had onder de blokkade. De patrouilles van de VOC vormden een substantiële aanslag op hun bevoorrading en door de blokkade van Goa kregen ze maar weinig steun van buitenaf.¹⁴²

Het is onder deze Van der Veer dat de compagnie ook haar laatste voorbereidingen trof voor een aanval op Malakka. Hij wist met succes de Johorezen te overtuigen om mee te doen met een aanval en juist op dat moment kreeg hij ook een brief uit Atjeh. Na het overlijden van de sultan vond er een machtswisseling plaats. Een zoon van de koning van Pahang, die was getrouwd met de dochter van de vorige sultan, besteeg de troon en vroeg de VOC om hen te assisteren tegen de Portugezen. Van der Veer ging in op dit verzoek en stuurde gouverneur

---

¹⁴⁰ Ibid., 90.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Pieter Arend Leupe, *Stukken betreffende het beleg en de verovering van Malakka op de Portugezen in 1640-1641* (Utrecht 1859) 11.

Deutecom naar het gebied. Na bijna een jaar kwamen ze tot een akkoord.¹⁴³ Beide machten zouden zich samen inspannen om rond juli 1639 voor Malakka te verschijnen voor een gecombineerde aanval. Na dit diplomatieke succes wisselde Van der Veer door. Hij werd commandant van de blokkadevloot bij Goa en werd opgevolgd door Jacob Coper.

In augustus 1639, een maand later dan gepland, stonden er bijna 2000 man gereed in Batavia om naar Malakka af te reizen, maar de oorlog op Ceylon zorgde ervoor dat de expeditie voor een tweede keer werd uitgesteld. Voor het verloop van de strijd bij Malakka was dit niet nadelig: juist op dat moment laaiden de vijandelijkheden tussen Atjeh en Johor weer op.¹⁴⁴ Hierdoor was een aanval lastig. Enkele maanden later, onderweg naar Ceylon, ontmoette Phillip Lucasz. een Orangkaya van de Johorezen. Zij hadden in september wederom de oorlog aan de Portugezen verklaard en vroegen om hulp van de Nederlanders. Die kon Lucasz. echter niet bieden zolang de twee naties in oorlog met elkaar waren. Dat betreurde de Johorezen, want het was in hun ogen juist de agressie vanuit Atjeh die steeds voor conflicten zorgde. Deze strijd vormde lange tijd een probleem voor de Nederlanders. Dat was zelfs dusdanig groot dat Coper in zijn instructie van 21 oktober schreef dat de compagnie zich volledig neutraal moest houden in dit conflict.¹⁴⁵

Het conflict was zelfs zo problematisch dat het op het bureau van de gouverneur-generaal terecht kwam. Van Diemen reageerde op deze strijd tussen de bondgenoten in zijn brief aan de commandant. In deze brief beschrijft hij zijn visie op het conflict. De sultan van Atjeh stoorde zich aan de onderhandelingen van de compagnie met Johor, vanwege de ‘onverzoenlijke haat tuysschen deze twee rijken’.¹⁴⁶ Hij zag dat het de bedoeling van Atjeh was om de stad in te nemen en vanaf daar Johor te kunnen verslaan. Volgens van Diemen was de teleurstelling van Atjeh dan ook groot toen de compagnie weigerde om aan dit plan mee te werken. Het was diplomatiek een lastige situatie: de koning van Atjeh was door haar militaire steun en handelspositie een goede partner. De diplomatieke band tussen de twee was dan ook goed: de sultan had in het verleden heeft grote geschenken gegeven aan de gouverneur-generaal en had

---

¹⁴³ Ibid., 12.

¹⁴⁴ Ibid., 15.

¹⁴⁵ Ibid., 15-16.

¹⁴⁶ ‘Missive van den Gouverneur -Generaal en Raden van Indiën, van 13 September 1640, aan Adriaen Antonisz. en den Raad voor Malakka’, in: Pieter Arend Leupe, *Stukken betrekkelijk het beleg en de verovering van Malakka op de Portugezen in 1640-1641: benevens het rapport van den kommissaris Schouten over den verleden en tegenwoordigen toestand dier stad : uit de papieren der voormalige Oost-Indische Compagnie* (1859), aldaar 36.

de compagnie vele handelsprivileges verleend. Daarom zou het in zijn ogen normaal gesproken ook goed zijn om Atjeh een voorkeusbehandeling te geven.

Dat kon echter niet, omdat de tegenstander in dit geval een bondgenoot was. Hij kon echter nog niet tot een definitieve beslissing komen. Na de verovering moest de compagnie er alles aan doen om de geschillen op te lossen. Johor moest in ieder geval in bescherming worden genomen: beide partijen hadden grote voordelen en de compagnie wou voorkomen dat Atjeh Johor overrompelde.¹⁴⁷

Het beleg van Malakka

Het beleg van Malakka was het sluitstuk van de campagne die de compagnie onder Antonio van Diemen voerde tegen de Portugezen. Dat blijkt al uit het verslag dat een aantal weken na het beleg door Justus Schouten werd geschreven. Dat deed hij bovenop het rapport wat hij in opdracht van de Hoge Regering schreef over de nieuwverworven stad.¹⁴⁸ Meteen in zijn inleiding is hij duidelijk over de motieven van de campagne:

De edele heer Antonio van Diemen en de heren raaden vanden Nederlandse staat in India, geresolveerd de vermaerde stercke plaatse (zijnde naast goa de voortreffelijksten van Portugaels India) geweldelijcken aen te tasten, en met goddelijkce hulpe, door accoort ofte beleg victorieus te bemachtigen.¹⁴⁹

Samen met zijn raad had Van Diemen besloten om dit belangrijke strategische punt van de Portugezen te veroveren. Interessant voor dit onderzoek is echter vooral de laatste regel uit de instructie: de gouverneur-generaal geeft aan dat het doel is om de stad te bemachtigen, maar geeft expliciet aan dat dat door middel van diplomatie of geweld kan gebeuren. Dat geeft een inzicht in het pragmatisme binnen het diplomatiek beleid van Van Diemen. Ook de rest van het beleg is doorspekt met diplomatieke handelingen.

Dat begint al in augustus. Hoewel er onder Jacob Coper al een vloot naar het gebied was gestuurd, stuurt van Diemen in mei 1640 met Adriaan Anthonissen een ervaren commandant naar Malakka om het beleg in goede banen te leiden. Deze weet op 2 augustus een groep van

---

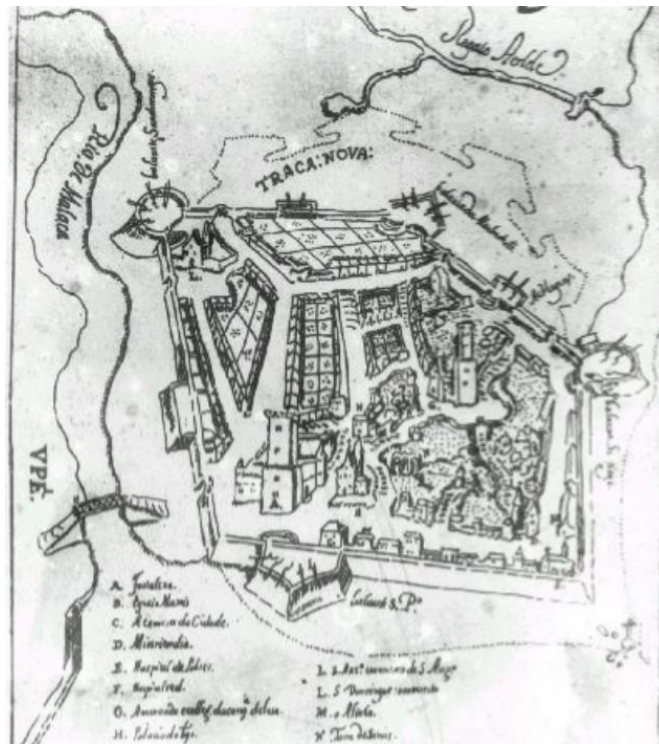
¹⁴⁷ Ibid., 36-39.

¹⁴⁸ 'Copie rapport van Malacca's gelegenheit door den Ed. commissaris Justus Schouten aen den gouverneur generael ende raden van India overgegeven den 27 September 1641', NA 1.04.02: 1136, 414- 475.

¹⁴⁹ 'Copie sommier verhael van Malaccas conqueste anno 1641' 478, NA 1.04.02: 1136, 478- 482.

bijna 2000 soldaten aan land te brengen op een kwart mijl van de voorstad. Zijn troepenmacht bestond echter niet alleen uit compagniesoldaten. Volgens Schouten waren onder de troepen minstens 800 troepen van de ‘koningen van het land’. Hiermee bedoelt hij de inheemse bondgenoten op het eiland: voornamelijk Johor en Atjeh. In samenwerking weet hij al diezelfde dag de voorstad te bezetten en te versterken.¹⁵⁰

Afb. 5. Plattegrond van Malakka, anoniem 1604. Deze (uitsnede van een) Portugese tekening van het fort in Malakka laat goed zien welke uitdagingen er ontstonden bij het belegeren van de vestingstad. De stad werd, naast haar enorme verdedigingswerken, omklemd door een rivier en een moerasland. Hierdoor werd de stad lange tijd onneembaar geacht, ook door de Nederlanders na de mislukte belegering van 1606.

Vanaf dat moment komt het gevecht tot stilstand en begint het maandenlange beleg van de stad. Maanden achter elkaar worden de muren van de vestingstad beschoten, maar de Portugezen hielden stand. Naast de gruwelen die worden beschreven – op basis van het verslag van

¹⁵⁰ Ibid., 478-479.

Schouten schreef François Valentijn bijvoorbeeld over een moeder die uit wanhoop en gedreven door honger het lichaam van haar overleden kind opgroeft – wordt de moed van de Portugese fortcommandant geprezen, die het fort bleef verdedigen ondanks de omstandigheden.¹⁵¹

Ook tijdens het beleg is de steun vanuit de inheemse bondgenoten groot. Op 6 september verschijnen uit de bergen bijvoorbeeld een leger van 200 man die zich aansluiten bij de belegering.¹⁵² Ondanks de steun vanuit Batavia en de omliggende sultanaten, waren de verliezen bij de compagnie groot. In de laatste weken van het beleg waren zij al aan hun derde commandant toe. Nadat commandant Jacob Coper – die zelf de overleden Anthonissen was opgevolgd - overleed, werd Minne Willemszoon Caertekoe aangesteld als commandant. Hij werd door zowel Coper als Anthonissen aanbevolen als potentiële opvolger en nam in januari het roer over. Meteen op de vergadering waar hij werd aangesteld, werd besloten om het beleg zo snel mogelijk te beëindigen.¹⁵³

Afb. 6. Gezicht op Malacca, Johannes Vingboons 1665-1668. Deze afbeelding is een kopie van een afbeelding die kort na de verovering van de stad is gemaakt. Te zien zijn de grote muren die de stad moesten beschermen tegen belegeringen. Via:

<https://www.atlasofmutualheritage.nl/nl/page/3908/gezicht-op-malacca>

---

¹⁵¹ François Valentijn, *Oud en nieuw Oost-Indiën, vervattende een naaukeurige en uitvoerige verhandeling van Nederlands mogentheid in die gewesten - Vijfde deel* (Dordrecht 1724) 341; ‘Copie sommier verhael van Malaccas conqueste anno 1641’, 478.

¹⁵² ‘Copie sommier verhael van Malaccas conqueste anno 1641’, 483.

¹⁵³ ‘Copie resolutien door d’opperhooffden van ’t Nederlantsche leger getrocken van 5 tot 11 Januarij 1641’ 528, NA 1.04.02: 1136, 528-529.

Vanaf zijn benoeming houdt hij ook een dagregister bij, dat een goed overzicht geeft van de laatste dagen van het beleg. Op 7 januari gaat er een kleine groep soldaten op pad naar het op dat punt reeds flink beschoten bastion st. Domingo om de mogelijkheden voor een aanval aldaar te bestuderen. Ze worden echter gezien en keren terug als zij de alarmklokken van de stad horen luiden.¹⁵⁴ Deze korte verkenningstocht was echter genoeg om een aanval op touw te laten zetten. Op 9 januari komt de legerleiding daarom weer samen. In hun vergadering besluiten ze om alle mannen aan boord van de schepen aan land te roepen. Tijdens dat proces bevestigen ze twee dagen later definitief dat zij bij de eerstvolgende mogelijkheid gaan proberen om de stad te bestormen.¹⁵⁵

Op 12 januari, twee dagen voor het beleg, wordt door de krijgsraad besloten om een poging te wagen om nog voor de bestorming een einde aan het beleg te maken. Dit om gewetenswroeging te voorkomen. De opperkoopman Anthonio Hurt en de schipper Pieter Baack worden namens de raad naar de stad toe gestuurd om tot een akkoord te komen met de Portugezen. Zij deden de Portugezen een aanbod: zij konden zich nu overgeven en vrij vertrekken uit de stad. Deden ze dat niet, dan zou de compagnie de stad met de meest extreem mogelijke middelen bestormen. De Portugezen kozen er echter voor om zich niet gewonnen te geven waardoor na een biddag op zondag 13 januari de bestorming van de stad op maandagmorgen 14 januari begint.¹⁵⁶

De raad had besloten om in drie groepen aan te vallen, een verkenningsgroep, een bataljon in het midden en een achtergroep. In die volgorde zouden ze het bastion st. Domingo aanvallen, dat verder beschoten zou worden met een batterij tot de bres in de muur groot genoeg zou zijn voor een bestorming.¹⁵⁷ Die nacht werden de laatste voorbereidingen getroffen: de hulptroepen van Johor werkten de hele nacht door en wisten een brug naar het bastion aan te leggen.¹⁵⁸ De soldaten beklommen het bastion en wisten deze al snel te veroveren op de Portugezen. Al snel vielen ook een tweede en derde bastion.¹⁵⁹ Op dat moment ging Caertekoe naar de Portugese gouverneur voor een vredesbespreking. Hij bood de Portugezen aan dat zij de stad vrij mochten

---

¹⁵⁴ 'Extract uijt het daghregister van den commandeur Minne Willemsen (Caertekoe) van 5 tot 28 Januarij 1641' 524-526, NA 1.04.02: 1136, 524 - 526.

¹⁵⁵ Ibid., 524.

¹⁵⁶ 'Copie resolutien door d'opperhooffden van 't Nederlantsche leger getrocken van 5 tot 11 Januarij 1641', 528.

¹⁵⁷ Ibid., 529.

¹⁵⁸ 'Copie sommier verhael van Malaccas conqueste anno 1641', 480.

¹⁵⁹ Ibid.

verlaten in ruil voor hun overgave. De doodzieke gouverneur ging hiermee akkoord, waarna de stad na slechts een ochtend aan strijd in handen van de compagnie viel.¹⁶⁰

In zijn generale missive van 1641 kijkt Van Diemen terug op het beleg. Aangezien deze brief wordt gedateerd in januari 1641, dezelfde maand als het einde van het beleg, is het nieuws en daarmee de reactie van Van Diemen vrij vers. In zijn verantwoording aan de Heren XVII is hij zeer positief en prijst hij alle leden van de legerleiding aan. Daarna gaat hij in op de materie. Daaruit blijkt zijn interesse voor de diplomatieke pogingen van de legerleiding. Zo schrijft hij in zijn inleiding al over de poging van Hurt en Baack om van te voren tot een akkoord te komen met de Portugezen:

Ende alle preparatien tot stormen gereedt wesende, wierd vastgesteld de Stadt des Sondagh s'nachts met de presente macht aen te grijpen (..) hebbende bevoorens de Stadt onder goede ende voorderlijke Conditie opgeeijst, maer sonder gehoor te geven, afgewesen.¹⁶¹

Na een feitenrelaas over de belegering komt hij tot een tweede punt inzake de diplomatie tijdens het beleg:

De Johoriten hebben geen assistentie int stormen gepresteert, maer buijten dat groote diensten int wercken gedaen.¹⁶²

Hier komt hij weer terug op het aandeel dat Johor had in de verovering van de stad. Hoewel zij geen rol hebben gespeeld in de daadwerkelijke bestorming, waren zij in de ogen van de Admiraal van grote waarde geweest. Eerder in zijn brief beschrijft hij bijvoorbeeld de steun tijdens het beleg en het leggen van de brug waarmee de bestorming uiteindelijk mogelijk was.

Conclusie

Na de val van Malakka was de val van het Portugese imperium in Azië bezegeld en was een belangrijke militaire doelstelling van Van Diemen gehaald. Hoewel de oorlog tegen de Iberiërs nog lang zou voortduren, was de grootschalige aanval die hij had geopperd als lid van de raad

---

¹⁶⁰ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 267.

¹⁶¹ 'Originele generale missive van gouverneur generael Anthonio van Diemen aen de heeren seventhiene, ultimo Januarij 1641' 4, NA 1.04.02: 1134, 2-17.

¹⁶² *Ibid.*, 4-5.

van Indië en die hij had uitgewerkt in zijn generale missive een succes gebleken. Door het blokkeren van Goa en de Portugezen werden verslagen in Ceylon en Goa.

Dit hoofdstuk heeft de rol van inheemse bondgenootschappen bij het behalen van deze doelstelling onderzocht. Door zijn eigen ervaringen en de instructie die de Heeren XVII aan Brouwer stuurden, zette Van Diemen de oorlog met Portugal voort en werkte hij aan bondgenootschappen met lokale vorsten. Hoewel het oorspronkelijke plan gematigder was, de bewindhebbers hadden er bijvoorbeeld op aangedrongen om Malakka enkel te blokkeren en niet te veroveren, pakte hij in zijn generale missive van 1638 door. Om zijn driedelige aanvalsplan te kunnen voltrekken, had hij echter bondgenoten nodig. Door de vriendschap tussen de compagnie en Bijaput had de compagnie op Wingurla een plek waar ze water en hout konden verzamelen om de blokkade van Goa in stand te houden. Het was vervolgens de verstoorde vriendschap tussen de Portugezen en Radja Singha die er voor zorgde dat de VOC in een bondgenootschap met de lokale bevolking van Ceylon kon stappen om de Portugese macht aldaar te verzwakken. Deze twee dingen kwamen samen in Malakka, waar zich een uitgebreid diplomatiek spel voltrok alvorens de compagnie over ging tot het beleg.

Deze bondgenoten werden onder Van Diemen actief benaderd. Daarom raakt dit onderzoek ook aan de discussie over het gebruik van verdragen en bondgenootschappen door Europeanen in de archipel. In hoeverre was er sprake van wederzijdse belangenbehartiging bij deze bondgenootschappen? Volgen we de lijn van Andaya, zou men kunnen stellen dat dit geenszins het geval kan zijn. Omdat er geen zelfde begrip van het recht is, kan er nooit sprake zijn van een gelijkwaardig bondgenootschap. Daarom zouden we in dit geval het vormen van een empire by treaty kunnen zien, zoals Weststeijn en Belmessous betogen: De compagnie gebruikt bondgenootschappen en verdragen enkel als instrument om de lokale bevolking onder valse voorwendselen onder zich te verenigen. Dat is ook de kern van de theorie van Martine van Ittersum.

Deze casus geeft echter aanleiding om ook de andere kant van het debat te bestuderen. Zoals het vorige hoofdstuk heeft laten zien, stapte de VOC in een reeds bestaand diplomatiek systeem waarin ze zich moest schikken. Het was van belang dat de compagnie zich aanpaste en flexibel was in de diplomatie die ze bedreef. Dat kon alleen als er sprake was een gelijkwaardig begrip van het recht, zoals Alexandrowicz al betoogde. De verschillende onderdelen van de oorlog met Portugal laten goed zien dat er wel degelijk wederzijdse belangen bestonden en dat deze ook van beide zijden werden verdedigd. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de eis van de vorst van Ceylon

om wél voor levensmiddelen te mogen handelen met een bevriend volk. Het meest blijkt dit echter nog wel uit de voorbereidingen op de aanval op Malakka.

In zijn rapport over het beleg van Malakka schreef Justus Schouten dat Malakka moest worden bemachtigd ‘door accoort ofte beleggh’. Om dat te doen, werden in de jaren voor het beleg al verschillende lokale bondgenoten gezocht. De banden met Johor werden weer aangehaald en juist op dat moment maakte een machtswisseling in Atjeh een bondgenootschap mogelijk. Zodoende had de compagnie twee bondgenoten in hun strijd tegen de vestingstad, maar al snel werd duidelijk dat men ook hier op een mijnenveld van diplomatieke uitdagingen stuitte. Dat blijkt nog het meest uit de brief die Van Diemen op 13 september 1640 aan commandant Adriaen Antonisssen schreef naar aanleiding van het oplaaien van het conflict tussen ‘aartsvijanden’ Atjeh en Johor. Terwijl de relatie tussen beide in het begin goed werd gemanaged door de aanwezige commandanten, was het conflict dusdanig groot geworden dat hij zelf moest ingrijpen. Hierin ging hij expliciet niet mee in de wens van Atjeh om Johor definitief uit te schakelen en beloofde hij hen te beschermen. Deze beslissing heeft zich volgens zijn generale missive van 1641 ook uitbetaald: zonder de hulp van de Johorezen was de belegering van Malakka nooit gelukt.

Diplomatie en goede betrekkingen met lokale vorsten was essentieel voor de regering Van Diemen om haar militaire doelen te halen. Hierin zien we duidelijk het pragmatisme terug wat Feddersen reeds in zijn proefschrift beschreef. De compagnie had zich als doel gesteld om de Portugezen te verzwakken en uiteindelijk te verslaan. Om deze militaire doelstelling te halen, paste de compagnie zich aan en draaide ze mee in het bestaande diplomatieke systeem. Ze zocht naar bondgenoten die ook in strijd waren met de Portugezen en accepteerde waar mogelijk verzoeken om hulp. Zo wist de compagnie onder Van Diemen haar eigen doelen te halen door bij te dragen aan het verdedigen van de belangen van een ander.

Het andere grote doel wat Van Diemen mee had gekregen bij zijn benoeming tot gouverneur-generaal, was het veiligstellen van het monopolie in de specerijenhandel. In het volgende hoofdstuk worden de pogingen die de compagnie ondernam om dit veilig te stellen geanalyseerd. In hoeverre kunnen we bij deze diplomatieke missies ook spreken van pragmatisme?

Hoofdstuk 3: De gouverneur-generaal als diplomaat: Van Diemen als onderhandelaar

Afb. 7. Gezicht op Ambon, Onbekend, c. 1617. Deze kaart van Ambon werd in 1617 gemaakt ter ere van de verovering van Ambon in 1605. Opvallend zijn de witte vlakken onder en naast het portret van Frederik de Houtman, de eerste gouverneur van het eiland. De oorspronkelijke tekst, die De Houtman eerde, is met witte verf verwijderd. Deze zijn aangebracht na een twee jaar lang durend protest van admiraal Steven van der Haghen, de veroveraar van het eiland. Het verbaasde hem dat niet hij maar De Houtman op de afbeelding stond.¹⁶³ Ambon zou, als ‘bestuurlijk centrum’ van de Molukken, een belangrijke rol spelen in de pogingen van Van Diemen om het specerijenmonopolie te voltooien.

Hoewel Van Diemen vooral bekend stond als een man die de compagnie bestuurde vanaf zijn eigen bureau te Batavia, dwong het specerijenmonopolie hem in 1637 toch om aan boord van een schip te stappen. Er was fikse onrust ontstaan tussen dienaren van de VOC en de lokale bevolking van de eilanden, die zijn aandacht nodig hadden. Deze vreemde episode in de carrière

---

¹⁶³ De reden voor het ontbreken van een portret zou kunnen liggen bij de bezwaren die Van der Haghen uitte tegenover het imperiale compagniebeleid onder Coen. Zie ook: K. Zandvliet, *Mapping for Money: Maps, Plans, and Topographic Paintings and Their Role in Dutch Overseas Expansion During the 16th and 17th Centuries* (Batavian Lion International 1998) 240-241; Stephanie Glickman, ‘The Company One Keeps: View of Ambon (ca. 1617) in the Dutch East India Company’s Sociopolitical Landscape’, *Journal of Historians of Netherlandish Art* 10 (2018), aldaar 14-16 <doi:10.5092/jhna.2018.10.1.4>.

van Van Diemen – hij had als gouverneur-generaal nooit eerder Batavia verlaten – vormt een zeer interessante casus voor het doorgronden van de diplomatieke strategie van de gouverneur-generaal. In de Molukken werd Van Diemen namelijk geconfronteerd met diplomatie op alle niveaus. Van de sultan van Ternate tot de verschillende volkeren op Ambon; overal waren problemen die door onderhandelen en het opstellen van contracten en verdragen opgelost konden worden.

Dit onderwerp is al eerder een punt van discussie geweest. Bijvoorbeeld in het werk van Gerrit Knaap, die in 2005 met zijn artikel ‘The Governor-General and the Sultan’ de onderhandelingen van 1638 besprak tussen Antonio van Diemen en de Ternataanse sultan Hamzah. In dit stuk, dat hij van context voorziet door ook de onderhandelingen van 1637 te bespreken, betoogt Knaap dat Van Diemen in zijn eerste tocht een combinatie van militair machtsvertoon en het exploiteren van de lokale politieke dynamiek gebruikte om zijn eigen doelen te halen.¹⁶⁴ Hij concludeert dat de onderhandelingen van 1638 puur rationeel uit te leggen zijn: Van Diemen wou het monopolie veiligstellen door een verdrag te sluiten met de Sultan, terwijl deze het verdrag zelf sloot om zich te beschermen tegen de oprukkende Spanjaarden. Door deze machtige bondgenoot werd het voor hem ook makkelijker om zijn eigen onderdanen onder de duim te houden.¹⁶⁵

Dit beeld werd in 2017 iets genuanceerd door Carl Fredrik Feddersen, die in zijn proefschrift *Principled Pragmatism* de verschillende verdragen tussen de VOC en het sultanaat Makassar heeft geanalyseerd. Hoewel hij er ook voor pleit om de onderhandelingsprocessen van deze tijd vooral te zien als een vrij rationeel proces, voegt hij toe dat deze onderhandelingen heel anders waren dan Europese onderhandelingen. Juist om het monopolie te kunnen vergaren en verdedigen, moest Van Diemen zijn strategie aanpassen aan zijn gesprekspartner. Dat leidde bij de onderhandelingen met Makassar, die later in dit hoofdstuk besproken worden, tot een eerste doorbraak. Juist door de andere partij te accommoderen kon men tot een gezamenlijke oplossing komen.¹⁶⁶ De conclusies die Feddersen trekt zijn sterk en zeer overtuigend, maar baseren zich – in ieder geval wat betreft Van Diemen – op een zeer enge analyse. Om zijn conclusies te kunnen generaliseren is breder onderzoek nodig.

---

¹⁶⁴ Gerrit Knaap, ‘The Governor-General and the Sultan: An Attempt to Restructure a Divided Amboina in 1638’, *Itinerario* 29 (2005) 79-100, aldaar 79.

¹⁶⁵ *Ibid.*, 97-98.

¹⁶⁶ Feddersen, *Principled Pragmatism*, 361.

Het meest recente werk over deze onderhandelingen is dat van Tristan Mostert, die in zijn proefschrift *Spice War* (2023) in de pen klom om Knaap's duiding van de onderhandelingen als 'rationeel' te nuanceren. Hij concludeert in zijn werk dat deze onderhandelingen vrij cynisch als rationeel te bestempelen zijn, maar pleit er voor om ze eerder als een voorbeeld van machtspolitiek te zien. De onderhandelingen vonden plaats in een sfeer van wederzijds gebrek aan vertrouwen. Hierdoor ontstond een situatie waarin Van Diemen de Ternatanen toestond om hun macht te versterken ten koste van de voormalige bondgenoten van de compagnie.¹⁶⁷ Dit strookt echter niet met het beeld van Antonio van Diemen als diplomatiek strateeg zoals dat is vastgesteld in hoofdstuk 2. Terwijl hij eerder volledig meeging in het bestaande diplomatieke systeem en een zo breed mogelijk scala aan potentiële bondgenoten bouwde, bijvoorbeeld door te weigeren dat Johor ten prooi zou vallen aan Atjeh, gaf hij in deze onderhandelingen de soevereiniteit van enkele bondgenoten op ten faveure van de belangen van de compagnie.

In dit hoofdstuk pleit ik er voor om dit beeld ietwat te nuanceren. Door het werk van deze drie heren te combineren met inzichten uit de verdragsteksten en onderhandelingsverslagen van de verschillende 'diplomatic encounters' (het eerste verdrag met Hitu, de onderhandelingen met 'smokkelaarsstaat' Makassar en de onderhandelingen met de Sultan van Tarnate) van Van Diemen in zijn jaren in de Molukken hoop ik aannemelijk te maken dat ook deze diplomatieke missie wel degelijk in het eerder geschetste beeld van Van Diemen past.

Onrust in de archipel

In 1636 arriveerde op de rede van Batavia een grote vloot uit de Republiek. Meegevoerd was, naast de vaste post, een brief van de Heren XVII aan hun pasverkozen bewindhebber. De Heren bewindhebbers zagen deze eerste correspondentie als een uitgelezen kans om de prioriteiten van de compagnie vast te leggen. In hun brief schreven ze dat de Molukken de komende periode de eerste prioriteit zou moeten worden. Hoewel de VOC op papier een monopolie had op de handel op specerijen in het gebied, bleek dit in de realiteit niet het geval. De handel door andere Europeanen en de verschillende inheemse handelaren was de compagniebestuurders een doorn in het oog. Dit was een onderwerp dat al lange tijd speelde binnen de top van de compagnie, al

---

¹⁶⁷ T. Mostert, *Spice War: Ternate, Makassar, the Dutch East India Company and the struggle for the Ambon Islands* (c. 1600-1656) (Universiteit Leiden, 2023) 295-296.

sinds de ideeënstrijd tussen Reaal en Coen. Ook Brouwer adviseerde bij zijn opvolging sterk om zo veel mogelijk te investeren in de macht van de compagnie rond Ambon.¹⁶⁸

Dat was ook nodig. In de jaren voor de benoeming van Van Diemen was het vergaren van het monopolie het belangrijkste beleidsdoel van de compagnie geweest. Hoewel men door Coen op Banda reeds een monopolie op de nootmuskaat en foelie had vergaard, was het lastiger om het kruidnagelmonopolie te vervolledigen in de Molukken. Na de vrede die onder druk van Sultan Hamzah werd gesloten in 1628, braken in 1630 nieuwe gevechten uit op Ambon. De Ternataanse stadhouder, Leliato, was het niet eens met de vredesvoorwaarden. Hij verzette zich dan ook flink tegen de pogingen van de VOC om Makassarse handelaren te weren.¹⁶⁹

Deze gevechten sloegen in 1636 om in een opstand, toen ook de christelijke bevolking van het eiland zich tegen de compagnie keerde.¹⁷⁰ De situatie was penibel. Leliato had zich tegen de compagnie gekeerd en de bondgenoten van het soevereine Hitu hadden na de pogingen van de compagnie om de vreemde handelaren te weren de banden met de Leliato versterkt. Hoewel de VOC dit door het aan laten stellen van 'hun' kandidaat Kakiali als Kapitan Hitu had willen voorkomen, bleek deze niet onvoorwaardelijk loyaal aan de VOC. Kakiali stond bekend als een VOC-gezinde bestuurder, lag zijn prioriteit bij het behouden van de soevereiniteit van de staat. Hij onderhield tegen het zere been van de compagnie in goede banden met Leliato en zijn neef Luhu en zocht actief naar nieuwe partners, zoals bijvoorbeeld de Makassaren.¹⁷¹ Toen de gouverneur deze ook nog arresteerde in 1634, was de sympathie tussen de compagnie en het volk tot een dieptepunt gezakt.

Van Diemen grijpt in

Al snel bleek dat de gouverneurs Van den Heuvel en Gijssels niet in staat waren om de opstanden te onderdrukken en een vrede te sluiten. Daarom koos Van Diemen er in 1637 voor om zelf in te grijpen in het gebied.¹⁷² Met een zwaarbewapende vloot van 17 schepen, 810 matrozen, 905 soldaten, 60 Bandanezen, 70 Mardijkers en 200 lijfeigenen verliet hij Batavia.¹⁷³ Daar wist het leger het fort van Leliato met succes te belegeren: de ervaren Antonio Caen nam de leiding over

---

¹⁶⁸ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 215.

¹⁶⁹ Knaap, *Oorlogen overzee*, 99.

¹⁷⁰ Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 81.

¹⁷¹ Ridjali en Hans Straver, *Historie van Hitu: een Ambonse geschiedenis uit de zeventiende eeuw* (Utrecht 2004) 50.

¹⁷² 'Originele generale missive in dato 9 dec. 1637.', 5.

¹⁷³ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 218.

het leger en wist met succes aan land te komen. Nog voor tien uur in de morgen wist het leger met afgezaagde ladders de muren van het fort te beklimmen, waarna Leliato zich gewonnen gaf.¹⁷⁴

Na de verovering van het fort bekoelde de spanning in het gebied. Om een langdurige vrede te beklinken, besloot Van Diemen om een landdag te organiseren. Hij stuurde op persoonlijke titel brieven naar de hoofden van de rebellerende gemeenschappen, waarin hij hen verzocht aanwezig te zijn. Als zij aanwezig waren, zou de compagnie hen gratie verlenen, maar als zij niet kwamen zouden zij aangemerkt worden als vijand van de compagnie.¹⁷⁵ Hij verzamelde iedereen in een landdag binnen het kasteel Ambon, waarna hij een nieuw verdrag sloot.¹⁷⁶

Het verdrag met Hitu

Het verdrag dat de compagnie op 1 juni 1637 tekende, werd niet namens, maar door van Diemen zelf opgesteld. Het is een contract met vele bekende elementen. Zo begint het stuk met een korte geschiedenis: de Hituezen zijn in 1605 verlost ‘uijt het gewlldt ende tijrannije van de Portugesen’ en hebben zich ‘vrijwillighlijck’ onderworpen en verbonden aan de compagnie en de Nederlandse staten generaal.¹⁷⁷ Daarna komt het stuk echter snel tot de kern: de contracten tussen de twee naties zijn in der tijd vergeten en verbroken, waardoor nieuwe afspraken broodnodig zijn.

Het eerste deel beschrijft de situatie met de gevangengenomen Kakiali. De VOC reflecteert hier actief op haar eigen daden: ‘Kackij Alij (Kakiali) [is] naderhandt (..) beschulldight, voornemens te zijn den standt van de Nederlandsche Compagnie te ruijneren.’ De compagnie ziet hier een probleem in en zag ook dat er na zijn gevangenneming veel onrust bij de lokale bevolking is ontstaan. Per dit contract wordt hij dan ook hersteld als leider: ‘den gemelten Kackij Alij (is) herstelt, tot Capiteijn aengenomen ende geauthoriseerd. Dat gebeurde echter wel onder de voorwaarde dat alle voorgaande contracten, verbonden en akkoorden opnieuw bevestigd zullen worden. Die akkoorden worden vervolgens opgesomd. De Hituezen zullen de compagnie in alles trouw zijn, en zullen de VOC tegenover alle mogelijke tegenstanders bijstaan, zelfs tegenover de Ternatanen. Ook zweren en beloven zij ‘aen niemandt anders eenige giroffel

---

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Knaap, ‘The Governor-General and the Sultan’, 81.

¹⁷⁷ ‘Contract tussen de VOC en Hitu, 1 juni 1637’, in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerlandico-Indicum* (1907) 298-302, aldaar 298.

nagelen te verkopen' en kan de VOC de onderdanen van Hitu vragen om mee te bouwen aan de werken van de VOC.¹⁷⁸

Daartegenover staat dat beide partijen een vrijheid van geloof aan zullen houden en dat deserteurs van beide zijden overgeleverd zullen worden. Een interessante passage is die over het huwelijk. In het stuk spreken de twee partijen af dat als een christen of moslim een islamitische of christelijke vrouw neemt en bekeert, deze een boete van 'duisent patoolen' zal moeten betalen. Bij een tweede overtreding zal diegenen zonder genade een lijfstraf moeten ondergaan.¹⁷⁹

Daarnaast werden bestaande bepalingen bevestigd. Door de belofte dat de VOC Hitu zou beschermen tegen de Spanjaarden kwam zij nog sterker in haar invloedssfeer terecht. Ook werd bepaald dat de compagnie de prijs van de rijst en de kleden 'civijler' instellen en stellen ze vanaf dat moment een systeem in van handelspassen, waarmee buitenlandse handelaren met een pas bij het fort Hila aan kunnen meren om te handelen. Daarbij nemen ze wel als kanttekening dat ze tien procent tol zullen heffen en dat de VOC op ieder moment kan controleren dat er geen nagelen worden uitgevoerd.¹⁸⁰

Na het sluiten van contracten als bovenstaande bekoelden de spanningen enigszins: vele dorpen sloten zich na dit machtsvertoon weer aan bij de compagnie. Nadat Van Diemen vertrok, werd de band tussen de VOC en Ternate aangetrokken. De nieuwe Ternataanse stadhouder, Sibori, vroeg de Nederlandse gouverneur om een fort te mogen bouwen bij Luhu, aan de oostkust van Hoamal. Hij was naar het eiland gekomen met de opdracht om Leliato uit te schakelen en zou dit fort graag gebruiken als uitvalsbasis tegen zijn voorganger. Dit versterkte de machtspositie van beide kanten: door het bouwen van het fort sloot het afvallige Lesidi zich weer aan bij de Ternataanse zijde. Tegelijkertijd was de ontwikkeling met Hitu minder gunstig. Hoewel de kapitan Hitu werd bevrijd volgens het contract op de landdag, bleef deze de band met Leliato versterken. Toch bouwde Leliato zijn opstand opnieuw op. Hij wist de eilanden Manipa, Kelang en Boano voor zich te winnen, waarna de rebellie zich in 1638 weer voortzette.¹⁸¹

De zich opbouwende spanning ontging de gouverneur-generaal niet. Op 29 mei 1637 stuurde hij dan ook een eerste brief naar het hof van de sultan van Ternate, waarin hij hem uitnodigde

---

¹⁷⁸ Ibid., 299-300.

¹⁷⁹ Ibid., 301.

¹⁸⁰ Ibid., 301-302.

¹⁸¹ Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 82-83.

om samen te komen om een oplossing voor het probleem te vinden. Het Sultanaat Ternate was één van de eerdere bondgenootschappen van de compagnie, en de relatie was doorgaans goed. Daarom kwam Van Diemen direct ter zaken: in de brief noemt hij Leliato als schuldige voor de onrust in het gebied: hij had zowel de sultan als de VOC verraden door een rebellie te starten. Dit was vreemd, zeker omdat de VOC de Ternatanen uitstekend had geholpen tegen de Spaanse erfvijand. In afwachting van een respons, voer Van Diemen verder. Onderweg bracht hij een bezoek aan de handelsstad Makassar, waar hij een verdrag wist te sluiten.

Onderhandelen met Makassar

Afb. 8. Plattegrond in vogelvlucht van Macasser, Johannes Vingboons, 1665-1668

Op 22 mei 1637 kwam Van Diemen op zijn terugweg naar Batavia aan bij Makassar, een belangrijk lokaal handelscentrum dat door de jaren heen steeds meer het karakter van een vestingstad had gekregen.¹⁸² Op de rede van de stad trof hij naast een Engels en een Deens jacht ook Spaanse, Japanse en Portugese schepen aan. De rest van de rede werd gevuld door verscheidene schepen van andere inheemse volkeren. Van een schip uit Atjeh leerde hij

¹⁸² Witteveen, *Antonio van Diemen*, 219.

bijvoorbeeld dat hun koning was overleden en was opgevolgd. Aan boord hadden zij een ambassadeur die namens de nieuwe koning de banden met de handelsstad aanhaalde.¹⁸³ De stad zelf reageerde echter minder diplomatiek op de aankomst van de vloot. Meteen na hun aankomst werden rode bloedvlaggen gehesen. Om aan te tonen dat de vloot in vrede kwam, liet Van Diemen een witte vlag hijsen en vuurden ze vijf saluutschoten af. Deze werden echter niet beantwoord. Hoewel de bloedvlaggen vanaf dat moment naar beneden gingen, snelden er ook soldaten vanuit de omliggende bebouwing naar het fort en bemanden ze de muren.¹⁸⁴

Vanaf dat moment wachtte de Nederlandse vloot op initiatief vanuit de Makassaren. Dat kwam echter niet, waardoor Van Diemen zich genoodzaakt voelde om zijn schipper Minne Willemsz. Caertekoe met een sloep naar het schip van de Ambassadeur van Atjeh te sturen. Na een half uur keerde hij terug: de ambassadeur was bereid om de Nederlanders te helpen om contact te leggen met de Sultan. De vredesboodschap van Van Diemen sloeg de volgende morgen aan bij de sultan. Via de Atjehers liet hij weten dat hij de Nederlanders al eerder aan land had verwacht. Er werd een witte vlag gehesen, waarna Caertekoe met vijf compagniedienaren per sloep aan land werd gestuurd. Nadat de Makassaren per prauw ook een eigen ambassadeur aan boord van de compagniesvloot had gebracht, konden de onderhandelingen beginnen.¹⁸⁵

Deze onderhandelingen zijn zeer recent een punt van discussie geweest. Met zijn onderzoek naar de verdragen op Makassar zette Leonard Andaya lange tijd de toon: verdragen zoals het verdrag wat volgde uit deze onderhandelingen kwamen in zijn ogen voort uit een totaal ander conceptueel raamwerk bij het recht en totaal andere juridische, spirituele en culturele concepten. De beide (rechterlijke) werelden waren *incommensurable*: ze waren in de praktijk zo verschillend dat ze niet met elkaar verenigbaar waren. Andaya zag daarom, zichzelf afzettende tegen het werk van Heeres, een primair Europees verdrag met wat inheemse invloed. Feddersen verzette zich in zijn proefschrift uit 2017 hevig tegen deze stelling. Hij ziet juist dat het verdrag voortkomt uit een uitgebreid onderhandelingsproces over concrete, wereldlijke problemen. Daarom is het in zijn ogen niet nodig om deze onderhandelingen als cultureel of spiritueel

---

¹⁸³ ‘Verslag van de onderhandelingen met Makassar, juni 1637’, in: H.T. Colenbrander, *Dagh-register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlandts-India, 1637*. 280-292, aldaar 280.

¹⁸⁴ *Ibid.*, 281.

¹⁸⁵ *Ibid.*, 282-283.

proces te bekijken. Zowel de Compagnie als de Makassaren hadden grote belangen in de regio die ze zo goed mogelijk hebben gepoogd te verdedigen tijdens het onderhandelingsproces.¹⁸⁶

Twee dagen na aankomst bij de stad, stuurde Van Diemen zijn Maleissprekende raad Antonio Caen aan land om de onderhandelingen voort te zetten. Aan het hof ontmoette Caen naast sultan Alauddin ook de prins van Tallo – de vader van de sultan – en een groep edelen. Naar inheems gebruik namen de onderhandelaars in kleermakerszit plaats voor de sultan. Nadat deze samen met zijn vader de begeleidende brief van Van Diemen had gelezen, stemde hij in met het verzoek om een vrede onderhandelen. Beiden wouden graag tot een akkoord komen: de compagnie stond onder druk door de oorlog met Portugal en de door een wapenstilstand tijdelijk gestopte oorlog op west-Java met Banten, terwijl de Makassaren juist de laatste tijd veel mannen waren verloren en daardoor extra voorzichtig waren met buitenlandse machten. Daarom besloot de sultan niet in te gaan op het aanbod van Caen om enkele gijzelaars te nemen tijdens de onderhandelingen.¹⁸⁷ Net zoals we later zullen zien bij de onderhandelingen met de Sultan van Ternate, was er een belangrijke rol weggelegd voor de vertaler. Deze prins van Tallo speelde een rol als vertaler, maar had ook substantiële invloed bij het opstellen van het verdrag.¹⁸⁸

De vredesonderhandelingen begonnen op 24 juni met een aantal eisen vanuit de VOC. Daar zij zagen dat het een moeizamer proces zou worden dan eerst, werd besloten om enkel ene verdrag van vrede, niet een verdrag van vrede en vriendschap te sluiten. Hiermee werd afgezien van een formeel bondgenootschap. De compagnie stelde voor dat sultan zijn onderdanen zou verbieden om handel te drijven met de Portugezen in Malakka en Ceram. De volgende dag bleek echter dat de sultan niet zo ver zou gaan: hij wou heel graag vrede, maar stelde voor dat de handhaving van dit monopolie in handen van de Nederlanders werd geplaatst.¹⁸⁹

Het vredesverdrag met Makassar van 1637

Het verdrag dat werd gesloten is relatief kort. In tegenstelling tot de theorie van Andaya was het juist de Sultan die volgens het dagregister van de compagnie aandrang op een geschreven verdrag, omdat dit in zijn ogen langer stand zou houden.¹⁹⁰ Dit document, met de naam

---

¹⁸⁶ Feddersen, *Principled Pragmatism*, 162-166.

¹⁸⁷ Ibid., 175.

¹⁸⁸ Mostert, *Spice War*, 275.

¹⁸⁹ Feddersen, *Principled Pragmatism*, 179-181.

¹⁹⁰ Mostert, *Spice War*, 276.

Condiën, bij den ko. van Macassar op het treffen van de vrede tusschen Zijne Majesteit ende d'Ed. Hr. Antonio van Diemen, gouvern. Gener. over den Nederlandtschen stant in Orienteu beschrijft de vredesbepalingen tussen het sultanaat en de compagnie. Dat doet het zeer puntsgewijs: de bepalingen staan recht onder elkaar.

De eerste bepalingen bespreken de handel. Het document begint met de bepaling dat de Nederlanders, zolang zij met minstens één schip aangemeerd zijn bij de stad, een 'huijs' of vestiging mogen bewonen. Daarnaast mogen zij slechts met beperkte macht aanwezig zijn en is het ten strengste verboden om de koning in zijn rijk te beschadigen. Interessant is de passage over smokkelhandel. De Nederlanders mogen onder dit vredesverdrag geen vijandelijkheden vertonen tegen de majesteit en zijn onderdanen, tenzij zij zich in onvrij vaarwateren begeven. In de praktijk betekent dit dat de Nederlanders vrij waren om (smokkel)schepen uit Makassar te onderscheppen. In deze vorm bestaat het monopolie van de VOC alleen zolang zij het actief handhaven. Ook economisch weten de Makassar een goede deal te onderhandelen. De Nederlanders zullen via een tabel net zo veel tol als de andere Europese naties betalen.

Met dit contract weet de sultan de Europeanen tevens voorzichtig tegen elkaar uit te spelen. Een groot deel van het contract gaat over persoonlijke vetes in zijn gebied. Deze particuliere kwesties zullen nooit de vrede aan kunnen tasten en zullen bijtijds beslecht worden. Ook zullen alle kwesties tussen Europese naties onderling en met Makassar bij de koning voorgebracht worden, waarbij de Nederlandse gouverneur wel aanwezig zal moeten zijn. Explicieet schrijven ze dat de Nederlanders 'zijn Rheede ongevioleerd zullen laten'; de Nederlanders mogen geen van haar vijanden in het gebied aanvallen en andersom ook niet.¹⁹¹ Mocht het toch misgaan, dan is dit niet de verantwoordelijkheid van de sultan. De Nederlanders mogen in dit geval op gelijke manier terugslaan.

Zodoende heeft de sultan onder aan de streep goed werk geleverd. Hij heeft zich uitstekend staande gehouden tegen de Nederlanders en de belangen van zijn stad weten te verdedigen. We zien hier een zeer rationele uitkomst van een pragmatisch onderhandelingsproces: de VOC bereikte dat zij iets konden doen tegen de 'smokkelhandel' vanuit Makassar, terwijl de stad zijn functie als stapelmarkt en zijn soevereiniteit kon behouden.¹⁹²

---

¹⁹¹ Heeres, *Corpus diplomaticum*, 304.

¹⁹² Feddersen, *Principled Pragmatism*, 181-183.

Hoog overleg: Van Diemen en de Sultan

Na het sluiten van dit vredesverdrag vertrok Van Diemen weer naar Batavia. Toch zou hij later weer terug moeten keren naar de Molukken: de onrust bleef in het gebied. Als reactie legde ook de sultan zijn eisen op tafel. Hij maakte meteen duidelijk dat hij afspraken wou maken over de territoriale grenzen tussen de twee machten. De sultan wou de islamitische gebieden die hem historisch toebehoorden terug in zijn invloedssfeer.¹⁹³ Van Diemen kon zich hierin vinden en ging akkoord. In december schreef van Diemen een tweede brief aan de sultan. Als hij zou helpen in de strijd, zou hij de soevereiniteit van alle niet-Portugese gebieden in Ambon overdragen aan Ternate. Hiermee zou de oude situatie terugkeren, en konden de Nederlanders hun belangrijke fort Victoria behouden. Ook zou hij jaarlijks 4000 realen ontvangen.¹⁹⁴ Daarom voer hij op 20 januari wederom richting het oosten van de archipel.¹⁹⁵

Op 3 mei 1638 kwam Van Diemen aan op de Ternataanse vestiging in de eilanden van Ambon.¹⁹⁶ Hij was vroeg: de sultan was nog niet in de buurt van het eiland. Om de tijd te doden bracht Van Diemen daarom bezoeken aan de andere eilanden in de omgeving, waaronder Banda. Het wachten duurde echter lang: in zijn generale missive schreef Van Diemen dat hij betwijfelde of de vorst daadwerkelijk naar Ambon zou komen. Hij was al twee maanden onderweg met zijn dure vloot en had nog steeds enkel excuses gehoord voor de vertraging. Hij verwachtte dat het een list was van de sultan zodat de compagnie de problemen op de eilanden op zou oplossen zonder tussenkomst van de Sultan.¹⁹⁷ Hoewel de twee machten elkaars bondgenoten waren, was een goede afloop van de onderhandelingen niet zeker. Het vertrouwen vanuit de compagnie in de sultan was laag. Philip Lucaszoon, een belangrijke raad van Van Diemen, noemde hem in zijn periode als gouverneur van Ambon al een verspaansde koning. Hij was opgegroeid in het Spaanse Manilla en de vrees bleek onder aan de streep ook niet overdreven. Juist in deze periode had de Sultan zich actief bemoeid met de opstanden tegen de VOC. Het duurde echter nog een decennium voordat de VOC dat zelf ontdekte.¹⁹⁸ In de literatuur staat de sultan bekend als een vaardige politicus die zijn eigen belang verdedigde door de verschillende Europese machten tegenover elkaar uit te spelen.¹⁹⁹ Dat zien we ook bij de VOC: de sultan reageerde niet altijd op de verzoeken van de compagnie en verzette zich maar

---

¹⁹³ Mostert, *Spice War*, 278.

¹⁹⁴ Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 83.

¹⁹⁵ Mostert, *Spice War*, 278.

¹⁹⁶ Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 79.

¹⁹⁷ 'Originele generale missive in dato 22 december 1638', 8.

¹⁹⁸ Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 82.

¹⁹⁹ Mostert, *Spice War*, 278.

weinig tegen de grote smokkelhandel. Dit was een groot verschil met de vorige sultan, die een minder gecentraliseerd systeem voorstond. Waar de VOC bij deze voorganger, Muzaffar, meer uit kon halen, hield sultan Hamza zijn onderdanen meer onder controle. Dit zorgde voor een andere positie van de onderdanen, die sneller naar de Nederlanders toestapen voor hulp tegen de eigen sultan.²⁰⁰

Ongeveer een maand na de twijfels van de gouverneur-generaal, arriveerde de Sultan. Hij verklaarde dat zijn vertraging te danken was aan problemen in zijn rijk die hij eerst op moest lossen.²⁰¹ Zijn vloot arriveerde bij Kambelo, waar hij een kamp opzette. Nog dezelfde dag ging hij, na het horen van de Nederlandse saluutschoten, aan boord van de Frederik Hendrik, het vlaggenschip van Van Diemen. Samen met de voormalige sultan van Tidore en de sultan van Jailolo werd hij ontvangen in een met tapijten decoreerde kamer in het schip. Het gezelschap werd met veel machtsvertoon ontvangen. Bij aankomst ontving de sultan een gouden ketting en een goudstaaf.²⁰² Ook werden er 20 saluutschoten afgevuurd.²⁰³ Het bezoek was echter kort: de sultan voelde zich moe, en zou graag de nacht doorbrengen in zijn kamp.²⁰⁴ Hij stapte van boord en ging aan land, waar hij werd ontvangen door 600 man, met een militaire parade en rituele dans. Ook bezocht hij Leliato.²⁰⁵

De volgende morgen voltrok zich hetzelfde ritueel toen de Sultan zich richting het vlaggenschip bewoog. De twee leiders kwamen bij elkaar, waarna Van Diemen begon aan een lange toespraak geschiedenis van de conflicten in de regio. Het eerste verzoek kwam van Van Diemen. Hij vroeg de Sultan om toestemming om Leliato en de vreemde handelaren te arresteren en hun schepen in brand te steken, om meteen een signaal af kunnen geven.²⁰⁶ De sultan stond echter een diplomatiekere oplossing voor: door te beginnen met het aftakelen van de verdedigingswerken zouden ze de juiste toon aanhouden.²⁰⁷

Het slopen ging echter langzaam. Om de druk op te voeren, weigerde gouverneur Ottens de uitnodiging van de sultan voor Van Diemen om aan land te komen door te zenden. Hierop stuurde de sultan op 8 mei een delegatie naar het schip. Hij weigerde om zelf te komen, want

---

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 83-84.

²⁰² 'Originele generale missive in dato 22 december 1638', 11.

²⁰³ Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 84.

²⁰⁴ Mostert, *Spice War*, 282-283.

²⁰⁵ Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 85.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Mostert, *Spice War*, 283.

het probleem met de smokkelhandel was in zijn ogen al opgelost, terwijl er nog onderhandeld moest worden over zijn territorium. Het werd duidelijk dat de prioriteiten anders lagen. Volgens de sultan waren de problemen met de vreemde handel al genoeg besproken, terwijl deze volgens van Diemen nog niet eens waren begonnen.²⁰⁸ Dit overleg kon, door de vele betrokkenen, alleen aan land plaatsvinden. Van Diemen bleef echter weigeren: voordat hij aan land zou komen, zouden alle verdedigingswerken gesloopt moeten zijn. Ook zouden de vreemde handelaren moeten zijn gestraft en zouden minstens twee deserteurs aan de Nederlanders moeten worden overgedragen.²⁰⁹ De sultan gaf uiteindelijk toe: hij drong nogmaals aan op het slopen van de verdedigingswerken en twee Nederlandse overlopers werden naar het schip van de bewindhebber gebracht. Van hen leerde Van Diemen meer over de situatie op het land: veel smokkelaars waren de binnenlandse forten ingevlucht. Omdat de sultan fel tegen een sterke actie was, moesten ze tot een compromis komen. Uiteindelijk stelden ze voor om de smokkelaars te laten gaan als zij toestonden huns schip te laten doorzoeken op nagelen en een pas zouden kopen.²¹⁰ Enkele dagen later werden Leliato en zijn neef Johu Luhu gearresteerd op bevel van de sultan, maar het probleem van de vreemde handelaren bleef daarmee bestaan.²¹¹ Ook werd vastgesteld dat de VOC enkele vestigingen mocht bouwen in het gebied van de sultan, zolang de lokale heersers maar van te voren werden ingelicht.²¹²

Op de veertiende liet de sultan weten dat de handelaren niet luisterden, waarna hij instemde met militaire actie. Dit liet van Diemen zich geen twee keer zeggen: hij verdacht de sultan ervan dat hij verdiende aan de smokkelhandel en startte met het voorbereiden van een militaire operatie, waarna een groot Nederlands gemengd leger naar Kambelo ging en meer dan 200 huizen en 50 schepen in brand staken.²¹³ Meteen kwam een reactie vanuit de stad: zij hesen hun bloedvlaggen en vielen in de daaropvolgende dagen het kleinere leger aan dat de twee Kimelaha gevangen hield. Na een paar confrontaties gingen de Nederlanders over op een aanval van het fort.

---

²⁰⁸ Ibid., 284.

²⁰⁹ Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 85.

²¹⁰ Mostert, *Spice War*, 285.

²¹¹ Ibid.

²¹² Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 86.

²¹³ Ibid., 85.

Hoog spel in Hila

De sultan was niet te spreken over deze actie. Na een mislukte poging om elkaar te ontmoeten in Lesidi, stuurde hij per brief dat Van Diemen zich moest houden aan zijn belofte om de sultan de soevereiniteit over het gebied te geven. Als hij kon beloven zich aan deze belofte te houden, zou hij hem volgen naar Hila om de rest van de zaken te bespreken. Hij zou tevens alle Ternatanen en vreemden meenemen, en de Nederlandse gouverneur zou het dagelijks bestuur in dit gebied mogen vormen. Een heikel punt waren de gevangenen: de sultan wou niet hebben dat de gevangenen in handen van de VOC zouden komen. Toch kwamen de twee tot een compromis. Luhu zou worden vrijgemaakt, maar Leliato zou in gevangenschap van de VOC komen.²¹⁴

Net nadat zij een batterij hadden klaargezet om het fort te bestoken met vuurbommen, werden zij echter teruggeroepen: de vloot zou verder varen naar Hila bij Hitu, waar de onderhandelingen met de sultan verder zouden gaan.²¹⁵ Onderweg naar Hila werd Leliato naar Van Diemen toe gebracht. Hij gaf toe dat hij verantwoordelijk was voor de rebellie, maar hoopte te mogen blijven leven. Ook hoopte hij dat hij door de sultan weer werd aangewezen als Hoamal zodat hij het verdrag tussen de twee tot uiting kon brengen.²¹⁶

Op 12 juni begonnen de onderhandelingen. Van Diemen en zijn gevolg waren al aanwezig, toen de sultan met veel machtsvertoon aankwam. Hij arriveerde bij het kasteel met een gevolg van duizend gewapende mannen.²¹⁷ Hij begon de vergadering met een toespraak. Hij legde uit waarom ze aanwezig waren: ze moesten de problemen tussen zijn onderdanen en de VOC oplossen. In zijn speech gaf hij de verschillende problemen aan. Met de vreemde handelaren, maar zeker ook met de landsgrenzen. Hij beriep zich op de voorgaande verdragen. Vooral het eerder besproken verdrag met Steven van der Haghen vond hij belangrijk. Zo belangrijk dat een groot deel van de vergadering het over het missen van dit document ging. De vorst richtte het woord tot de aanwezigen: ‘waar is de acte van het verdrag met de Hollanders?’²¹⁸ Kimelaha Lulu had hem niet, zijn eigen kopie was nog in Ternate en de kopie van Leliato was reeds

---

²¹⁴ Ibid., 86-87.

²¹⁵ Mostert, *Spice War*, 285-286.

²¹⁶ Knaap, ‘The Governor-General and the Sultan’, 87.

²¹⁷ Mostert, *Spice War*, 289.

²¹⁸ Ridjali, ‘Hikajat Tanah Hitu’, in: *Historie van Hitu: een Ambonse geschiedenis uit de zeventiende eeuw* (Utrecht 2004), aldaar 181.

vernietigd. De laatste kans was de kopie van de Hituezen, maar zij hadden die dag geen delegatie gestuurd.²¹⁹

Van Diemen antwoordde met een eigen toespraak, waarin hij bevestigde dat de Compagnie open stond voor het overdragen van de soevereiniteit in sommige gebieden, met de kanttekening dat alle nagelen vanaf dat punt naar de compagnie zouden gaan.²²⁰ Aan de hand hiervan ontstond een discussie over de specifieke invloedssferen van de Portugezen, de Nederlanders en de sultan. Sommige gebieden, zoals Ihamahu, kozen voor de sultan, terwijl gebieden als Hatuhaha zich onder de VOC wouden scharen. De sultan verzocht Van Diemen om documenten te vergaren waarin de soevereiniteit van de VOC of de Portugezen in die gebieden werd bevestigd.²²¹

Een heikel punt was de prijs van de kruidnagelen. Luhu verzocht om de prijs van nagelen te verhogen van 60 naar 100 Realen. Van Diemen weigerde dit: de Nederlanders waren van oudsher betrokken bij het verdedigen van de gebieden. Dat kostte geld, dat de vreemde handelaren niet hoefden te geven. Hierin werd hij gesteund door de sultan.²²²

Op de tweede dag van de vergadering kwam de soevereiniteit van Hitu ter discussie. Hoewel de Hituezen zelf aangaven onder de sultan te vallen, gaven andere dorpen aan dat zij onder de Portugese invloedssfeer vielen. Op deze dag sprak de sultan uit dat hij toch graag soevereiniteit over het gebied wou hebben.²²³ Twee dagen later gingen de gesprekken verder. De sultan was er nu van overtuigd dat Hitu deel van zijn invloedssfeer zou moeten zijn.²²⁴ Het gebied ten westen van Hitu werd echter geclaimd door de Nederlanders, omdat dit onder de Portugese invloedssfeer viel. Ook spraken ze af dat de Nederlanders, naar hun voorgaande contracten, toegang zouden hebben tot de roeikracht van de Hituese onderdanen en dat zij mensen zouden mogen voordragen voor het leiderschap van Hitu.²²⁵

Nadat de vergadering was afgelopen, kwamen de Hituezen op bezoek bij van Diemen. Ze waren het toch niet eens met de claim van Ternate. Ze durfden echter niet in te gaan op de sultan met al zijn machtsvertoon. Ze zouden graag teruggaan naar de oude verdragen, maar van Diemen

---

²¹⁹ Mostert, *Spice War*, 289.

²²⁰ Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 89-90.

²²¹ *Ibid.*, 90.

²²² *Ibid.*

²²³ *Ibid.*

²²⁴ Mostert, *Spice War*, 289-290.

²²⁵ Knaap, 'The Governor-General and the Sultan', 90.

was onverbiddelijk. De soevereiniteit zou naar Ternate gaan.²²⁶ Dit is exemplarisch voor de ernst die beide partijen gaven aan verdragen.

Nadien werd een verdrag opgesteld door secretaris Pieter Mestdagh, waarna het door vertaler Alonso Cardinosa naar het Ternataans werd vertaald. In een laatste vergadering werden de laatste details besproken, waarna het verdrag van kracht ging.²²⁷

Het contract met Ternate

Het contract ging in per 20 juni tussen de Ternataanse sultan en zijn onderdanen in Ambon en de Nederlandse Oost-Indische compagnie aan de andere kant. In plaats van namens de gouverneur-generaal, de staten generaal en de prins van oranje, werd dit contract namens de compagnie getekend en wordt beschreven hoe de afloop is afgehandeld door de *sultan Adia Amerill Monenin Hamsia Nasseron Min Alahicha, coninck van Ternaten, ende den gouverneur generael Anthonio van Diemen*. Pas in de eerste alinea van het stuk worden deze partijen wél genoemd. Het stuk begint met een analyse van de problemen. Volgens de compagnie was er sprake van ‘troubelen’ in de gebieden van Ambon, waarbij de onderdanen van de sultan ‘trouweloosheijt’ lieten zien in het ‘vercoopen ende leveren hunne nagelen aan vreemde negotianten, die hier jaarlijx van Maccassar, Java ende andere landeren’.²²⁸ Dit ging tegen de eerder getekende contracten in en veroorzaakte veel bloedvergieten in het gebied. Daarom werd juist de gouverneur-generaal naar het gebied gestuurd, met een aanzienlijke krijgsmacht. Ondanks zijn acties ging het weer mis en daarom waren ze bij elkaar gekomen. In het stuk noemen ze expliciet de eis van de sultan om de niet-Portugese gebieden te ontvangen als voorwaarde om op te komen dagen.²²⁹ Om het stuk wat meer gewicht te geven, worden ook de aanwezigen genoemd.

Pas na een paar alinea’s beginnen de gemaakte afspraken. Men komt direct ter zake: meteen in het eerste punt wordt bevestigd dat alle contracten die tot nu toe zijn getekend ‘krachtig’ bevestigd worden en door zullen gaan. Na deze bepaling zien we de uitkomsten van de

---

²²⁶ Ibid., 91.

²²⁷ Ibid., 91-92.

²²⁸ ‘Contract tussen de VOC en Ternate, 20 juni 1638’, in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerlandico-Indicum* (1907) 316-324, aldaar 317.

²²⁹ Ibid., 318.

onderhandeling. Alle Ternatanen zullen het gebied verlaten en er zal geen enkele vreemde handelaar, Europees of Indisch, toegestaan worden om de stranden te betreden zonder pas van de compagnie. Met een pas mogen zij verder ook maar op vier plaatsen voor anker komen: bij het Nederlandse kasteel Victoria, bij Hila op Hitu, en bij de dorpen Luhu en Combello in Haomal. Met deze passen mogen zij handel drijven, maar het uitvoeren van nagelen is ten strengste verboden.

Om dit kruidnagelmonopolie te bewaken, hebben de Nederlanders volgens de vijfde bepaling het recht om forten te bouwen en met garnizoenen te onderhouden. Ook zal de sultan zijn stadhouder opdragen om alle inwoners van het gebied die zich niet aan deze contracten houden te straffen en zullen de onderdanen van de sultan en de Nederlanders elkaar als gelijken en broeders zien en zullen de stadhouder en de gouverneur samen de rust en vrede bewaren.

Vervolgens komen de twee afzonderlijke eisen. De Ternatanen zullen voldoen aan het verzoek van de gouverneur-generaal om de vaste prijs van 60 realen van de kruidnagelen aan te houden. Daartegenover staat dat alle gebieden die nooit in Portugese handen zijn geweest, inclusief alle gebieden die later een bondgenootschap aan zijn gegaan met de Nederlanders, onder de Ternataanse invloedssfeer zullen vallen. Het contract noemt al deze verschillende plaatsen.²³⁰ Kanttekening daarbij is dat al deze gebieden wel onder het contract staan en dus de vrijhandel van de Nederlanders toe zullen blijven staan. Verder spreken ze een vorm van vrijheid van geloof af en wordt in de laatste alinea de premie van 4.000 realen afgesproken met de koning van Ternate.

Hoewel met dit contract een fikse basis voor het monopolie was gelegd, zou het nog jaren duren voordat er effectief sprake was van een monopolie. Ondanks de bepalingen bleef de smokkelhandel via de handelaren van Java en Makassar bestaan. Uiteindelijk zouden deze twee expedities de enigen en laatsten zijn die Van Diemen onderging. Al vrij snel na terugkomst, in 1639, werd via een resolutie besloten dat de gouverneur generaal enkel uit zou varen als geen enkele andere raad van Indië kon. Zijn raad vond zijn eerste expedities al gevaarlijk, en vreesde na de aankondiging dat hij mee zou willen varen naar Ceylon dat de compagnie onthoofd zou worden als hem iets overkwam.²³¹

---

²³⁰ Dit betreft onder andere de dorpen op Ceram en het eiland Oma, voor de volledige lijst zie: Ibid., 321-322.

²³¹ Witteveen, *Antonio van Diemen*, 221.

Conclusie

Hoewel Van Diemen na zijn expedities zijn bureau niet meer zou verlaten, lijken de ervaringen die hij in de Molukken heeft opgedaan de rest van zijn diplomatieke beleid te hebben gevormd. Toen Van Diemen deze expedities ondernam, was hij slechts een jaar gouverneur-generaal. Hoewel hij wel ervaring op had gedaan in de top van de compagnie, waren dit de jaren waarin hij zelf invloed uit kon oefenen. Het is dan ook in deze eerste jaren dat zijn diplomatieke strategie zich het meest gevormd heeft. Het bestuderen van deze expedities en verdragen geeft genoeg reden om Feddersen en Mostert gelijk te geven in hun kritiek op de rationele transactie-theorie van Knaap. Van Diemen moest in deze jaren de verschillende belangen van zijn (potentiele) onderhandelingspartners zorgvuldig afwegen en daarmee ook zijn strategie gaandeweg aanpassen.

Zijn expeditie in de Molukken begon met machtsvertoon. Meteen na zijn aankomst op Ambon richtte hij zich op de verovering van het fort van Leliato. Nadat hij uitgeschakeld was, liet hij zijn diplomatieke kant zien. Hij liet de gevangen genomen Kakiali vrij en organiseerde een landdag met de edelen van het eiland om de spanning tussen de compagnie en de verschillende volkeren op het eiland weg te nemen. Hij sloot een nieuw verdrag met het onafhankelijke Hitu en ondernam stappen om via de sultan van Ternate tot een vrede met zijn onderdanen te komen. Het zou nog lang duren voordat deze echter in het gebeid zou kunnen komen, dus pakte Van Diemen zijn kans om één van de onderliggende problemen op te lossen. Hij voer naar Makassar om daar met de sultan een verdrag te sluiten.

Het verdrag met de sultan van Makassar was zijn eerste echte confrontatie met de diplomatieke praktijk tussen 'vorsten'. Hoewel de gesprekken door de aanvankelijke vijandigheden lastig tot stand kwamen, wist hij door het bondgenootschap met Atjeh een opening te vinden. Door het volgen van de juiste procedures, met bezoeken en giften over en weer, wist hij tot een onderhandeling te komen. Hier was zeker geen sprake van een enorm overwicht, zoals Van Ittersum zag op Banda. Beide partijen hadden belangen die zij in het diplomatiek schouwspel sterk tegenover elkaar verdedigden. Het verslag van de onderhandelingen en de verdragstekst zelf laten, zoals Feddersen al betoogde, zien hoe de compagnie zich aan moest passen. Zoals we in eerdere hoofdstukken hebben gezien, volgden de verdragen die de compagnie opstelde vaak dezelfde patronen. Het verdrag met Makassar had echter een andere vorm. De paragrafen over deserteurs of geloofsvrijheid worden daar bijvoorbeeld pas laat genoemd. Ook lijken de Makassarers een relatief goede deal te hebben gesloten ten opzichte van de Nederlanders. Zij gaan er meer op voorruit dan de Nederlanders. Ondanks de mogelijkheden om geweld te

gebruiken, de gouverneur-generaal was nota bene met een oorlogsvloot in het gebied, bleef hij bij zijn doel: het veiligstellen van het monopolie. Om dit doel te bereiken – in dit geval door toestemming te krijgen om op te treden tegen de ‘smokkel’ vanuit Makassar – was de gouverneur-generaal bereid om veel weg te geven. De sultan wist de gouverneur-generaal ervan te overtuigen om niet te vechten tegen zijn vijanden in het gebied en wist hem ervan te overtuigen om de handhaving van het monopolie in handen van de compagnie te laten. Zo speelde hij de Europeanen tegen elkaar uit.

Eenzelfde situatie ontstaat een jaar later in de onderhandelingen met Sultan Hamzah van Ternate. Het nader bestuderen van deze documenten leert dat wantrouwen, Zoals Mostert al betoogde, aan de orde van de dag was. Het vergeven van de niet-Portugese gebieden aan de sultan was geen kleingeld dat de gouverneur-generaal zomaar opgaf. Dit was van groot belang voor de sultan van Ternate: hij zou zelfs enkel met de gouverneur-generaal spreken als hij toe kon zeggen dat hij de niet-Portugese gebieden onder controle zou krijgen.

Dit pragmatisme betekende echter niet dat de Compagnie onder Van Diemen altijd inschikte tegenover inheemse bondgenoten. In de onderhandelingen lukte het de Sultan met moeite om te voorkomen dat van Diemen zelf met geweld ingreep tegenover de Ternataanse onderdanen op Ambon. Toch is rode draad in deze onderhandelingen een vorm van pragmatisme. Van Diemen had te maken met het beleidsdoel van het veiligstellen van het monopolie en was bereid om fiks te onderhandelen om dat doel te halen.

Conclusie

Dit onderzoek heeft zich gericht op de diplomatieke strategie van Antonio van Diemen. Als gouverneur-generaal van de VOC stond hij aan het hoofd van een bedrijf dat op dezelfde manier functioneerde als een staat. Dat geeft een zeker aanzien: na Coen is Van Diemen een van de meest aangehaalde hoofden van de compagnie in de historiografie. Desondanks is het corpus van biografieën dun: Van der Kraan en Coolhaas waren lange tijd de enigen die monografieën aan hem gewijd hadden. Misschien is het ook daarom dat deze werken slechts beperkt de diepte in zijn gegaan. Ze geven een zeer gedetailleerde beschrijving van zijn leven, maar missen de nuances. Van Diemen wordt geportretteerd als een eiland, als een op zichzelf staande entiteit binnen de compagnie en het Aziatische systeem. Hoewel Menno Witteveen dit gat heeft gepoogd te dichten in zijn proefschrift, schiet zijn biografie te kort wanneer het de diplomatieke interacties en de context van Van Diemens militaire campagnes beschrijft. Met dit werk heb ik gepoogd dat gat te dichten.

Oorlog en diplomatie

Zoals van Goor al schreef, stond de VOC in Azië niet op zichzelf. Zij was deel van een uitgebreid diplomatiek netwerk, waarin iedereen haar eigen belangen had. Hoewel zij zeker een bepaalde vorm van macht had, bijvoorbeeld door haar grote schepen en bewapening, moest zij zich aanpassen om mee te kunnen draaien in het systeem. In de eerste jaren stapt de compagnie in een sterk verdeelde archipel. In de Molukken wordt de politieke situatie beheerst door de strijd tussen Ternate en Tidore, in de Maleisische archipel komt zij in een strijd tussen sultanaten als Atjeh en Johor terecht en op Java stapt zij in een strijd tussen Bantam, Surabaya en Mataram. Zij is echter niet alleen: ook de Portugezen en de Engelsen hebben overal in de archipel kleine machtsbasissen en ook zij zijn door de jaren heen deel van het bestaande diplomatieke netwerk geworden.

Vanaf het moment dat de VOC actief is in Azië, ligt haar focus op het sluiten van verdragen met de lokale bevolking om het specerijenmonopolie vast te stellen. Deze verdragen zijn al lange tijd een punt van discussie in de historiografie. Al in 1978 verzette Leonard Andaya zich tegen het idee dat deze op gelijkwaardige voet werden gesloten. Het begrip van het recht lag te

ver uit elkaar om tot eerlijke verdragen te kunnen komen. Dat beeld is in de daaropvolgende jaren fiks bekritiseerd. Tegenover aanhangers van dit idee, zoals Belmessous, Van Ittersum of Weststeijn die betogen dat deze verdragen enkel imperialistische instrumenten waren, staat een groep van historici die betogen dat deze verdragen wel degelijk op gelijke voet werden gesloten. Met dit werk sluit ik mij aan bij deze groep. De kern van de verdragen is het leveren van militaire steun tegen andere Europese partijen in ruil voor het alleenrecht op de handel in deze goederen. Hoewel iedereen in de top de mening deelde dat dit monopolie moest worden bewerkstelligd, leverde de exacte invulling hiervan frictie op. Tegenover de pragmatische, diplomatieke aanpak van ‘koopmannen’ Steven van der Haghen en Laurens Reaal, stonden meer imperialistisch ingestelde bestuurders zoals Coen en Brouwer. Waar het grootste deel van de verdragen pragmatisch van aard was, bestonden ook ‘imperialistische’ contracten. De meest evidente voorbeelden hiervan zijn de verdragen die Coen sloot na zijn expeditie naar de Banda-eilanden. Met deze contracten werd actief gepoogd om een ander volk te onderwerpen en trouw te laten zweren aan de compagnie en de Staten-Generaal. Als leerling van zowel Coen als Brouwer stond Van Diemen in deze traditie. Dat blijkt ook uit zijn brieven aan de Heren XVII.

Van Diemen, diplomaat?

In hoeverre wijkt Van Diemen af van zijn voorgangers? De opdracht die hij Adriaan Anthonissen in 1640 had meegegeven lijkt kenmerkend voor zijn gehele strategie: Malakka moest worden veroverd, *door accoort ofte beleg*. Dit adagium lijkt zich al in zijn eerste jaren als gouverneur-generaal te hebben gevormd. Toen Van Diemen pas een jaar gouverneur-generaal was, dwong de onrust in de Molukken hem om voor het eerst zijn kantoor in Batavia te verlaten. De Ternataanse stadhouder Leliato was op Ambon een opstand tegen de aanwezigheid van de compagnie begonnen. Door machtsvertoon wist de gouverneur-generaal binnen enkele dagen zijn fort te veroveren, waarna hij was aangewezen op diplomatie om de band met de rest van de volkeren te herstellen. Hij riep een landdag bijeen, sloot een verdrag met het onafhankelijke Hitu en drong bij de sultan van Ternate aan op een ontmoeting om de vrede te bewaren tussen de compagnie en zijn onderdanen.

Tijdens deze expeditie wist hij, in een poging de kern van de problemen op de Molukken op te lossen, een verdrag te sluiten met de sultan van Makassar. Dit was zijn eerste confrontatie met de diplomatieke praktijk tussen ‘vorsten’. Hoewel de gesprekken door de aanvankelijke vijandigheden lastig tot stand kwamen, wist hij door het bondgenootschap met Atjeh een opening te vinden. Er volgde een diplomatiek schouwspel tussen twee machten in de regio:

beide partijen hadden belangen die zij moesten verdedigden. Hoewel hij het recht om de Portugezen te bevechten in het gebied moest opgeven, werden stappen gezet richting het verkleinen van de handel van de Makassaren op de monopoliegoederen.

Ook in de onderhandelingen met Sultan Hamzah van Ternate moest hij zaken toegeven. De sultan weerhield Van Diemen meermaals van agressief ingrijpen tegen zijn onderdanen en wist fikse territoriale winsten te boeken ten opzichte van de compagnie. De rode draad in deze onderhandelingen was een vorm van pragmatisme, zoals die is omschreven door Feddersen in zijn *Principled Pragmatism*. Daar schreef hij dat het pragmatisme van de compagnie bij het sluiten van verdragen voortkwam uit twee principes: het monopolie moest beschermd worden en de diplomatieke strategie moest aangepast worden aan de kracht van anderen. De Casus Van Diemen past perfect in dit theoretisch kader: van Diemen had te maken met het beleidsdoel van het veiligstellen van het monopolie en was bereid om fiks te onderhandelen om dat doel te halen.

Dat blijkt des te meer als we zijn oorlog tegen Portugal bestuderen. Met zijn ervaring in de Molukken, zijn eigen generale missive- en de instructie van de Heeren XVII van 1632 was van Diemen goed voorbereid op de diplomatieke uitdagingen die zijn kant op kwamen. Diplomatie was van essentieel belang om de belangen van de compagnie te verdedigen en om zijn eigen ambities tegenover de Portugezen waar te maken. Met de hulp van de bondgenoten wist de compagnie de Portugezen te verzwakken op Ceylon en een succesvolle aanval te doen op Malakka.

Deze bondgenoten werden onder Van Diemen actief benaderd. In tegenstelling tot de theorie van Van Ittersum zien we dat er in deze jaren wel degelijk sprake is van wederzijdse belangen in het afsluiten van de verdragen tussen de compagnie en de inheemse volkeren. Dat blijkt bijvoorbeeld in de benadering van de verdragen met Atjeh en Johor. Hoewel van Diemen er voor had kunnen kiezen om samen met Atjeh de Johorezen uit te schakelen, heeft hij er voor gekozen om de vrede te bewaren tussen de partijen. In zijn generale missive blikt hij daar positief op terug: juist de bijdrage van Johor was onmisbaar om de Portugese vestingstad te veroveren en de machtigste Europese partij in de archipel te worden.

Ideologie en pragmatisme

Dat brengt ons bij de hamvraag: was de diplomatieke stijl van Van Diemen meer ideologisch of juist meer pragmatisch van aard? Het bestudeerde bronmateriaal laat een duidelijke cesuur

zien tussen de Antonio van Diemen van voor- en van na zijn benoeming tot gouverneur-generaal. Het is evident dat hij als ‘beleidsadviseur’ van de compagnie zeer ideologisch was aangelegd. Gevormd door zijn jaren onder Coen en Brouwer was hij in zijn uitingen en doelstellingen zeer imperialistisch ingesteld: het monopolie van de compagnie was het hoogste doel en de oorlog was het belangrijkste instrument daar toe. In mijn ogen is het vervolgens de realiteit van het gouverneur-generaalschap dat de methodiek bepaalde.

Om zijn doel te bereiken, moest van Diemen pragmatisch zijn. Om het specerijenmonopolie te bereiken was intensieve samenwerking met de inheemse volkeren in Azië nodig. Deze ontwikkeling zien we tijdens zijn expeditie naar de Molukken. Zijn expeditie begint bijna imperialistisch: met de kracht van de compagnie slaat hij een opstand neer. Zijn eerste echte leermoment is echter de onderhandeling met Makassar. Hier leert hij de diplomatieke praktijk echt kennen. Juist door te onderhandelen en niet door te eisen weet hij zich het recht te winnen om op te treden tegen de smokkelhandel vanuit de stad.

Het was juist het pragmatisme van deze onderhandelingen dat hem er toe zette om het verdrag met de sultan van Ternate af te sluiten. Ook hier zien we een uitgebreid onderhandelingsproces, dat meerdere dagen duurt en de richtlijnen van het inheemse onderhandelingsproces volgt. Toch valt deze onderhandeling op het eerste gezicht uit de toon: In tegenstelling tot wat we later zullen zien, geeft hij het bondgenootschap met- en de soevereiniteit van de Hituezen op omwille van het sluiten van een vredesverdrag met de Ternatanen. In mijn ogen valt deze situatie het beste te duiden als een geval van doorgeslagen pragmatisme. Door het doel heilig te maken, verliest Van Diemen zich en slaan de onderhandelingen om in een soort pragmatische machtspolitiek. Het feit dat de oorlog met Portugal op diplomatiek gebied een stuk pragmatischer werd aangepakt, is in mijn ogen een gevolg van deze misstap. Zowel bij de blokkade van Goa, de verovering van Ceylon en het beleg van Malakka zijn bondgenoten hele belangrijke factoren in de overwinningen geweest.

Het is belangrijk om goed zicht te houden op het tijdsfad. Juist door zijn ervaringen met diplomatie in de Molukken kon Van Diemen goed inschatten dat zijn doelen beter te bereiken waren door deze samenwerkingen. Het is niet voor niets dat hij zijn doel voorop stelde toen hij Anthonissen opdroeg Malakka te veroveren *door accoord ofte belegh*. Het spreekt voor zijn geloof in de diplomatieke weg dat hij Hurt en Baack steunde in hun laatste poging om tot een akkoord te komen met de Portugezen in Malakka alvorens de compagnie besloot tot het beklimmen van de muren en dat hij actief lof uitsprak over de inbreng van lokale bondgenoten. Hoewel hij hiermee niet direct past in het beeld van Norel’s *Man van ijzer*, wist hij door

pragmatisch om te gaan met de mogelijkheden binnen het diplomatieke systeem toch zijn militaire en politieke doelstellingen te halen. Toen hij in 1645 stierf, had hij de grip op het monopolie van de compagnie substantieel versterkt en waren de Portugezen definitief voorbijgestreefd als machtigste Europese partij in de Indonesische archipel.

Dit onderzoek naar de diplomatieke strategie van de VOC onder Van Diemen heeft enkele betekenissen voor de bredere historiografie. Het is in mijn ogen evident dat het idee dat er geen sprake was van een gelijkwaardig begrip van het recht, zoals Andaya betoogde, moet worden verworpen. Steeds was er sprake van wederzijdse belangen die tegenover elkaar uitgespeeld werden middels verdragen. Daarom is het in mijn ogen onjuist om te spreken van een *empire by treaty*. Van Ittersum, Belmessous en Weststeijn gaan te snel voorbij aan de diplomatieke realiteit binnen de archipel en de rest van het octrooigebied. Hoewel er een ideologische dimensie bestond, kan men in het begin van de zeventiende eeuw zeker nog niet spreken van de eerste tekenen van een koloniale ideologie. In mijn ogen wordt de invloed van Coen daarmee overschat. Hoewel hij belangrijk was in het vormen van de denkbeelden van bestuurders als Vlack, Brouwer of zelfs Van Diemen, stierven zijn imperiale ambities met hem.

De compagnie onder van Diemen keerde min of meer terug naar de compagnie zoals die onder Reael bestond. Er was een zekere spanning tussen de koopmannen en imperialisten binnen de compagnie, maar het stond vast dat het belangrijkste doel in deze jaren het vergaren van het specerijenmonopolie was. Net zoals zij in haar eerste jaren moest doen, bleef het onder Van Diemen belangrijk voor de VOC om zich pragmatisch op te stellen. Zij was, zoals Van Goor al schreef, afhankelijk van het bestaande diplomatieke systeem. Daarmee kunnen we vaststellen dat het pragmatische model dat Feddersen in zijn proefschrift opstelde inderdaad breder toepasbaar is dan enkel op de casus Makassar.

Literatuur

Primair bronmateriaal

- Coen, 'Discoers', in: H.T. Colenbrander, *Jan Pietersz. Coen - Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië*.
- 'Contract tussen de VOC en Atjeh, 17 januari 1606', in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerland-Indicum* (1907).
- 'Contract tussen de VOC en Banda, 9 mei 1621', in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerland-Indicum* (1907) 162-166.
- 'Contract tussen de VOC en Banda, 13 juli 1605', in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerland-Indicum* (1907) 36-41.
- 'Contract tussen de VOC en Banda, maart 1621', in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerland-Indicum* (1907) 160-161.
- 'Contract tussen de VOC en Hitu, 1 juni 1637', in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerland-Indicum* (1907) 298-302.
- 'Contract tussen de VOC en Hitu, februari 1605', in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerland-Indicum* (1907) 31-35.
- 'Contract tussen de VOC en Johor, 17 mei 1606', in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerland-Indicum* (1907).
- 'Contract tussen de VOC en Johor (II), 23 september 1606', in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerland-Indicum* (1907).
- 'Contract tussen de VOC en Ternate, 20 juni 1638', in: Heeres, *Corpus diplomaticum Neerland-Indicum* (1907) 316-324.
- 'Copie rapport van Malacca's gelegentheijt door den Ed. commissaris Justus Schouten aen den gouverneur generael ende raden van India overgegeven den 27 September 1641', NA 1.04.02: 1136, 414- 475.
- 'Copie resolutien door d'opperhooffden van 't Nederlantsche leger getrocken van 5 tot 11 Januarij 1641', NA 1.04.02: 1136, 528-529.
- 'Copie sommier verhael van Malaccas conqueste anno 1641', NA 1.04.02: 1136, 478- 482.
- 'Extract uijt het daghregister van den commandeur Minne Willemsen (Caertekoe) van 5 tot 28 Januarij 1641', NA 1.04.02: 1136, 524 - 526.

‘Instructie voor Hendrik Brouwer, Gouverneur-Generaal, en de Raden van Indië.’, in: Pieter Mijer, *Verzameling van instructien, ordonnancien en reglementen voor de Regeering van Nederlandsch Indie* (1848) 47-70.

Leupe, Pieter Arend, *Stukken betreffende het beleg en de verovering van Malakka op de Portugezen in 1640-1641* (Utrecht 1859).

‘Missive van den Gouverneur -Generaal en Raden van Indiën, van 13 September 1640, aan Adriaen Antonisz. en den Raad voor Malakka’, in: Pieter Arend Leupe, *Stukken betreffende het beleg en de verovering van Malakka op de Portugezen in 1640-1641: benevens het rapport van den kommissaris Schouten over den verleden en tegenwoordigen toestand dier stad : uit de papieren der voormalige Oost-Indische Compagnie* (1859).

‘Originele generale missive in dato 9 dec. 1637.’, NA 1.04.02: 1122, 1-287.

‘Originele generale missive in dato 22 december 1638’, NA 1.04.02: 1119, 1-202.

‘Originele generale missive van gouverneur generael Anthonio van Diemen aen de heeren seventhiene, ultimo Januarij 1641’, NA 1.04.02: 1134, 2-17.

Valentijn, Francois, *Oud en nieuw Oost-Indiën, vervattende een naaukeurige en uitvoerige verhandelinge van Nederlands mogentheyd in die gewesten - Vijfde deel* (Dordrecht 1724).

Secundaire literatuur

Alexandrowicz, Charles Henry, *An Introduction to the History of the Law of Nations in the East Indies* (Oxford 1967).

Amirell, Stefan Eklöf, ‘Tools of imperialism or sources of international law? Treaties and diplomatic relations in early modern and colonial Southeast Asia’, *History Compass* 21 (2023)

Andaya, Leonard Y., *The World of Maluku: Eastern Indonesia in the Early Modern Period* (Honolulu 1993).

---, ‘Treaty conceptions and misconceptions; A case study from South Sulawesi’, *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde* 134 (1978) 275-295.

Baker, Chris, e.a., *Van Vliet's Siam* (Chiang Mai 2005).

Belmessous, Saliha, *Empire by treaty: negotiating European expansion, 1600-1900* (New York 2014).

---, ‘The Paradox of an Empire by Treaty’, in: Saliha Belmessous ed., *Empire by Treaty: Negotiating European Expansion, 1600-1900* (Oxford 2014).

- Bloemendal, Albertine, Maurits Ebben en Giles Scott-Smith, 'Diplomatie buiten haar boekje: New Diplomatic History door de eeuwen heen', *Leidschrift* 34 (2019) 7-13.
- Blussé, Leonard, *Tussen geveinsde vrunden en verklaarde vijanden* (Amsterdam 1999).
- Boxer, C. R., *The Dutch seaborne empire, 1600-1800* (Hutchinson 1977).
- Clulow, Adam, *Amboina 1623: Fear and Conspiracy on the Edge of Empire* (New York 2019).
- Coolhaas, W. Ph., 'Gegevens Over Antonio Van Diemen', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 103 (1946) 469-546.
- Feddersen, Carl Fredrik, *Principled Pragmatism: VOC Interaction with Makassar 1637-68, and the Nature of Company Diplomacy* (2017).
- Furber, Holden, *Rival empires of trade in the Orient, 1600-1800*. Europe and the world in the age of expansion ; vol. 2 (Minneapolis 1976).
- Glickman, Stephanie, 'The Company One Keeps: View of Ambon (ca. 1617) in the Dutch East India Company's Sociopolitical Landscape', *Journal of Historians of Netherlandish Art* 10 (2018)
- Goor, J. van, *Jan Pieterszoon Coen (1587-1629): koopman-koning in Azië* (Amsterdam 2015).
- Heeres, J. E. (Jan Ernst), *Corpus diplomaticum Neerlandico-Indicum : verzameling van politieke contracten en verdere verdragen door de Nederlanders in het Oosten gesloten, van privilegebrieven aan hen verleend, enz* (Den Haag 1907).
- Ittersum, Martine van, 'Debating Natural Law in the Banda Islands: A Case Study in Anglo-Dutch Imperial Competition in the East Indies, 1609-1621', *History of European ideas* 42 (2016) 459-501.
- , 'Empire by Treaty?: The role of written documents in European overseas expansion, 1500-1800', in: *The Dutch and English East India Companies* (Amsterdam 2019) 153-178.
- , 'Profit and Principle: Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power in the East Indies, 1595-1615', in: *Profit and Principle* (Leiden 2006).
- Jonge, Johan Karel Jakob de, e.a., *De Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie* (Den Haag 1890).
- Kiers, Lucas, *Coen op Banda: de conqueste getoetst aan het recht van den tijd* (1943)
- Knaap, G. J., *Oorlogen overzee: militair optreden door compagnie en staat buiten Europa 1595-1814*. Militaire geschiedenis van Nederland ; deel 2 (Amsterdam: Boom 2015).
- , en G. Teitler, *De Verenigde Oost-Indische Compagnie: tussen oorlog en diplomatie*. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 197 (Leiden: KITLV Uitgeverij).

- Knaap, Gerrit, 'The Governor-General and the Sultan: An Attempt to Restructure a Divided Amboina in 1638', *Itinerario* 29 (2005) 79-100.
- Kraan, Alfons van der, 'Anthony Van Diemen: From Bankrupt to Governor-General, 1593-1636 (part I)', *The Great Circle* 26 (2004) 3-23.
- , 'Anthony Van Diemen: Patron of Discovery and Exploration, 1636-45', *The Great Circle* 27 (2005) 3-33.
- , *Curriculum Vitae*.
- , *Murder and mayhem in seventeenth-century Cambodia: Anthony van Diemen vs. King Ramadhipati I* (Chiang Mai 2009).
- MacLeod, N., *De Oost-Indische compagnie als zeemogendheid in Azië* (Rijswijk 1927).
- Mostert, T., *Spice War: Ternate, Makassar, the Dutch East India Company and the struggle for the Ambon Islands (c. 1600-1656)* (Universiteit Leiden, 2023).
- Norel, Klaas, *Anthony van Diemen: van bankroetier tot landvoogd* (Wageningen 1942).
- Ricklefs, M. C. (Merle Calvin), *A history of modern Indonesia, c. 1300 to the present* (Bloomington 1981).
- Ridjali, 'Hikajat Tanah Hitu', in: *Historie van Hitu: een Ambonse geschiedenis uit de zeventiende eeuw* (Utrecht 2004).
- , en Hans Straver, *Historie van Hitu: een Ambonse geschiedenis uit de zeventiende eeuw* (Utrecht 2004).
- Roelofs, M. A. P., *Asian trade and European influence in the Indonesian archipelago between 1500 and about 1630* (Den Haag 1962).
- , *Steven van der Haghen (1563-1624)* (1973).
- Somers, J. A., *De VOC als volkenrechtelijke actor. SI-EUR proefschriftenreeks* (Gouda Quint, Deventer 2001).
- Stapel, Frederik Willem, *Geschiedenis van Nederlandsch Indië Dl.3* (Amsterdam 1939).
- Stapel, F.W., 'Pieter de Carpentier', in: P.J. Blok en P.C. Molhuysen ed., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek - Deel 6* (Leiden 1924).
- Tiele, Pieter Anton, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel: Deel I*.
- Veen, Ernst van, *Decay or defeat?: an inquiry into the Portuguese decline in Asia 1580-1645* (Research School of Asian, African, and Amerindian Studies CNWS, Leiden University, 2000).
- Weststeijn, Arthur, 'Love Alone is not Enough', in: Saliha Belmessous ed., *Empire by Treaty* (New York 2014).

Winius, George, 'Luso-Nederlandse rivaliteit in Azië', in: G. J. Knaap en G. Teitler, *De Verenigde Oost-Indische Compagnie: tussen oorlog en diplomatie*. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 197 (Leiden: KITLV Uitgeverij).

Witteveen, W. M., *Antonio van Diemen: de opkomst van de VOC in Azië* (Amsterdam 2011).

Zandvliet, K., *Mapping for Money: Maps, Plans, and Topographic Paintings and Their Role in Dutch Overseas Expansion During the 16th and 17th Centuries* (Batavian Lion International 1998).

Zee, Daniël van der, *Van Diemens roode vlucht: roman uit het Hollandsche koloniale verleden*. Bouwers van Indië 2 (Deventer: Van Hoeve 1944).

Afbeeldingen

Afb. 1. Portret van Antonio van Diemen (1593-1645). Anoniem, 1750-1800. Collectie Rijksmuseum. Via <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.10423>

Afb. 2. Kaart van de Banda-eilanden, Johannes Vingboons 1665-1668. Atlas of mutual heritage (AMH). Via: <https://www.atlasofmutualheritage.nl/en/page/4191/map-of-the-banda-islands>

Afb. 3. Zeeslag bij Goa tussen de Nederlandse en de Portugese vloot in 1638, Johannes Vingboons, 1665 – 1668. Österreichische Nationalbibliothek (ONB)/AMH. Via: <https://www.atlasofmutualheritage.nl/nl/page/6647/sea-battle-off-go-between-the-dutch-and-the-Portuguese-fleets-in-1638>

Afb. 4. Kaart van de baai en kust van Goa, Isaac de Graaff, 1695. Nationaal Archief/AMH. Via: <https://www.atlasofmutualheritage.nl/nl/page/6636/kaart-van-de-baai-en-kust-van-go>

Afb. 5. Plattegrond van Malakka, anoniem 1604. Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed/AMH. Via: <https://www.atlasofmutualheritage.nl/nl/page/3856/plattegrond-van-malakka>.

Afb. 6. Gezicht op Malacca, Johannes Vingboons 1665-1668. ONB/AMH Via: <https://www.atlasofmutualheritage.nl/nl/page/3908/gezicht-op-malacca>

Afb. 7. Gezicht op Ambon, Onbekend, c. 1617. Collectie Rijksmuseum. Via: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.10375>

Afb. 8. Plattegrond in vogelvlucht van Macasser, Johannes Vingboons, 1665-1668.

ONB/AMH. Via: <https://www.atlasofmutualheritage.nl/nl/page/4136/plattegrond-in-vogelvlucht-van-macasser>